

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR'DA MENTAL FİİLLER

Hacer İŞLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2025

©2025-Hacer İŞLER

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR'DA MENTAL FİİLLER

MENTAL VERBS IN SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR

Hazırlayan
Hacer İŞLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali Kemal ŞAŞ

KIRŞEHİR-2025

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Hacer İŞLER tarafından hazırlanan “Süheyl ü Nev-Bahâr’da Mental Fiiller” adlı tez çalışması 31/07/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Ali Kemal ŞAŞ (İmza)

Üye: Prof. Dr. Nadir İLHAN (İmza)

Üye: Doç. Dr. Okan Celal GÜNGÖR (İmza)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

31/07/2025

(İmza)

Prof. Dr. Cemalettin İPEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

31/07/2025

Hacer İşler

(İmza)

ÖZET
SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR'DA MENTAL FİİLLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Hacer İŞLER

Danışman: Doç. Dr. Ali Kemal ŞAŞ

2025- XII-140

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Jüri

Danışman: Doç Dr. Ali Kemal ŞAŞ

Prof. Dr. Nadir İLHAN

Doç. Dr. Okan Celal GÜNGÖR

Dil, düşüncenin biçimlenmesinde ve zihinsel süreçlerin ifadesinde temel bir araçtır. İnsan zihninde oluşan bilişsel fiiller, dil yoluyla anlam kazanır ve iletişim sürecinde yer alır. Bu çerçevede, mental fiiller; bireyin düşünme, anlama, hissetme ve inanma gibi zihinsel süreçlerini ifade eden önemli bir fiil grubunu oluşturur. Zihnin işleyişini dil düzeyinde yansıtan bu fiiller hem bilişsel hem de dilsel açıdan incelenmeye değer yapılardır. Mental fiiller aracılığıyla bireyin iç dünyası ile dış dünya arasında kurulan ilişki biçimi gözlemlenebilir, bu fiiller düşüncenin dil aracılığıyla nasıl yapılandığını ve paylaşıldığını kavramamıza yardımcı olur.

Bu tezde, 15. Yüzyıl Türk edebiyatının önemli mesnevilerinden Süheyl ü Nev-bahâr mental fiiller açısından incelenmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında fiil, fiil tasnifleri ve mental fiil kavramı kuramsal bir çerçevede ele alınmıştır. Ardından nitel araştırma yöntemlerinden metin analizi tekniği uygulanarak eserdeki zihinsel süreçleri bildiren fiiller sistematik bir biçimde belirlenmiştir. Tespit edilen mental fiiller; karakterlerin algısal, bilişsel ve duygusal durumlarını yansıtmaları esas alınarak “algı fiilleri, idrak fiilleri” ve “duygu fiilleri” olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmış ve alfabetik sırayla listelenmiştir.

Çalışma sonucunda toplam 249 adet mental fiil belirlenmiş, bunların 43’ü algı, 66’sı idrak ve 140’ı duygu fiilleri başlıkları altında sıralanmıştır. Tespit edilen fiiller tanık beyitlerle örneklendirilmiştir. İlgili beyit hem orijinal şekliyle hem de günümüz Türkçesine aktarılmış biçimiyle verilerek fiil bağlam içerisinde anlamlandırılmıştır. Bu yönüyle çalışma, Süheyl ü Nev-bahâr’da zihinsel süreçlerin ifade ediliş biçimlerini dilsel düzlemde ortaya koymakta, klasik Türk edebiyatında mental fiillerin kullanımı üzerine örnekli ve sistematik bir incelemeye yer vermektedir. Ayrıca, Eski Anadolu Türkçesine ait önemli bir eserde yer alan zihinsel fiillerin tespit edilmesi bu fiillerin edebî bağlamdaki kullanım özelliklerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil bilimi, mental fiil, Süheyl ü Nev-bahâr, algı fiilleri, idrak fiilleri, duygu fiilleri.

ABSTRACT
MENTAL VERBS IN SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR
MASTER THESIS
Preparer: Hacer İŞLER
Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ali Kemal ŞAŞ
2025- XII-140
Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences
Department of Turkish Language and Literature
Jury
Advisor: Assoc Prof. Dr. Ali Kemal ŞAŞ
Prof. Dr. Nadir İLHAN
Assoc. Prof. Dr. Okan Celal GÜNGÖR

Language is a fundamental tool in the formation of thought and the expression of mental processes. Cognitive actions that occur in the human mind gain meaning through language and transform into communication. In this context, mental verbs constitute an important group of verbs that express the mental processes of the individual such as thinking, understanding, feeling and believing. These verbs, which reflect the functioning of the mind at the level of language, are structures worth examining both cognitively and linguistically. The relationship established between the individual's inner world and the outer world can be observed through mental verbs, and these verbs help us understand how thought is structured and shared through language. In this thesis, the mental verbs in the work were determined by taking the work called Süheyl ü Nev-bahâr, one of the important mesnevis of the 15th century Turkish literature, as a basis. In the first stage of the study, verbs, verb classifications and the concept of mental verbs were discussed within a theoretical framework. Then, by applying the meetin analysis technique, one of the qualitative research methods, the verbs that express mental processes in the work were systematically determined. The mental verbs determined were; Based on the fact that they reflect the perceptual, cognitive and emotional states of the characters, they are classified under three main headings as “perception verbs, perception verbs” and “emotion verbs” and listed in alphabetical order.

As a result of the study, a total of 249 mental verbs were determined, 43 of which were perception verbs, 66 were perception verbs and 140 were emotion verbs. Each verb was exemplified in the context of the couplet in which it was used, the relevant couplet was presented both in its original form and in the form translated into modern Turkish, and the meaning of the verb was explained in context. In this respect, the study reveals the ways in which mental processes are expressed in Süheyl ü Nev-bahâr on a linguistic level and offers an exemplary and systematic examination of the use of mental verbs in classical Turkish literature. In addition, the comprehensive identification of mental verbs in an important work from the Old Anatolian Turkish period aims to shed light on the characteristics of the use of these verbs in literary contexts.

Keywords: Linguistics, mental verb, Süheyl ü Nev-bahâr, verbs of perception, verbs of cognition, verbs of emotion.

ÖN SÖZ

Dil, insan zihninin en temel dışa vurum biçimidir. İnsan, düşüncelerini, duygularını ve algılarını dil aracılığıyla anlamlandırır, biçimlendirir ve aktarır. Bu nedenle dil, yalnızca iletişim aracı değil aynı zamanda zihinsel süreçlerin taşıyıcısıdır. Düşünce ile dil arasındaki bu sıkı bağ, özellikle edebî metinlerde kendini gösterir. Edebî metinler, yalnızca estetik kaygılarla oluşturulmuş metinler olmaktan öte, dönemin zihniyetini, bireyin dünyayı algılama biçimini ve içsel yaşantılarını yansıtan önemli dilsel yapılarıdır. Bu bakımdan, klasik Türk edebiyatının önemli örneklerinden biri olan Süheyl ü Nev-bahâr, zihinsel süreçleri yansıtan fiillerin incelenmesi açısından dikkate değer bir metin niteliğindedir.

Bu çalışmada Süheyl ü Nev-bahâr adlı eserde yer alan mental (zihinsel) fiillerin sistematik bir biçimde incelenmesi amaçlanmıştır. Mental fiiller bireyin algı, duygu, inanç, düşünce ve irade gibi bilişsel süreçlerini dile getiren sözcüklerdir ve klasik metinlerdeki kullanım biçimleri, dönemin insan tasavvuruna dair önemli ipuçları sağlar. Çalışmanın temel amacı, bu tür fiillerin klasik Türk edebiyatındaki yansımalarını ortaya koymak ve böylece metnin anlam derinliğini arttıracak bir inceleme yapmaktır.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öncelikle “fiil” kavramı tanımlanmış, dil bilimsel ve anlamsal açıdan fiilin ne olduğu üzerinde durulmuştur. Ardından fiil sınıflandırmaları hakkında genel bir çerçeve çizilmiş ve bu konuda yerli ve yabancı araştırmacıların yaptığı tasniflere yer verilmiştir. Bu bağlamda fiillerin sınıflandırılması, özellikle mental fiillerin belirlenmesinde önemli bir zemin oluşturmuştur. Takiben, çalışmanın esasını teşkil eden “mental fiil” kavramı ele alınmış; bu kavramın kapsamı, sınırları ve kullanım biçimleri tartışılmıştır. Mental fiiller üzerine yapılmış yerli ve yabancı akademik çalışmalara yer verilerek konunun teorik temelleri oluşturulmuştur.

Tezin ikinci bölümünde ise Süheyl ü Nev-bahâr adlı mesnevîde geçen mental fiiller üç ana başlık altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Fiiller; bilişsel süreçler, duygusal süreçler ve algı ile ilgili süreçler olmak üzere tematik gruplara ayrılmıştır. Her bir mental fiil, geçtiği beyitlerle birlikte verilmiş; bağlamı içerisinde anlamları analiz edilmiştir. Böylelikle metindeki zihinsel eylemlerin kullanım sıklığı, işlevi ve metne kattığı anlam boyutu ortaya konmuştur.

Sonuç bölümünde ise yapılan incelemeler doğrultusunda elde edilen bulgular değerlendirilmiş hem klasik Türk edebiyatı metinlerinde zihinsel süreçlerin yansıtılmasına dair genel çıkarımlar yapılmış hem de ileride bu konu hakkında yapılabilecek çalışmalara yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana her aşamada yol gösteren bilgi ve tecrübesiyle çalışmama önemli katkılar sunan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Ali Kemal Şaş'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez sürecinde manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim ve sabırla yanımda olan sevgili aileme de gönülden teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESi.....	ix
ŞEKİLLER TABLOSU	x
1. GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	1
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
1.3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
1.4. KURAMSAL/KAVRAMSAL ÇERÇEVE	2
1.4.1. Dil-Düşünce ve Zihin İlişkisi	2
1.4.2. Fiiller ve Mental Fiiller.....	3
1.4.2.1. Fiil Tanımı ve Sınıflandırmaları	3
1.4.2.2. Fiil Nedir?.....	3
1.4.2.2.1. Fiil Sınıflandırmaları	7
1.4.2.2.1.1. Dil Bilimsel Çalışmalarda Fiil Sınıflandırmaları.....	7
1.4.2.2.1.2.Geleneksel Çalışmalarda Fiil Sınıflandırmaları.....	26
1.4.3. Mental Fiiller	31
1.4.3.1.Mental Fiillerle İlgili Yurt İçinde Yapılan Araştırmalar	32
1.4.3.2. Mental Fiillerle İlgili Yurtdışında Yapılan Çalışmalar.....	48
1.4.4. Hoca Mes'ûd ve Süheyl ü Nev-bahâr	52
2. İNCELEME.....	56
2.1. ALGI FİİLLERİ	56
2.1.1. Algı ve Duyu	56
2.1.1.1. Duyu Türleri	57
2.1.1.1.1.Görme	59
2.1.1.1.2.İşitme	60
2.1.1.1.3. Koku Alma	60
2.1.1.1.4. Tat Alma.....	60
2.1.1.1.5. Dokunma	61
2.1.2. Algı Fiilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	61

2.1.3. Süheyl ü Nev-bahâr'da Algı Fiilleri	69
2.1.3.1. Görme İle İlgili Algı Fiilleri	69
2.1.3.2. İşitmeyle İlgili Algı Fiilleri	71
2.1.3.3. Tat Alma İle İlgili Algı Fiilleri	73
2.1.3.4. Koku Alma İle İlgili Algı Fiilleri	73
2.1.3.5. Dokunma İle İlgili Algı Fiilleri	74
2.1.3.5.1. İç Duyum İle İlgili Algı Fiilleri	74
2.1.3.5.2. Deri Duyumları İle ilgili Algı Fiilleri	76
2.2. İDRAK FİİLLERİ	78
2.2.1. İdrak Kavramı	78
2.2.2. İdrak Fiilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar	80
2.2.3. Süheyl ü Nev-Bahâr'da İdrak Fiilleri	84
2.3. DUYGU FİİLLERİ	96
2.3.1. Duygu Kavramı	96
2.3.2. Duygu Fiilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar	107
2.3.4. Süheyl ü Nev-Bahâr'da Duygu Fiilleri	114
2.3.4.1. Olumlu Duygu Fiilleri	114
2.3.4.2. Olumsuz Duygu Fiilleri	122
2.3.4.3. Hem Olumlu Hem Olumsuz Duygu Fiilleri	135
SONUÇ VE ÖNERİLER	137
KAYNAKÇA	140
EKLER	150
ÖZGEÇMİŞ	155

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Çeşitli Çalışmalarda Fiil Tanımları	4
Tablo 2.1. Tanalp'e Göre Duyu Türleri	58
Tablo 2.2. Viberg'in Algı Fiilleri Sınıflandırması	62
Tablo 2.3. The Basic Paradigm of Verbs of Perception in English	63
Tablo 2.4. Hirik'in Temel Duyu Fiilleri Sınıflandırması	66
Tablo 2.5. Seçkin'in Çalışmasında Algı Fiilleri	66
Tablo 2.6. Demirbaş'ın Duyu Fiilleri Tasnifi	67
Tablo 2.7. Şahin'in Duyu Fiilleri Tasnifi	82
Tablo 2.8. Plutchik'e Göre Bir Duygunun Gelişimiyle İlgili Olayların Sıralaması	100
Tablo 2.9. Ortony ve Turner'ın "Temel Duyguların Listelerinden Bir Seçim"	105

ŞEKİLLER TABLOSU

Şekil 1.1. Dixon'ın fiil şeması.....	25
Şekil 2.1. Russell ve Barrett'e göre duygunun döngüsel modeli	104
Şekil 2.2. Plutchik'in üç boyutlu duygu çarkı modeli	105

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Klasik Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan mesneviler, edebî yönden estetik bir kaygı taşımakla birlikte dönemin zihniyetine dair bilgiler verir. Bu bağlamda XV. yüzyıl mesnevilerinden Süheyl ü Nev-bahâr, dilsel zenginliği ve tasvir gücüyle dikkat çeken bir eserdir. Eser çoğunlukla edebî ve tarihî yönden tetkik edilmiş ve metin olarak yayınlanmış; bu sebeple dil bilimsel ve özellikle anlam bilimsel yönden sınırlı kalmıştır. Bu tezde zihinsel süreçleri ifade eden ve anlamın oluşumuna katkıda bulunan “mental fiiller” ele alınmakta ve söz konusu fiiller sistematik bir biçimde analiz edilmektedir. Bu bağlamda, Süheyl ü Nev-bahâr’da geçen mental fiillerin kapsamlı şekilde tespit edilmesi ve değerlendirilmesi bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, klasik Türk edebiyatının önemli mesnevilerinden biri olan Süheyl ü Nev-bahâr’da geçen mental fiilleri tespit etmek ve bu fiillerin metin bağlamında hangi anlamlarda kullanıldığını ortaya koymaktır. Bu amaçla söz konusu fiiller metin içerisindeki tanık beyitlerle örneklendirilmiştir. Zihinsel süreçleri ifade eden bu tür fiillerin belirlenmesi, klasik edebî metinlerde bireyin iç dünyasının, düşünsel yönelimlerinin ve algı biçimlerinin dil aracılığıyla nasıl yansıtıldığını anlamaya katkı sağlar. Bu amaç doğrultusunda, eserde geçen mental fiiller tek tek ele alınarak temel anlamları açıklanmış ve ilgili beyitlerle desteklenmiştir. Böylece Süheyl ü Nev-bahâr’ın söz varlığında yer alan zihinsel fiillere dair bütüncül bir değerlendirme yapmak ve klasik Türk edebiyatında mental fiil kullanımına ışık tutmak amaçlanmıştır.

Zihinsel süreçleri ifade eden fiiller, bireyin dünyayı algılayış biçimini ve dil yoluyla düşünceyi nasıl yapılandırıldığını gösteren önemli unsurlardır. Bu fiillerin klasik metinlerdeki kullanımına yönelik çalışmalar hem metnin anlam katmanlarını çözümlemeye katkı sağlar hem de dönem dilinin bilişsel yönlerine ışık tutar. Süheyl ü Nev-bahâr gibi anlatı yoğunluğu yüksek bir mesnevide mental fiillerin sistematik analizi hem eserin daha önce üzerinde durulmamış bir yönünü açığa çıkaracak hem de klasik Türk edebiyatı metinlerine modern dil bilimsel yaklaşımlarla bakılmasının önemini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma hem edebiyat hem de dil bilim araştırmaları açısından özgün bir katkı sağlamaktadır.

1.3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden metin analizi tekniği temel alınarak yürütülmüştür. Araştırmanın odağında, Süheyl ü Nev-bahâr adlı mesnevide yer alan zihinsel süreçleri bildiren fiillerin tespiti ve bağlam içerisinde anlamlandırılması yer almaktadır. Çalışmada, eserin farklı yazma nüshaları bulunmakla birlikte, dil ve anlam yönünden daha okunaklı ve tutarlı olması nedeniyle Dehri Dilçin Nüshası esas alınmıştır. Tarama ve analiz işlemleri bu nüsha üzerinden gerçekleştirilmiştir. Öncelikle eser ayrıntılı biçimde taranmış, mental fiiller belirlenmiş ve bu fiiller dilsel işlevleri dikkate alınarak üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır.

Sınıflandırma sürecinde fiillerin yalnızca sözlük anlamlarıyla değil yer aldıkları beyitlerde kazandıkları bağlamsal anlamlarla birlikte değerlendirilmesine özen gösterilmiştir. Her bir mental fiil geçtiği beyitlerle birlikte ele alınmış ve bağlamına göre açıklanmıştır. Fiillerin kullanıldığı beyitler hem orijinal şekliyle hem de günümüz Türkçesine aktarılmış biçimiyle verilerek anlamın daha açık biçimde ortaya konulması hedeflenmiştir.

Çalışmada veriler doğrudan metin üzerinden elde edilmiş, herhangi bir nicel ölçüt kullanılmadan yorumlanmıştır. Bu yöntemle, Süheyl ü Nev-bahâr'daki zihinsel fiillerin edebî bağlamda dilsel ve anlamsal yönleriyle sistematik biçimde analiz edilmesi amaçlanmıştır.

1.4. KURAMSAL/KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.4.1. Dil-Düşünce ve Zihin İlişkisi

Dil, insan zihninin en önemli bilişsel yapı taşlarından biri olarak düşünceyi şekillendiren, düzenleyen ve aktaran sistematik bir bütündür. Bu süreçler, duyuşal girdilerin işlenmesi, kavramsallaştırılması ve anlamlandırılmasıyla gerçekleşir. Zihnin temel işlevlerinden biri olan kategorileştirme bireyin çevresindeki nesneleri, olayları ve soyut kavramları belirli gruplar altında düzenlenmesini sağlar. Bu kategorileştirmenin en önemli aracı olan dil, insanın dünyayı yapılandırmasını ve anlamlandırmasını mümkün kılar.

Platon ve Aristoteles'ten bu yana felsefe tarihinde dil-zihin ilişkisi çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Yeni Çağ düşünürlerinden Descartes, zihni doğuştan gelen düşünsel ilkelerle açıklarken; Locke deneyime dayalı bir zihinsel gelişimi savunmuştur. Bu tartışma modern dönemde dil bilim ve bilişsel bilim alanlarına da taşınmıştır. Özellikle Sapir- Whorf Hipotezi, bireyin algı ve düşüncesinin kullandığı dile göre şekillendiğini öne sürmüştür (Whorf, 1956:212). Buna karşılık, Chomsky (1965), insan zihninde evrensel bir dil yetisinin

bulunduğunu savunarak doğuştan gelen gramer yapılarının tüm dillerin temelini oluşturduğunu belirtmiştir.

Düşünce, yalnızca bireysel bir süreç değil aynı zamanda toplumsal etkileşimle gelişen dinamik bir yapıdır. İnsan zihni, dünyayı anlamlandırırken belirli semboller kullanır ve bu semboller zamanla dil içinde şekillenen sözcüklere dönüşür. Ancak sözcükler yalnızca tek bir türe indirgenemez; çünkü dil, farklı türlerdeki sözcükler aracılığıyla hem yapısal çeşitlilik kazanır hem de anlam ilişkileri kurarak işlevselliğini artırır.

İnsan zihni, sözcükler aracılığıyla kavramlar arasında bağlantılar kurar ve bu bağlantılar, dili yalnızca bir anlatım aracı olmaktan çıkarıp karmaşık bir bilişsel sistem hâline getirir. Geleneksel dil bilgisi anlayışında isim soylu sözcükler (isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem), varlıkları ve bu varlıkların niteliklerini adlandırırken; fiiller ise yalnızca bir öznenin gerçekleştirdiği eylemi anlatmakla kalmaz aynı zamanda zaman, kip ve hareket gibi unsurları içeren hareketli bir yapı oluşturur (Comrie, 1976:5). İnsan, yalnızca nesneleri adlandırmakla yetinmeyip onların hareketlerini, değişimlerini ve birbirleriyle olan etkileşimlerini de ifade etme ihtiyacı duymuştur. Bu noktada fiiller, dili daha işlevsel hâle getiren temel unsur olarak ortaya çıkmıştır.

1.4.2. Fiiller ve Mental Fiiller

1.4.2.1. Fiil Tanımı ve Sınıflandırmaları

1.4.2.2. Fiil Nedir?

İlk diller büyük olasılıkla isimlerden oluşuyordu. İnsanlar, çevrelerinde gördükleri nesneleri adlandırarak ilk kelimeleri oluşturdular. Fakat bu isimler, etkili bir iletişim için yeterli değildi. İnsanlar yalnızca nesneleri adlandırmakla kalmayıp onların hareketlerini, değişimlerini ve birbirleriyle olan etkileşimlerini de anlatma ihtiyacı duydular. Bu noktada fiiller, dili daha işlevsel hâle getiren temel unsurlar olarak ortaya çıktı. Fiillerin ortaya çıkışı, insanın çevresini algılama biçimiyle doğrudan ilişkilidir. İnsan zihni, olayları ve durumları belirli bir zaman çerçevesinde değerlendirme eğilimindedir. Örneğin, *su* kelimesi yalnızca bir nesneyi ifade ederken *su akıyor* ifadesi zaman, hareket ve değişim gibi kavramları da içerir (Givón, 2001:49). Bu durum fiillerin ve nesnelerin durağan hâlinden çıkarak bir süreci, değişimi veya hareketi anlatmalarını sağlayarak dilin ifade gücünü artırdığını göstermektedir (Heine&Kuteva, 2007: 71).

Fiillerin işlevi yalnızca hareketleri ve durumları bildirmekle sınırlı değildir, aynı zamanda fiiller insanın zihinsel süreçlerini ve duygularını da ifade etmeye yardımcı olur.

Örneğin, *düşün-*, *hisset-*, *hatırla-* gibi fiiller, fiziksel bir hareketi değil zihinsel süreçleri ifade eder. Bu tür fiiller, insanın bilişsel ve duygusal dünyasını dil yoluyla yapılandırmasına olanak tanır.

Fiillerin ortaya çıkışı ve gelişimi, dilin zaman içinde evrimsel bir süreçten geçtiğini ve insanın artan bilişsel kapasitesiyle birlikte dilin de daha karmaşık bir yapıya büründüğünü göstermektedir. İnsanlar yalnızca eylemleri ve durumları ifade etmekle kalmamış aynı zamanda geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bağlantılar kurarak zaman algısını da dile yansıtmıştır. Bu nedenle fiiller, yalnızca bir sözcük türü olmanın ötesinde, insan düşüncesinin zaman ve değişimle olan ilişkisini dilsel olarak ifade eden en önemli öğelerden biri olmuştur (Tomasello, 2003: 196).

Dilin temel yapı taşlarından biri olan fiiller, hareket, oluş ve durumu ifade eden sözcüklerdir. İsimler, varlıkları ve kavramları adlandırırken fiiller bu varlıkların gerçekleştirdiği eylemleri, geçirdiği değişimleri veya içinde bulunduğu durumları belirtir. Dil bilimsel açıdan fiiller, belirli kip ve zaman ekleriyle çekimlenerek anlam kazanan ve cümlede yüklem işlevi gören unsurlar olarak kabul edilir (Korkmaz,2017: 488).

Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'üne göre (2011: 873- 874) fiil, “olumlu ya da olumsuz biçimde çekimlenebilen zaman ve kişi kavramlarını içeren sözcüklerdir.” Bu tanım, fiilin yalnızca bir eylem bildirmekle kalmayıp aynı zamanda belirli dil bilimsel kategorilerle şekillendiğini de ortaya koymaktadır.

Berke Vardar (2007: 97), fiili hem geleneksel dil bilgisi hem de yapısal dil bilim açısından ele almıştır. Geleneksel yaklaşımda fiil, “öznenin gerçekleştirdiği ya da içinde bulunduğu durumu, oluşu veya kılışı; kişi, zaman ve sayı kavramlarını içerecek şekilde belirten dilsel birim” olarak tanımlanırken yapısal dil biliminde fiil, “çevresiyle belirlenen kişi, zaman ve sayı gibi öğelerle biçimlenen temel söz dizimsel unsur” olarak açıklanmaktadır.

Bu tanımlamaların yanı sıra, fiilin işlevine ve yapısına dair çeşitli dil bilimsel yaklaşımlar geliştirilmiştir. Alanyazında fiillerle ilgili şu tanımlamalar bulunmaktadır:

Tablo 1.1. Çeşitli Çalışmalarda Fiil Tanımları

KAYNAK	TANIM
Dizdaroğlu, 1963: 5	Fiillerde temel kavram eylemdir. Fiiller, eylem bildiren sözcüklerdir. Eylem bildiren bir fiil yerine ve kullanımına göre durum ya da oluş anlamı verebilir. Durum da oluş da eylemin birer görünüşüdür.

Tablo 1.1. (Devamı)

Dilaçar, 1971: 99	Fiil bir süreç, yani bir eylem bir oluş ya da durumu anlatır.
Hatipoğlu, 1972: 41	Eylem, olumlu ya da olumsuz, zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren sözcük.
Banguoğlu, 1974: 408	Bir kılış, bir durum veya oluşu kısaca toplu şekilde olup biteni anlatan kelimeye fiil deriz.
Gencan, 1979: 276	Eylem, varlıkların yaptıkları işleri, devimleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluşları, yargıları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcükler.
Hacıeminoğlu, 1991: 12	Fiiller, hareket, oluş ve tavır bildiren sözlerdir: aç-, aş-, ya-, bil-, gibi.
Adalı, 2004: 35	Varlıklarını ancak belli işletim ardılları aracılığıyla ortaya koyabilen bağımlı öncüllere eylem denir. Eylemin başlıca görevi yüklemün temel birimini oluşturmaktır. Yüklem, zaman/istem ve kişiyi ardıllar yoluyla belirlediğine göre, eylem de zorunlu olarak bu birimlere bağımlıdır.
Ediskun, 2005:170	Dilde varlıkların yardımını isteyen onların yardımıyla hareket, oluş, kılış kısaca eylem anlatan kelimelerde vardır ki bunlara fiil (eylem) diyoruz. Fiil, iş demektir. Böyle olunca fiil diyeceğimiz kelime: 1) İş'i gösteren bir ögenin bulunması gerekir: Git-, oku-. 2) İş'in yapıldığı zamanı ya da yapılma biçimini gösteren bir ögenin bulunması gerekir: Gitti, okuyacak. 3) İş'i yapanı gösteren bir ögenin bulunması gerekir: Gittim, okuruz. Bu duruma göre fiili şu şekilde tanımlayabiliriz: Fiil, varlıkların yaptıkları işleri, zamana, biçime (= tarz) ve kişiye bağlayarak anlatan kelimedir. Her fiil bulunduğu cümlelerin temelidir.
Hengirmen, 2006:200	Bir iş, oluş, hareket, durum bildiren kişi ve zaman kavramı veren sözcüklerdir.
Ergin, 2009: 373	Fiiller hareketleri karşılayan kelimelerdir. Hareket kelimesini burada tabîî, geniş mânâsı ile alıyor ve nesnelerin zaman ve mekân içindeki her türlü yapma, olma ve durmaları için kullanıyoruz.
Gülensoy, 2010: 558	Fiiller, hareketleri karşılayan kelimelerdir. Fiil kök ve gövdeleri manâlı, fakat isimler gibi tek başına kullanılmayan dil birlikleridir.

Tablo 1.1. (Devamı)

Eker, 2011: 383	Eylemler, kılış, kılınış ve zamanı belirleyen sözcüklerdir.
İmer vd, 2011: 126	Eylem: Biçimsel olarak kişi, sayı, zaman, kip, görünüş, olumsuzluk ulamları ile çekilen ulama bağlı olan birimlerden biri. Örneğin, köküne kip, görünüş ve kişi ekleri eklenmiş olan <i>gel-ebil-ir-im</i> sözcüğünde, “gel” biçimi bir eylemdir. Geleneksel dil bilim yaklaşımlarında eylemler bir hareketi belirten sözcükler olarak anlam bilimsel özellikleriyle tanımlanır.
Vural vd, 2011: 206	Hareketleri karşılayan kelimeler fiillerdir. Hareketler kişilerin, nesnelerin zaman ve mekân içinde yer değiştirmeleri, oluşları, kılışları, duruşları özetle her türlü faaliyetleridir. Öyleyse fiiller oluş, kılış ve durum gösteren dil öğeleridir.
Bilgegil, 2014: 236	Gerçek veya itibari varlıklarla niteliklere bağlanmak şartıyla bir eylemin zaman içinde vuku bulup bulmamasıyla ilgili haber yahut dileği veya eylem söz konusu edilmeksizin gerçek ve itibari varlıklarla nitelikler hakkında verilen hükmü ifade eden kelimeler fiil adını alır.
Korkmaz, 2017: 488	Fiil, dilin vazgeçilmez bir temel birimidir. Fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler.

Fiil kavramına yönelik tanımlamalar incelendiğinde araştırmacıların farklı ifadeler kullansalar da ortak bazı unsurlar üzerinde durdukları görülmektedir. Türkiye Türkçesi dil bilgisinde bu terim genellikle fiil olarak adlandırılmakla birlikte terminoloji konusunda bir birlik bulunmamaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar **fiil** terimini tercih ederken (Ergin (2009), Korkmaz (2017), Bilgegil (2014), Banguoğlu (1974)), bazıları ise **eylem** terimini kullanmayı uygun görmüştür (İmer (2011), Hatipoğlu (1971), Adalı (2004)). Bu durum, kavramın farklı bakış açılarıyla ele alınmasına ve Türkçede kullanılan dil bilgisi terimlerinin çeşitliliğine işaret etmektedir. Yapılan tanımlamaların tümünde fiilin temel işlevinin hareketleri, oluşları, kılışları ve durumları ifade etmek olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra fiillerin yalnızca bir sözcük türü olmanın ötesinde çeşitli dil bilgisel kategorilerle ilişkilendirildiği de belirtilmektedir. Fiillerin kip, görünüş, kılınış, şahıs ve çatı gibi dil bilgisel özelliklerle bağlantılı olduğu bu yönüyle de anlam ve işlev açısından oldukça geniş bir yelpazeye yayıldığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, fiillerin dilin yapısal ve anlamsal sisteminde önemli bir yere sahip olduğu, farklı sınıflandırmalara tabi tutulmalarının da bu çok yönlü yapılarından kaynaklandığı söylenebilir.

1.4.2.2.1. Fiil Sınıflandırmaları

Dil bilimsel çalışmalar içerisinde fiillerin sınıflandırılması hem söz dizimsel hem de anlamsal açıdan önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Fiiller, gerçekleşme biçimleri, zamansal özellikleri ve süreç içerip içermemeleri açısından farklı kategorilere ayrılabilir. Bu bağlamda, fiillerin kılınış açısından tasnif edilmesi, dil bilim ve özellikle söz varlığı incelemelerinde belirleyici rol oynamaktadır.

1.4.2.2.1.1. Dil Bilimsel Çalışmalarda Fiil Sınıflandırmaları

Fiillerin sınıflandırılmaları ile ilgili en önemli erken dönem çalışmalarından biri Vendler (1974:149) tarafından ortaya konmuştur. Vendler, fiillerin zaman içindeki gerçekleşme biçimlerini dikkate alarak onları dört temel kategoriye ayırmıştır: **durumlar (states)**, **başarımlar (achievements)**, **tamamlamalar (accomplishments)** ve **işler (activities)**. Bu sınıflandırma, dil bilim ve anlam bilim alanlarında geniş yankı uyandırmış, ilerleyen yıllarda farklı araştırmacılar tarafından geliştirilerek zenginleştirilmiştir. Vendler'in sınıflandırması özellikle olay yapıları ve fiillerin zamansal boyutlarını anlamada önemli bir kuramsal çerçeve ortaya koymaktadır.

1. Durumlar (States): Durum fiilleri, zaman içinde değişmeyen ve durağan bir yapıya sahip olan fiillerdir. Bu tür fiiller, herhangi bir başlangıç veya bitiş noktasına sahip olmadan devam eden durumları ifade eder. Örneğin, *sev-* ve *iste-* gibi fiiller bir olayın belirli bir zaman dilimi içinde gelişimini değil süregelen bir durumu yansıtır. Bu fiillerin en belirgin özelliği, bir sürecin parçası olmamalarıdır; yani bu tür fiillerin bir doğal tamamlanma noktası bulunmamaktadır.

2. Başarımlar (Achievements): Başarım fiilleri, anlık olarak gerçekleşen ve çok kısa sürede tamamlanan olayları ifade eder. Bu fiiller, genellikle bir sürecin son aşamasını temsil eder ve belirli bir bitiş noktasına sahiptir. Örneğin, *bitir-* ve *kazan-* gibi fiiller tamamlanmış bir eylemi gösterir. *Bitir-* fiili, sürecin tamamlanmasıyla birlikte sonlanan bir eylemi anlatırken *kazan-* fiili de belirli bir başarıyı ifade eder. Başarım fiilleri doğaları gereği süreklilik göstermez ve genellikle bir anda olup biten eylemleri ifade eder.

3. Tamamlamalar (Accomplishments): Tamamlama fiilleri, belirli bir süreç gerektiren ve sonunda bitiş noktası bulunan eylemleri kapsar. Bu fiiller, süreç içermeleri bakımından başarımlar kategorisinden ayrılmaktadır. *Oku-*, *yaz-* gibi fiiller bu gruba dahildir; çünkü her iki eylem de süregelen bir faaliyet sonucunda tamamlanır. Örneğin, bir kitabı okumak veya bir metni yazmak belirli bir zaman aralığında gerçekleşir ve tamamlandığında sona erer. Bu fiillerin temel özelliği, bir sürecin varlığı ve bu sürecin doğal bir sonuca ulaşmasıdır.

4. İşler (Activities): İş fiilleri, doğal bir başlangıç veya bitiş noktasına sahip olmayan sürekli devam edebilen eylemleri ifade eder. Bu fiiller, genellikle bir sürecin parçası olup belirli bir nokta içermezler. *Oyna-*, *koş-* gibi fiiller bu gruba örnek gösterilebilir. Örneğin, bir kişi koştuğunda eylemin ne zaman biteceği belirli değildir; kişi istediği sürece koşmaya devam edebilir. İş fiilleri, zaman açısından geniş bir aralık sergilemekte ve genellikle süregelen bir etkinliği temsil etmektedir.

Vendler'in bu sınıflandırması, yıllar içinde farklı araştırmacılar tarafından genişletilmiş ve geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Smith (1991:29) tarafından yapılan eklemelerle fiil sınıflandırmasına beşinci bir grup dahil edilmiştir. Smith'in eklediği **semelfaktifler (semelfactives)**, tek seferlik gerçekleşen anlık, dinamik ve sonlu eylemleri ifade etmektedir. Bu fiiller, herhangi bir değişime yol açmayan ve belirli bir süreç gerektirmeyen olayları kapsar. Örneğin, *hıçkır-*, *hapşır-* gibi fiiller, bir anda gerçekleşen ve süreklilik göstermeyen eylemleri ifade eder. Semelfaktif fiiller, iş fiillerinden farklı olarak süregelen bir etkinliği değil bir defaya mahsus gerçekleşen olayları temsil etmektedir.

Cook (1979:64), fiilleri dört temel kategoriye ayıran bir sınıflandırma yapmış ve bu dört temel kategori içinde her birini kendi içinde dört alt gruba ayırarak detaylı bir analiz yapmıştır. Bu sınıflandırmada fiiller; **dört temel fiil tipi, deneyimlemeye dayalı dört fiil tipi, yararlanmaya dayalı dört fiil tipi ve bulunmaya dayalı dört fiil tipi** olmak üzere dört ana başlık altında ele alınmıştır.

Cook'un belirlediği dört temel fiil tipi kendi içinde farklı alt gruplara ayrılmıştır. **Durum fiilleri** (*kuru-*, *sık-*) herhangi bir hareket ya da süreç içermeyen statik bir olguyu ifade eden fiiller olarak tanımlanırken **süreç fiilleri** (*öl-*, *kır-*) zaman içinde meydana gelen değişimleri ve dönüşümleri anlatan fiiller olarak sınıflandırılmıştır. **Hareket fiilleri** (*dans et-*, *göl-*) bir hareketin veya eylemin fiziksel ya da zihinsel olarak gerçekleştirilmesini ifade ederken **hareket-süreç fiilleri** (*öldür-*) hem bir hareketin meydana gelmesini hem de bu hareketin bir sürece yayılmasını içeren fiiller olarak tanımlanmıştır.

Cook'un sınıflandırmasında ikinci ana başlık, deneyimlemeye dayalı dört fiil tipi'dir. Bu kategoride yer alan **durum deneyimleme fiilleri** (*şüphelen-*, *iste-*) bireyin iç dünyasında gerçekleşen bilişsel ve duygusal durumları ifade ederken **süreç deneyimleme fiilleri** (*kork-*, *memnun ol-*) zaman içinde gelişen ve bireyin psikolojik durumunu etkileyen süreçleri tanımlamaktadır. **Hareket deneyimleme fiilleri** (*yanıtla-*, *sor-*) bireyin gerçekleştirdiği hareketler veya bu hareketlere verdiği tepkileri anlatırken **hareket-süreç deneyimleme fiilleri**

(*söyle-, konuş-*) bir hareketin gerçekleşmesi ve bunun bireyin zihinsel süreçleriyle ilişkili olması durumlarını içermektedir.

Fiillerin sınıflandırılmasında bir diğer önemli ölçüt, bireyin belirli bir süreçten veya durumdan nasıl yararlandığını inceleyen yararlanmaya dayalı dört fiil tipi'dir. **Durumdan yararlanma fiilleri** (*sahip ol-*) bireyin belirli bir nesne, durum veya olguyu edinmesini ifade ederken **süreçten yararlanma fiilleri** (*kazan-, kaybet-*) bir sürecin sonucunda elde edilen veya kaybedilen durumları tanımlamaktadır. **Hareketten yararlanma fiilleri** (*yardım et-*), fiziksel veya zihinsel bir hareketin sonucunda sağlanan faydayı ifade ederken **hareket-süreçten yararlanma fiilleri** (*sat-, al-*) belirli bir hareketin belirli bir süreç içinde birey açısından bir sonuç doğurduğu durumları içermektedir.

Son olarak, Cook'un sınıflandırmasında yer alan bulunmaya dayalı dört fiil tipi, bireyin belirli bir konumda veya durumda bulunmasını ifade eden fiillerden oluşmaktadır. **Durum bulunma fiilleri** (*yaşa-, kal-*) bireyin belirli bir durum içinde varlığını sürdürmesini anlatırken **süreç bulunma fiilleri** (*gel-, git-*) bir bireyin ya da nesnenin bir yerden bir yere hareket etmesini veya bir sürecin içinde bulunmasını ifade etmektedir. **Hareket bulunma fiilleri** (*koş-, yürü-*) fiziksel hareketleri içeren eylemleri kapsarken **hareket-süreç bulunma fiilleri** (*getir-, koy-*) bir hareketin belirli bir süreç içinde gerçekleştirilmesini ifade etmektedir.

Cook'un sınıflandırması fiillerin yalnızca dil bilgisel işlevlerine göre değil aynı zamanda deneyim, yararlanma ve bulunma gibi kavramlarla da ele alınabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, Cook'un yaklaşımı fiillerin anlamsal ve işlevsel yönlerini bütüncül bir çerçevede ele alarak fiil yapılarının daha ayrıntılı incelenmesine olanak tanımaktadır.

Robert E. Longacre (1976:23-37), fiil sınıflandırması konusunda Vendler ve Cook'un çalışmalarına kıyasla daha kapsamlı bir yaklaşım ortaya koymuş ve fiilleri on iki ana kategoriye ayırmıştır. Bu sınıflamada **deneyimci (experiencer)**, **etkilenen (patient)**, **kılıcı (agent)**, **kapsam (range)**, **ölçüm (measure)**, **araç (instrument)**, **bulunma (locative)**, **kaynak (source)**, **hedef (goal)**, **yol (path)** ve **zaman (time)** gibi anlamsal roller temel alınmıştır. Longacre'nin fiil sınıflandırması örnek cümlelerle aşağıda yer almaktadır:

1. Çevresel fiiller (Ambient verbs): Çevresel fiiller, genellikle doğa olayları ve çevresel koşullarla ilişkilidir. Bu fiillerin kullanımı, doğrudan bir özne gerektirmeksizin çevresel değişimleri niteler.

Hava çok soğudu. (deneyimci)

2. Çevresel-deneyimsel fiiller (Ambient- experiential verbs): Bu fiiller, çevresel durumlarla insan deneyimini bir araya getirir.

Tuğçe üşüdü. (deneyimci)

3. Duyusal, fiziksel ve vurmaya dayalı fiiller (Emotive, psych and impingement verbs): Bu kategori, duygusal, zihinsel ve fiziksel etkileri içeren fiilleri kapsar.

Ayşe, Merve'yi dövdü. (kılıcı, etkilenen, araç)

4. İlkel bilmeye dayalı fiiller (Factual knowledge verbs): Bilme, öğrenme, öğretme gibi kavramları içeren fiillerdir.

Cemil, Mehmet'e sayıları öğretti. (kılıcı, deneyimci, ölçüm)

5. Bir istek veya bilgiyi açıklama fiilleri (Verbs expressing desire or cognition): Bireylerin arzularını ve bilişsel durumlarını ifade eden fiiller bu kategoride değerlendirilir.

Arzu, Meryem'i kıskandı. (kılıcı, deneyimci/araç, hedef)

6. Duyum, konuşma ve dikkati anlatan fiiller (Verbs of sensation, speech and attention): Görmek, duymak, söylemek gibi duyusal algıları içeren fiillerdir.

Gamze, şarkı söyledi. (kılıcı, etkilenen)

7. Fiziksel fiiller (Physical verbs): Fiziksel eylemleri ifade eden fiiller bu kategoride değerlendirilir.

Cansu yürüdü. (kılıcı)

8. Ölçüm fiilleri (Measure verbs): Ölçü ve miktarla ilgili değişimi ifade eden fiiller bu gruba girer.

Elbisenin boyunu kısalttım. (kılıcı, etkilenen, ölçüm)

9. Bulunma hâliyle durağan olan fiiller (Locative verbs): Bir varlığın mekânsal konumunu ifade eden fiiller bu sınıfa girer.

Kaşık, çekmecenin içindedir. (etkilenen, bulunma)

10. Kaynak, yol ve hedefle kurulan hareket, itme ve devinim fiilleri (Motion, Propulsion and Locomotion Verbs): Hareket, yer değiştirme ve yön belirten fiiller bu gruptadır.

Uğur, tabureden düştü. (etkilenen, kaynak)

11. Sahiplik, edinim, gönderme ve kavrama fiilleri (Verbs of possession, acquisition transfer and grab): Sahip olma, edinme, devretme ve yakalama fiilleri bu grupta yer alır.

Mert'in annesinin yeni bir kitabı var. (etkilenen, sahiplik)

12. Hareket ve yön içeren geçişli fiiller (Directional and transitive verbs): Yön bildiren ve geçişlilik içeren fiiller, sahiplik ve devretme fiillerine benzer ancak ek olarak bir hareket bileşeni içerir.

Yeliz, Hanife'ye Mert için bir yüzük verdi. (kılıcı/kaynak, yol, hedef)

Longacre'nin fiil sınıflandırması, yalnızca fiillerin semantik rollerini belirlemekle kalmaz aynı zamanda fiillerin cümledeki işlevlerini ve diğer öğelerle kurduğu anlamsal ilişkileri de ayrıntılı bir şekilde ele alır. Bu yaklaşım, fiillerin anlamsal çeşitliliğini açıklamaya ve dilin işleyişini daha iyi anlamaya yardımcı olur.

B. Levin'in (1993:111-217), fiil sınıflandırması, İngilizce fiillerin davranışsal ve semantik özelliklerini sistematik bir şekilde inceleyen en yaygın ve önemli çalışmalardan biridir. Levin, fiil sınıflarının, dillerde ve diller arasında fiil davranışlarının düzenli kalıplarını karakterize etmek için gerekli olduğunu vurgular. Ayrıca, diller arası fiil sınıflamalarının, farklı dillerin belirli olay türlerini tanımlama biçimlerini karşılaştırmaya olanak tanıdığını belirtir. Bu karşılaştırmalar, dillerin morfo-sentaktik yapılarının o dilin fiil kullanımındaki üyelerin gerçekleştirme kalıplarındaki rolünü daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

Levin'in sınıflandırmasında, İngilizce fiillerin söz dizimsel ve semantik özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Fiil sınıfları, bir veya birden fazla ortak anlam bileşenine sahip fiillerin benzer davranışlar sergilemesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Ortak semantik özelliklere sahip fiiller, aynı sınıf içinde gruplanırken bu sınıfların üyelerinin de ortak söz dizimsel özellikler taşıması beklenir.

Levin'in 3024 fiili kapsayan sınıflandırması, 49 ana başlık ve 193 alt fiil kategorisinden oluşur. Bu sınıflandırma, fiillerin semantik ve sentatik özelliklerine dayalı olarak oluşturulmuş kapsamlı bir sistem şeklinde karşımıza çıkar. Sınıflandırmanın temelini oluşturan başlıklar şunlardır:

1. Yerleştirme Fiilleri (Verbs of Putting)

a. Koyma Fiilleri (Put Verbs): *mount* (yerleştir-), *place* (yerleştir-), *position* (pozisyonlandır-), *put* (koy-).

- b. Mekânsal Yapılandırmaya Yerleştirme Fiilleri (Verbs of Putting in a Spatial Configuration): *rest* (dinlen-), *sit* (otur-), *stand* (kalk-), *suspend* (askıya al-).
- c. Akış Fiilleri (Funnel Verbs): *bang* (vur-), *hammer* (çekiçle-), *push* (it-), *shovel* (kürekle-).
- d. Belirli Bir Yöne Koyma Fiilleri (Verbs of Putting with a Specified Direction): *lift* (kaldır-), *lower* (alçalt-), *raise* (yükselt-).
- e. Dökme Fiilleri (Pour Verbs): *slosh* (çalkala-), *spew* (kus-), *spill* (dök-), *spurt* (fişkırt-).
- f. Sarma Fiilleri (Coil Verbs): *coil* (sar-), *roil* (rulola-), *spin* (döndür-), *twirl* (çevir-).
- g. Püskürtme/Yükleme Fiilleri (Spray/Load Verbs): *brush* (fırçala-), *load* (sıkıştır-), *mound* (yükle-), *pack* (paketle-).
- h. Kapama Fiilleri (Fill Verbs): *anoint* (yağla-), *bandage* (sar-), *bathe* (yıkla-), *bestrew* (serp-).
- i. Sürme Fiilleri (Butter Verbs): *asphalt* (asfaltla-), *bait* (yemle-), *blanket* (battaniyeye sar-), *blindfold* (gözünü kör et-).
- j. Boş Alana Yerleştirme Fiilleri (Pocket Verbs): *fork* (çatalla-), *garage* (garaaja çek-), *ground* (toprakla-).

2. Uzaklaştırma Fiilleri (Verbs of Removing)

- a. Ortadan Kaldırma Fiilleri (Remove Verbs): *delete* (sil-), *eliminate* (ortadan kaldır-), *separate* (ayır-).
- b. Kovma Fiilleri (Banish Verbs): *banish* (sürgün et-), *deport* (sürgüne gönder-), *recall* (geri çağır-).
- c. Temizleme Fiilleri (Clear Verbs): *clean* (temizle-), *drain* (boşalt-), *empty* (boşalt-).
- d. Silme Fiilleri (Wipe Verbs): *shovel* (küre-), *siphon* (sifonla çek-/çek-), *towel* (havlu ile kurula-), *hose* (hortumla sula-).
- e. Çalma Fiilleri (Steal Verbs): *capture* (esir al-), *regain* (yeniden kazan-), *wrest* (güreş-).
- f. Kandırma Fiilleri (Cheat Verbs): *defraud* (dolandır-), *relieve* (rahatla-), *wean* (vazgeçir-).
- g. Çıkarma Fiilleri (Pit Verbs): *beard* (meydan oku-), *stem* (sapını kopar-), *weed* (yabancı otları temizle-).
- h. Boşaltma Fiilleri (Debone Verbs): *degrit* (kumu dök-), *tusk* (dişlerini çıkar-), *water* (suyu tahliye et-).

i. Kazıp Çıkarma Fiilleri (Mine Verbs): *mine* (kazıp çıkar-), *quarry* (taş ocağından çıkar-).

3. Gönderme ve Taşıma Fiilleri (Verbs of Sending and Carrying)

a. Gönderme Fiilleri (Send Verbs): *post* (postala-), *send* (gönder-), *transfer* (transfer et-).

b. Kayma Fiilleri (Slide Verbs): *bounce* (sıçra-), *move* (hareket et-), *roll* (yuvarlan-).

c. Getirme ve Götürme Fiilleri (Bring and Take Verbs): *bring* (getir-), *take* (al-).

d. Taşıma Fiilleri (Carry Verbs): *heave* (kaldır-), *pull* (çek-), *push* (it-).

e. Sürme Fiilleri (Drive Verbs): *cart* (araba sür-), *drive* (sür-), *truck* (traktör sür-).

4. Kuvvet Uygulama Fiilleri (Verbs of Exerting Force): İtme / Çekme Fiilleri (Push/Pull Verbs): *press* (bas-), *shove* (kıpırda-), *tug* (çekiş-).

5. Mülkiyet Değişikliği Bildiren Fiiller (Verbs of Change of Possession)

a. Verme Fiilleri (Give Verbs): *give* (ver-), *pass* (geç-), *sell* (sat-).

b. Katkıda Bulunma Fiilleri (Contribute Verbs): *donate* (bağış yap-), *refer* (bahset-), *submit* (gönder-).

c. Gelecekte Sahip Olma Fiilleri (Verbs of Future Having): *advance* (ilerle-), *extend* (uzat-), *promise* (söz ver-).

d. Sağlama Fiilleri (Verbs of Providing): *furnish* (sağla-), *provide* (temin et-), *cash* (paraya çevir-).

e. Edinme Fiilleri (Verbs of Obtaining): *lease* (kirala-), *buy* (satın al-), *cash* (paraya çevir-).

f. Takas Fiilleri (Verbs of Exchange): *barter* (takas et-), *change* (değiştir-).

g. Toplama Fiilleri (Berry Verbs): *fish* (balık tut-), *pearl* (inci toplar-).

6. Öğrenme Fiilleri (Learn Verbs): *learn* (öğren-), *memorize* (hatırla-), *read* (oku-).

7. Tutma ve Saklama Fiilleri (Hold and Keep Verbs)

a. Tutma Fiilleri (Hold Verbs): *grasp* (kavra-), *handle* (hallet-), *wield* (kullan-).

b. Saklama Fiilleri (Keep Verbs): *hoard* (istifle-), *keep* (tut-), *store* (depola-).

8. Gizleme Fiilleri (Verbs of Concealment): *curtain* (perdele-), *isolate* (izole et-), *screen* (ört-).

9. Atma Fiilleri (Verbs of Throwing)

a. Atma Fiilleri (Throw Verbs): *bash* (sertçe vur-), *punt* (topa havada vur-), *smash* (paramparça et-).

b. Taşlama Fiilleri (Pelt Verbs): *buffet* (tokat at-), *stone* (taşla-).

10. Çarpma ile Temas Fiilleri (Verbs of Contact by Impact)

a. Vurma Fiilleri (Hit Verbs): *beat* (vur-), *kick* (tekme at-), *thump* (yumruk at-).

b. Ezme Fiilleri (Swat Verbs): *claw* (ez-), *slug* (yumruk at-), *swipe* (tokatla-).

c. Dövme Fiilleri (Spank Verbs): *belt* (kemerle döv-), *paddle* (kürekle vur-), *whip* (kırbaçla-).

d. Aracısız Etki ile Temas Fiilleri (Non-Agentive Verbs of Contact by Impact): *brush* (firçala-), *knock* (kapiya vur-), *smash* (parçala-).

11. İtme Fiilleri (Poke Verbs): *dig* (kaz-), *pierce* (del-), *stick* (sopayla vur-).

12. Temas Fiilleri (Verbs of Contact): *caress* (okşa-), *nudge* (dürt-), *lick* (yala-).

13. Kesme Fiilleri (Verbs of Cutting)

a. Kesme Fiilleri (Cut Verbs): *cut* (kes-), *scrape* (kazı-), *snip* (makasla kes-).

b. Oyma Fiilleri (Carve Verbs): *cube* (küp küp kes-), *dent* (çökert-), *mow* (biç-).

14. Birleştirme ve Bağlama Fiilleri (Verbs of Combining and Attaching)

a. Karıştırma Fiilleri (Mix Verbs): *blend* (harmanla-), *mix* (karıştır-), *add* (ekle-).

b. Birleştirme Fiilleri (Amalgamate Verbs): *associate* (ortak et-), *contrast* (tezat oluştur-), *engage* (birleştir-).

c. Çalkalama Fiilleri (Shake Verbs): *collate* (harmanla-), *shake* (salla-).

d. Bir Araya Getirme Fiilleri (Tape Verbs): *button* (düğmele-), *tape* (kaset yap-), *zip* (gayretle çalış-).

e. Yapışma Fiilleri (Cling Verbs): *adhere* (bağlı kal-), *cleave* (yarıl-), *cling* (sarıl-).

15. Ayırma ve Sökme Fiilleri (Verbs of Separating and Disassembling)

a. Ayırma Fiilleri (Separate Verbs): *decouple* (ayır-), *divide* (böl-), *separate* (ayır-).

b. Bölme Fiilleri (Split Verbs): *break* (kır-), *cut* (kes-), *pull* (böl-).

c. Sökme Fiilleri (Disassemble Verbs): *detach* (ayır-), *unlock* (kilidi aç-), *untie* (çöz-).

d. Farklı Olma Fiilleri (Differ Verbs): *differ* (benzeme-), *diverge* (ayrıl-).

16. Renklendirme Fiilleri (Verbs of Coloring): *paint (boya-), stain (lekele-), varnish (cilala-).*

17. Görüntü Oluşturma Fiilleri (Image Creation Verbs)

- a. Görsel Baskı Fiilleri (Verbs of Image Impression): *engrave (kazı-), mark (damgala-), stamp (damga vur-).*
- b. Çizme Fiilleri (Scribble Verbs): *carve (oy-), copy (kopyala-), print (yazdır-).*
- c. Tasvir Fiilleri (Illustrate Verbs): *address (konuş-), decorate (süsle-), ornament (süsle-).*
- d. Dönüştürerek Aktarma Fiilleri (Transcribe Verbs): *forge (işle-), record (kayıt et-), tape (kasetle-, kaydet-)*

18. Oluşma ve Dönüştürme Fiilleri (Verbs of Creation and Transformation)

- a. İnşa Etme Fiilleri (Build Verbs): *compile (derle-), hammer (çekiçle-), pound (yumrukla-).*
- b. Yetiştirme Fiilleri (Grow Verbs): *develop (geliştir-), grow (büyüt-), mature (olgunlaş-).*
- c. Hazırlama Fiilleri (Verbs of Preparing): *boil (kayna-), grill (kızart-), toast (tost et-).*
- d. Oluşturma Fiilleri (Create Verbs): *construct (inşa et-), fabricate (uydur-), produce (üret-).*
- e. Yoğurma Fiilleri (Knead Verbs): *collect (topla-), freeze (dondur-), squash (ez-).*
- f. Dönme Fiilleri (Turn Verbs): *change (değiş-), transform (dönüş-), turn (dönüş-).*
- g. Performans Fiilleri (Performance Verbs): *dance (dans et-), spin (dön-), write (yaz-).*

19. Meydana Getirme Fiilleri (Engender Verbs): *cause (sebepl-), generate (meydana getir-), spawn (doğur-).*

20. Yavrulama Fiilleri (Calve Verbs): *kitten (yavrula-), whelp (enikle-).*

21. Yüklem Tamlayıcı Fiiller (Verbs with Predicative Complements)

- a. Atama Fiilleri (Appoint Verbs): *consider (düşün-), imagine (hayal et-), report (rapor et-).*
- b. Niteleme Fiilleri (Characterize Verbs): *classify (sınıflandır-), recollect (hatırla-), value (değer ver-).*
- c. İsimlendirme Fiilleri (Dub Verbs): *brand (markala-), label (etiketle-), rule (kural koy-).*
- d. Beyan Etme Fiilleri (Declare Verbs): *assume (varsay-), judge (yargıla-), think (düşün-).*
- e. Varsayım Fiilleri (Conjecture Verbs): *figure (hesapla-), observe (gözlemle-).*

f. Davranma Fiilleri (Masquerade Verbs): *behave* (davran-), *serve* (hizmet et-).

g. Kimsesiz Kalma Fiilleri (Orphan Verbs): *canonize* (kutsa-), *widow* (dul ol-).

h. Yönetme Fiilleri (Captain Verbs): *coach* (özel ders ver-), *guard* (koru-).

22. Algı Fiilleri (Verbs of Perception)

a. Görme Fiilleri (See Verbs): *detect* (algıla-), *hear* (duy-), *sense* (gör-).

b. Gözlem Fiilleri (Sight Verbs): *discover* (keşfet-), *eye* (göz at-), *observe* (gözlemle-).

c. Bakma Fiilleri (Peer Verbs): *gape* (bakakal-), *look* (bak-), *stare* (dik dik bak-).

d. Uyarıcı Temelli Algı Fiilleri (Stimulus Subject Perception Verbs): *feel* (hisset-), *look* (bak-), *smell* (kokla-).

23. Psikoloji Fiilleri (Psych-verbs) (Psikolojik Durum Fiilleri) (Verbs of Psychological State)

a. Eğlendirme Fiilleri (Amuse Verbs): *affect* (etkile-), *discomfit* (rahatsız et-).

b. Beğenme Fiilleri (Admire Verbs): *adore* (bayıl-), *enjoy* (zevk al-), *miss* (özle-).

c. Şaşma Fiilleri (Marvel Verbs): *mind* (hatırla-), *feel* (hisset-), *revel* (eğlen-).

d. İlgi Çekme Fiilleri (Appeal Verbs): *niggle* (sızlan-), *grate* (sinirlen-), *appeal* (itiraz et-).

24. Arzu Fiilleri (Verbs of Desire)

a. İhtiyaç Duyma Fiilleri (Want Verbs): *crave* (özlem duy-), *need* (ihtiyaç duy-).

b. Özleme Fiilleri (Long Verbs): *hanker* (özle-), *lust* (arzula-), *yearn* (hasret ol-).

25. Yargılama Fiilleri (Judgment Verbs): *compensate* (telafi et-), *salute* (selamla-), *reproach* (kına-).

26. Değerlendirme Fiilleri (Verbs of Assessment): *assess* (değerlen-), *evaluate* (değerlendir-), *review* (gözden geçir-).

27. Arama Fiilleri (Verbs of Searching)

a. Avlanma Fiilleri (Hunt Verbs): *dig* (kaz-), *fish* (balık tut-), *scrounge* (karıştır-).

b. Arama Fiilleri (Search Verbs): *drag* (sürükle-), *prospect* (araştır-), *search* (ara-).

c. Gizlice İzleme Fiilleri (Stalk Verbs): *smell* (kokla-), *taste* (tat-), *track* (takip et-).

d. Araştırma Fiilleri (Investigate Verbs): *canvass* (araştır-), *explore* (keşfet-), *survey* (incele-).

e. Didikleme Fiilleri (Rummage Verbs): *forage* (yiyecek ara-), *listen* (dinle-), *rummage* (karıştır-).

f. Tarama Fiilleri (Ferret Verbs): *nose* (koku al-), *seek* (ara-), *tease* (alay et-).

28. Sosyal Etkileşim Fiilleri (Verbs of Social Interaction)

a. Uyum Sağlama Fiilleri (Correspond Verbs): *agree* (anlaş-), *cooperate* (iş birliği yap-), *dispute* (itiraz et-).

b. Evlenme Fiilleri (Marry Verbs): *cuddle* (sarıl-), *divorce* (boşan-), *kiss* (öpüş-).

c. Karşılaşma Fiilleri (Meet Verbs): *consult* (istişare et-), *fight* (kavga et-), *visit* (ziyaret et-).

29. İletişim Fiilleri (Verbs of Communication)

a. Mesaj Aktarma Fiilleri (Verbs of Transfer of a Message): *explain* (açıkla-), *teach* (öğret-).

b. Anlatma Fiilleri (Tell): *tell* (söyle-).

c. Konuşma Biçimi Fiilleri (Verbs of Manner of Speaking): *mutter* (homurdan-), *scream* (çığlık at-).

d. İletişim Aracı Fiilleri (Verbs of Instrument of Communication): *phone* (telefon et-), *signal* (sinyal ver-).

e. Konuşma Fiilleri (Talk Verbs): *speak* (konuş-), *talk* (konuş-).

f. Sohbet Fiilleri (Chitchat Verbs): *converse* (sohbet et-), *gossip* (dedikodu yap-).

g. Söyleme Fiilleri (Say Verbs): *announce* (duyur-), *claim* (iddia et-), *report* (rapor et-).

h. Şikâyet Fiilleri (Complain Verbs): *grouch* (homurdan-), *object* (karşı çık-).

i. Tavsiye Fiilleri (Advise Verbs): *advise* (öğüt ver-), *counsel* (tavsiye et-).

30. Hayvanlar Tarafından Çıkarılan Seslerin Fiilleri (Verbs of Sounds Made by Animals): *bark* (havla-), *scream* (çığlık at-), *quack* (vakla-).

31. Yeme Fiilleri (Verbs of Ingesting)

a. Yeme Fiilleri (Eat Verbs): *drink* (iç-), *eat* (ye-).

b. Çiğneme Fiilleri (Chew Verbs): *crunch* (çıtırdat-), *pick* (seç-), *suck* (em-).

c. Hızlıca Yeme Fiilleri (Gobble Verbs): *guzzle* (yut-), *swallow* (mideye indir-), *wolf* (kurt gibi ye-).

d. Tıkınma Fiilleri (Devour Verbs): *consume* (tüket-), *swill* (çok iç-).

- e. Vakitli Yemek Fiilleri (Dine Verbs): *banquet* (ziyafet ver-), *snack* (atıştır-).
- f. Var Olmak İçin Beslenme Fiilleri (Gorge Verbs): *exist* (dur-), *live* (yaşa-), *survive* (hayatta kal-).
- g. Besleme fiilleri (Verbs of Feeding): *breastfeed* (emzir-), *handfeed* (elle besle-), *spoonfeed* (kaşıkla besle-).

32. Vücutla İlgili Fiiller (Verbs Involving the Body)

- a. Bedensel Süreçlerin Fiilleri (Verbs of Bodily Processes): *burp* (geğir-), *hiccup* (hıçkır-).
- b. Sözsüz İfadelerin Fiilleri (Verbs of Nonverbal Expression): *cough* (öksür-), *goggle* (göz yaşart-), *laugh* (gül-).
- c. Vücut Uzuvarını İçeren Jestler/İşaretlerin Fiilleri (Verbs of Gestures/Signs Involving Body Parts): *arch* (kamburlaş-), *nod* (başını sallat-), *wink* (göz kırp-).
- d. Uyuma Fiilleri (Snooze Verbs): *drowse* (uyukla-), *sleep* (uyu-), *snooze* (şekerleme yap-).
- e. Sakınma Fiilleri (Flinch Verbs): *cower* (kork-), *recoil* (çekin-), *wince* (ürk-).
- f. Bedensel Hâl Değişimi Bildiren Fiiller (Verbs of Body-Internal States of Existence): *cower* (kork-), *shiver* (titre-), *writhe* (kıvrant-).
- g. Boğulma Fiilleri (Suffocate Verbs): *choke* (boğ-), *drown* (boğul-), *suffocate* (nefessiz kal-).
- h. Bedensel Durum ve Bedenin Zarar Görmesi ile İlgili Fiiller (Verbs of Bodily State and Damage to the Body): *bother* (sık-), *hurt* (acı-), *sting* (canı yan-).

33. Hazırlık ve Vücut Bakımı Fiilleri (Verbs of Grooming and Bodily Care)

- a. Tüm Vücut İçin Bakım Fiilleri (Verbs of Caring for the Whole Body): *bathe* (banyo yap-), *preen* (güzelleş-), *shower* (duş al-).
- b. Vücudun Belli Bir Kısımına Uygulanan Bakım Fiilleri (Verbs of Caring for a Specific Body Part): *brush* (diş fırçala-), *wash* (yık-), *shave* (tıraş ol-).
- c. Giyinme Fiilleri (Verbs of Dressing): *don* (giy-), *wear* (giy-).

34. Öldürme Fiilleri (Verbs of Killing)

- a. Cinayet Fiilleri (Murder Verbs): *execute* (idam et-), *massacre* (katliam yap-), *murder* (cinayet işle-).

b. Zehirleme Fiilleri (Poison Verbs): *electrocute* (elektrikle çarp-), *poison* (zehirle-), *stab* (bıçakla-).

35. Emisyon Fiilleri (Verbs of Emission)

a. Işık Emisyonu Fiilleri (Verbs of Light Emission): *flame* (alevlen-), *glimmer* (parılda-), *sparkle* (ışıl-da-).

b. Ses Emisyonu Fiilleri (Verbs of Sound Emission): *roll* (yuvarlan-), *trumpet* (ilan et-).

c. Koku Emisyonu Fiilleri (Verbs of Smell Emission): *reek* (kokuş-), *smell* (kok-), *stink* (pis kok-).

d. Madde Emisyonu Fiilleri (Verbs of Substance Emission): *drool* (ağızı sulan-), *slop* (sıçrat-), *steam* (buğula-).

36. Tahrip Etme Fiilleri (Destroy Verbs): *decimate* (yok et-), *ravage* (tahrip et-), *waste* (israf et-).

37. Durum Değişikliği Fiilleri (Verbs of Change of State)

a. Kırma Fiilleri (Break Verbs): *crush* (ez-), *smash* (parçala-), *tear* (yirt-).

b. Eğme Fiilleri (Bend Verbs): *crease* (kırış-), *fold* (katla-), *rumple* (buruştur-).

c. Pişirme Fiilleri (Cooking Verbs): *brown* (kızar-), *overcook* (fazla pişir-), *softboil* (yumuşak haşlan-).

d. Durum Değişiminin Diğer Alternatif Fiilleri (Other Alternating Verbs of Change of State): *advance* (ilerle-), *divide* (böl-), *multiply* (çarp-).

e. Varlığa Özgü Durum Değişikliği Bildiren Fiiller (Verbs of Entity Specific Change of State): *germinate* (filizlen-), *tarnish* (karar-), *wilt* (sol-).

f. Ölçülebilir Durum Değişikliği Bildiren Fiiller (Verbs of Calibratable Changes of State): *balloon* (balona bin-), *climb* (tırman-), *skyrocket* (fır-la-).

38. Konaklama Fiilleri (Lodge Verbs): *board* (kur-), *camp* (kamp yap-), *settle* (yer yap-)

39. Varoluş Fiilleri (Verbs of Existence)

a. Var Olma Fiilleri (Exist Verbs): *endure* (katlan-), *extend* (dayan-), *reşide* (diren-).

b. Varlığa Özgü Varoluş Biçimleri Bildiren Fiiller (Verbs of Entity Specific Modes of Being): *breathe* (nefes al-), *grow* (büyü-), *smoke* (sigara iç-).

- c. Harekete Katılma Biçimini Bildiren Fiiller (Verbs of Modes of Being Involving Motion): *dance (dans et-), rotate (dön-), undulate (dalgalan-)*.
- d. Ses Varlığını Bildiren Fiiller (Verbs of Sound Existence): *resonate (yankılan-), reverberate (yankılan-), sound (ses çıkar-)*.
- e. Grup Varlığı Bildiren Fiiller (Verbs of Group Existence: *abound (dolu ol-), flock (toplan-)*.
- f. Mekânsal Konfigürasyon Fiilleri (Verbs of Spatial Configuration): *balance (dengele-), lie (yalanla-), open (açık bırak-)*.
- g. Kıvrılma Fiilleri (Meander Verbs): *cut (kes-), drop (düşür-), stretch (uzat-)*.
- h. Bitişik Konum Bildiren Fiiller (Verbs of Contiguous Location): *border (sınırla-), support (destekle-)*.

40. Ortaya Çıkma, Kaybolma ve Meydana Gelme Fiilleri (Verbs of Appearance, Disappearance and Occurrence)

- a. Ortaya Çıkma Fiilleri (Verbs of Appearance): *appear (belli ol-), awake (uyan-), plop (ses çıkar-)*.
- b. Kaybolma Fiilleri (Verbs of Disappearance): *expire (sona er-), perish (yok ol-), vanish (yok ol-)*.
- c. Meydana Gelme Fiilleri (Verbs of Occurrence): *ensue (meydana gel-), happen (gerçekleş-), recur (tekrarlan-)*.

41. Vücut Hareketleri Bildiren Fiiller (Verbs of Body-Internal Motion): *fidget (kıpırdan-), totter (sendele-), wriggle (kıvrın-)*

42. Bir Pozisyon Alma Fiilleri (Verbs of Assuming a Position): *kneel (diz çök-), perch (tüne-), slump (çök-)*

43. Hareket Fiilleri (Verbs of Motion)

- a. Doğal Olarak Yönlendirilmiş Hareketlerin Fiilleri (Verbs of Inherently Directed Motion): *arrive (var-), depart (ayrıl-), return (dön-)*.
- b. Ayrılma Fiilleri (Leave Verbs): *abandon (terk et-), desert (terk et-), leave (ayrıl-)*.
- c. Hareket Biçimi Bildiren Fiiller (Manner of Motion Verbs): *bounce (sıçra-), glide (süzül-), move (hareket et-)*.

d. Bir Araç Kullanarak Ortaya Çıkan Hareketlerin Fiilleri (Verbs of Motion Using a Vehicle): *balloon (balona bin-), bicycle (bisiklet sür-), paracute (paraşütle atla-)*.

e. Dans Fiilleri (Waltz Verbs): *jive (caz yap-), rumba (rumba çal-), tango (tango yap-)*.

f. Takip Etme Fiilleri (Chase Verbs): *follow (takip et-), shadow (gölgele-), track (takip et-)*.

g. Eşlik Etme Fiilleri (Accompany Verbs): *conduct (yönet-), guide (rehberlik et-), shepherd (çobanlık yap-)*.

44. Kaçınma Fiilleri (Avoid Verbs): *dodge (atla-), elude (kurtul-), shun (uzak dur-)*.

45. Oyalanma ve Acele Etme Fiilleri (Verbs of Linger and Rushing)

a. Oyalanma Fiilleri (Verbs of Linger): *delay (kaçın-), tarry (sakın-)*.

b. Acele Etme Fiilleri (Verbs of Rushing): *hurry (geciktir-), rush (oyalan-)*.

46. Ölçme Fiilleri (Measure Verbs)

a. Kayıt Fiilleri (Register Verbs): *measure (ölç-), total (topla-), weigh (tart-)*.

b. Maliyet Fiilleri (Cost Verbs): *carry (taşı-), last (sonlan-), take (al-)*.

c. Uygun Olma Fiilleri (Fit Verbs): *contain (içer-), seat (otur-), sleep (uyu-)*.

d. Değer Bıçme Fiilleri (Price Verbs): *assess (değerlendir-), price (fiyat ver-)*.

e. Ödeme Fiilleri (Bill Verbs): *charge (şarj et-), save (biriktir-), wager (bahse gir-)*.

47. Görünüş Fiilleri (Aspectual Verbs)

a. Başlama Fiilleri (Begin Verbs): *commence (başla-), keep (sürdür-), repeat (tekrarla-)*.

b. Tamamlama Fiilleri (Complete Verbs): *discontinue (durdur-), initiate (başlat-)*.

48. Tatil Fiilleri (Weekend Verbs): *holiday (tatil yap-), overnight (gecele-), vacation (tatil yap-)*.

49. Hava Durumu Fiilleri (Weather Verbs): *freeze (dondur-), rain (yağmur yağ-), storm (şiddetli es-)*.

A. Kenny (2003:175-186), fiil sınıflandırmasına yönelik çalışmasında, Aristoteles'in Antik Yunanca için geliştirdiği sınıflandırma sistemini temel alarak İngilizce için uygun olmayan kriterleri elemiş ve özellikle fiillerin devamlılık gösteren zaman kipleri ile kullanılma durumlarına odaklanmıştır. Bu doğrultuda, fiilleri devamlılık bildiren kiplerle kullanılabilenler ve kullanılmayanlar şeklinde iki temel gruba ayırmıştır. Kenny, bu ayrımı **etkinlik (activity)**

fiilleri ve **durum (state) fiilleri** şeklinde kesinleştirmiştir. İkinci grupta yer alan **statik fiilleri (static verbs)** daha çok durum fiilleriyle ilişkilendirmiştir. Birinci gruptaki fiiller ise **performans fiilleri (performance verbs)** ve **etkinlik fiilleri (activity verbs)** olmak üzere iki alt başlıkta ele alınmıştır.

Durum fiillerinin aksine, etkinlik ve performans fiilleri devamlılık gösteren zaman kipleri ile kullanılabilir. Performans fiilleri, etkinlik fiillerinden farklı olarak yalnızca performansın gerçekleştiği zaman diliminde var olabilen fiilleri kapsar. Durum fiilleri belirli bir zaman sürecinde devam edebilirken etkinlik fiilleri ise süreç boyunca devamlılık arz eder. Performans fiilleri ise belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleşen eylemleri tanımlar. Kenny'nin sınıflandırması şu şekildedir:

Statik fiiller (Static verbs): *anla-* (understand), *bil-* (know), *sev-* (love), *ifade et-* (mean), *kork-* (fear), *algıla-* (perceive).

Performans fiilleri (Performance verbs): *keşfet-* (discover), *öğren-* (learn), *bul-* (find), *karar ver-* (decide), *öldür-* (kill), *yıka-* (wash), *kes-* (cut).

Etkinlik fiilleri (Activity verbs): *dinle-* (listen to), *gül-* (laugh), *konuş-* (talk), *eğlen-* (enjoy), *ağla-* (weep).

Biber vd'nin (1999:361-364) sınıflandırması, fiillerin semantik ve işlevsel özelliklerini sistematik bir çerçevede ele alan kapsamlı bir yaklaşımdır. Bu sınıflandırma, fiilleri yedi semantik kategoriye ayırarak dil bilimsel analizlere bütüncül bir perspektifle yaklaşmaktadır:

1. İş fiilleri (Activity verbs): İş fiilleri, genellikle bir öznenin bilinçli olarak gerçekleştirdiği eylemleri ifade eden fiillerden oluşur. Bununla birlikte, bazı durumlarda bir etkenin iradesi olmaksızın meydana gelen olayları da kapsayabilir. *Getir-*, *sat-*, *takip et-* gibi fiiller bu grupta yer almaktadır. İş fiilleri, doğrudan bir nesne olarak geçişli olabileceği gibi herhangi bir nesneye ihtiyaç duymadan geçişsiz olarak da kullanılabilir.

2. İletişim fiilleri (Communication verbs): Konuşma ve yazı başta olmak üzere, iletişim süreçlerini ifade eden fiiller bu sınıfa dâhildir. İletişim fiilleri, iş fiillerinin özel bir alt kategorisini oluşturmakta olup *sor-*, *söyle-*, *konuş-* gibi fiiller bu kapsamda değerlendirilmektedir.

3. Zihinsel fiiller (Mental verbs): Zihinsel fiiller, bireylerin deneyimlediği geniş bir etkinlik ve durum yelpazesini ifade eden fiziksel eylem içermeyen ve çoğu zaman bilinçli bir irade gerektirmeyen fiillerdir. Bu fiillerin öznelere genellikle alıcı rolüne sahiptir. Zihinsel fiiller;

bilişsel süreçleri (*düşün-, bil-*), **bireyin çeşitli tutum ve arzularını yansıtan duygusal durumları** (*sev-, iste-*), **algı fiillerini** (*gör-, tat-*) ve **iletişim fiillerini** (*oku-*) kapsar.

Zihinsel fiillerin önemli bir bölümü, anlam bakımından görece daha hareketli ve zihinsel çaba gerektiren bilişsel faaliyetleri tanımlar. Bu gruba *hesapla-, düşün-, karar ver-, keşfet-, incele-, öğren-, oku-, çöz- ve çalış-* gibi fiiller örnek verilebilir. Bunun yanı sıra, anlamca daha durağan olan zihinsel fiiller de mevcuttur. *İnan-, şüphe et-, bil-, hatırla- ve anla-* gibi fiiller bilişsel durumları ifade ederken *zevk al-, kork-, nefret et-, beğen-, sev-* gibi fiiller ise duygusal ya da tutumsal durumları yansıtır.

4. Ettirgen fiiller (Causative verbs): Ettirgen fiiller, bir öznenin başka bir kişi ya da nesnenin belirli bir eylemi gerçekleştirmesine sebep olduğunu ona izin verdiğini veya onu zorunlu kıldığını ifade etmektedir. *Sebep ol-, izin ver-, yardım et-* gibi fiiller bu kategoride değerlendirilmektedir.

5. Oluş fiilleri (Verbs of occurrence): Bir failin doğrudan etkisi olmaksızın gerçekleşen olayları bildiren fiillerdir. Genellikle, bu fiillerin özneleri, fiilin ifade ettiği olaydan etkilenmektedir. *Ol-, gerçekleş-, meydana gel-* gibi fiiller bu gruba dahildir.

6. İlişki veya varoluş fiilleri (Verbs of existence or relationship): Varlıkların mevcudiyetini ya da aralarındaki mantıksal ilişkileri bildiren fiiller bu sınıfta yer almaktadır. *Görün-, yaşa-, var ol-* gibi fiiller bir varoluş veya ilişki durumunu ifade etmektedir.

7. Görünüş fiilleri (Verbs of aspect): Bir eylemin veya olayın süreç içerisindeki aşamalarını, başlangıcını veya tamamlanışını belirten fiillerdir. Genellikle bir tamamlayıcı cümle ile birlikte kullanılan *başla-, bitir-, tamaml-* gibi fiiller bu kategoride değerlendirilmektedir.

Bu sınıflandırma, fiillerin anlamsal ve bağlamsal yönlerini ayrıntılı bir şekilde ele alarak dil bilimsel çözümlemelere katkı sağlamaktadır. Böylece, fiillerin işlevsel çeşitliliği ve dil içindeki dağılımı daha sistematik bir şekilde analiz edilebilmektedir.

Korhonen ve Briscoe (2004), fiillerin söz dizimsel değişimlerini temel alarak kapsamlı bir sınıflama geliştirmiştir. Çalışma kapsamında 57 fiil kategorisi belirlenmiş ve her kategori, belirli bir anlamsal çerçeve içinde ele alınmıştır. Bu sınıflama; *teşvik et-, zorla-, emret-, istene-, dile-, uygula-, izin ver-, kabullen-, tüket-, öde-, yasakla-, sakın-, güven-, dönüştür-, kaydır-, onayla-, yardım et-, iş birliği yap-, başar-, ihmal et-, kısıtla-, onay ver-, danış-, itiraf et-, göster-, ada-, serbest bırak-, şüphelen-, hata yap-, hallet-, keşfet-, karıştır-, değiştir-, düşün-, gör-, sev-, odaklan-, önemse-, tartış-, kavga et-, uyuş-, açıkla-, öğret-, öner-, ol-, ölç-, kaçın-, tereddüt et-, başla-, sonlan-, göz ardı et-, kastet-, ulaşı- ve benimse-* gibi eylemleri içermektedir.

Bu çalışmada her kategori, ilgili kavram alanına giren fiillerle örneklendirilmiş ve fiillerin söz dizimsel ve anlamsal özelliklerini sistematik bir çerçevede ele alınmıştır. Çalışma dil bilimsel analizler için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Dixon (1991:85-203), fiillerin anlam yapılarındaki farklılıkları, dil bilgisel davranışlarındaki çeşitlilikle ilişkilendirerek fiil sınıflandırmalarını derinlemesine incelemiştir. Bu kapsamda, Dixon fiilleri semantik kateogorilere ayırarak anlamla olan bağlantılarını ve dildeki işlevlerini detaylı bir şekilde analiz etmiştir. Fiillerin sınıflandırılmasında anlam temelli bir yaklaşım benimseyen Dixon, fiilleri üç ana başlık altında toplamıştır: **birincil a tipi fiiller (primary-a verb types)**, **birincil b tipi fiiller (primary-b verb types)** ve **ikincil tip fiiller (secondary verbs types)**. Her bir başlık, fiillerin farklı dil bilgisel işlevlerini ve katılımcı rollerini yansıtmaktadır.

Birincil a tipi fiiller (Primary-A Verbs Types), çeşitli anlam kategorilerindeki fiillerden oluşur. Bu sınıf, **hareket, dinlenme, etkileme, verme** gibi temel fiil gruplarını içerir. Hareket fiilleri arasında *koş-*, *var-*, *al-*, *taşı-* ve *at-* gibi eylemler yer alırken dinlenme fiilleri *otur-*, *kal-*, *koy-* ve *içer-* gibi eylemleri ifade eder. Etkileme fiilleri, *dokun-*, *vur-* ve *bıçakla-* gibi eylemlerle öznenin çevresine yönelik fiziksel etkisini ortaya koyar. Verme fiilleri ve bedensel fiiller de bu başlık altında ele alınan diğer kategoriler arasındadır. Ayrıca, **hava durumu fiilleri** ve **sosyal etkileşim fiilleri** de bu başlık altında yer almaktadır.

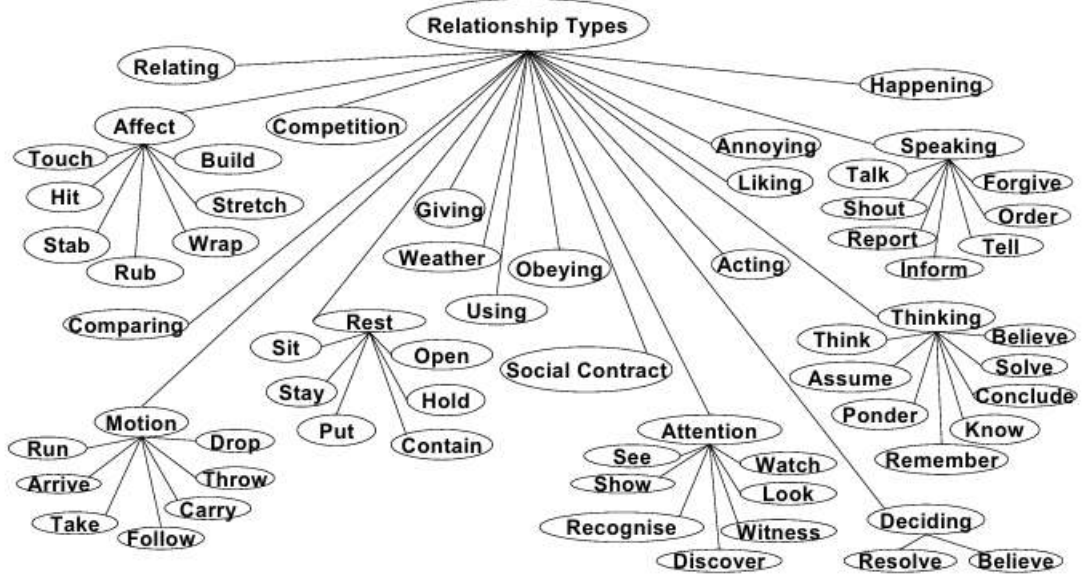
Birincil b tipi fiiller (Primary-B Verbs Types), **dikkat etme, düşünme, konuşma** ve **duygusal tepkileri** ifade eden fiillerden oluşur. Dikkat etme fiilleri, *gör-*, *göster-*, *tanı-*, *keşfet-* ve *izle-* gibi eylemlerle öznenin çevresine yönelik dikkatini yansıtır. Düşünme fiilleri zihinsel süreçlere dair fiiller olup *varsay-*, *hatırla-*, *bil-* ve *inanç* gibi alt türlerle ifade edilir. Ayrıca, karar verme fiilleri de bu sınıf içinde yer alır ve bu fiiller, *çöz-* ve *seç-* gibi alt başlıklara ayrılır. Konuşma fiilleri, dilsel iletişimi ifade eden fiillerden oluşur ve *konuş-*, *tartış-*, *bilgilendir-* gibi alt türleri içerir. Ayrıca *beğen-* ve *kız-* gibi duygusal tepki veren fiiller de bu gruba dahildir. Diğer fiiller başlığı altında ise *gerçekleştir-*, *ol-* ve *karşılaştır-* gibi fiiller yer alır.

İkincil tip fiiller (Secondary Verbs Types), Dixon'un sınıflandırmasındaki üçüncü büyük kategoridir. Bu sınıf fiillerin daha ince işlevlerini ve farklı dilsel rollerini yansıtan yapıdadır ve dört ana başlık altında toplanır: **ikincil a tipi fiiller**, **ikincil b tipi fiiller**, **ikincil c tipi fiiller** ve **ikincil d tipi fiiller**.

İkincil a tipindeki fiiller, *başla-* (*beginning*), *dene-* (*trying*), *acele et-* (*hurrying*) ve *cüret et-* (*daring*) fiillerini içerir. Bu fiiller, öznenin eylemi gerçekleştirme biçimini veya niyetini

ifade eder. Kip fiilleri, eylemin olasılığını ya da gerekliliğini belirlerken başlama ve deneme fiilleri bir eylemin başlatılması ya da deneme sürecine işaret eder. İkincil b tipi fiiller ise *iste-* (*wanting*) ve *ertele-* (*postponing*) gibi fiilleri kapsar. Bu fiiller, öznenin eylemlerini ya da olayları istemesi veya ertelenmesiyle ilişkilidir. İkincil c tipi fiiller arasında *yap-* (*making*) ve *yardım et-* (*helping*) fiilleri yer alır. Bu fiiller, bir eylemin gerçekleştirilmesi ya da başka birine yardım sağlanması gibi işlevlere sahiptir. İkincil d tipi fiiller ise *görün-* (*seem*) ve *önemse-* (*matter*) gibi fiillerle öznenin algılayışı veya değer verdiği şeylere dair anlamlar taşır.

Dixon'un fiil sınıflandırması, fiillerin dildeki farklı işlevlerini anlamak ve açıklamak açısından önemlidir. Bu sınıflandırma, dil bilimsel anlamın ve fiillerin semantik rollerinin derinlemesine analizini sağlayarak fiillerin dildeki rolünü daha iyi kavramamıza olanak tanır.

Şekil 1.1: Dixon'ın fiil şeması.

Van Valin'in (2001; 2005: 31-34) geliştirdiği **Rol ve Referans Dil Bilgisi Teorisi (Role and Reference Grammar-RRG)**, dil bilimsel teoriler arasında önemli bir yer edinmiştir. Van Valin, fiillerin ve diğer yüklemelerin sözcüksel temsillerinin çoğunlukla belirli bir fiil sınıflandırmasına dayanadığını savunur ve bu doğrultuda kendi fiil sınıflandırma sistemini detaylandırır. Valin, fiil sınıflandırmalarında Vendler'in (1974) kılınış modelini temel alarak fiillerin belirli anlamsal ve biçimsel özelliklerine göre kategorize etmektedir. Bu sınıflandırma, **durumlar (states)**, **başarımlar (achievements)**, **tamamlamalar (accomplishments)** ve **işler (activities)** olmak üzere dört temel kategoriye dayanır. Ancak Van Valin, bu modeli daha da genişleterek fiil sınıflarını altı ana gruba ayırmış ve ettirgen (causative) yapıları da ekleyerek toplam on iki farklı fiil kategorisi oluşturmuştur. Van Valin'in modeline göre fiiller aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Durum (State): Sürekli bir hâli veya değişmez durumu ifade eden fiillerdir. (Nehir akıyor.)

2. Ettirgen durum (Causative state): Bir etkenin, başka bir nesne veya özne üzerinde bir durumu meydana getirdiğini ifade eden fiillerdir. (Abla bebeği ağılattı.)

3. Başarma (Achievement): Ani ve tamamlanmış bir değişimi ifade eden fiillerdir. (Top patladı.)

4. Ettirgen başarma (Causative achievement): Bir dış etkenin, belirli bir olayın gerçekleşmesine sebep olduğunu gösteren fiillerdir. (Cemre topu patlattı.)

5. Tek-kerelik eylem (Semelfactive): Kısa süreli, anlık ve tekrar etmeyen eylemleri ifade eden fiillerdir. (Kız hıçkırdı.)

6. Ettirgen tek-kerelik eylem (Causative semelfactive): Bir öznenin, bir nesne üzerinde kısa süreli bir etki yaratmasını ifade eden fiillerdir. (Kız bebeği korkudan hıçkırttı.)

7. Tamamlama (Accomplishment): Belirli bir süreç sonucunda tamamlanan eylemleri ifade eden fiillerdir. (Buz parçası eridi.)

8. Ettirgen tamamlama (Causative accomplishment): Bir dış etkenin, süreci yönlendirdiği ve tamamlanmasına sebep olduğunu gösteren fiillerdir. (Sıcak buzu eritti.)

9. Etken tamamlama (Active accomplishment): Öznenin bilinçli olarak bir süreci yürütmesini ve tamamlanmasını ifade eden fiillerdir. (Merve yürüyüş yaptı.)

10. Ettirgen etken tamamlama (Causative active accomplishment): Başka bir öznenin, süreci yönlendirdiği ve tamamlanmasına sebep olduğu durumları kapsayan fiillerdir. (Öğretmen öğrencilere yürüyüş yaptırdı.)

Van Valin'in fiil sınıflandırması, fiillerin anlamsal ve biçimsel özelliklerini dikkate alarak dil bilgisel yapıların nasıl işlendiğine dair bir çerçeve ortaya koymaktadır. Bu model, fiillerin farklı türdeki olayları ve süreçleri nasıl ifade ettiğini anlamaya yardımcı olurken aynı zamanda dil bilgisel yapıların söz dizimsel ve anlamsal düzeyde nasıl şekillendiğini de açıklamaktadır. Böylece, fiillerin dil içindeki rollerini belirlemeye yönelik kapsamlı bir sistem ortaya koymaktadır.

1.4.2.2.1.2. Geleneksel Çalışmalarda Fiil Sınıflandırmaları

Türk dil bilimi alanında önemli çalışmalara imza atan Zeynep Korkmaz (2017: 487-494), fiillerin sınıflandırılması konusunda kapsamlı bir sistem ortaya koymuştur. Geleneksel

dil bilgisi çalışmalarında fiillerin sınıflandırılması farklı açılardan ele alınmış olsa da Zeynep Korkmaz'ın sınıflandırması alandaki en ayrıntılı ve sistematik sınıflandırmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Korkmaz, fiilleri beş ana kategori altında incelemektedir. Bu sınıflandırma; **yapı, içerik, anlam, kılınış ve çatı** olmak üzere beş temel başlıktan oluşmaktadır.

1. Yapı bakımından fiiller: Fiillerin kökeni ve biçimsel yapısı dikkate alınarak yapılan bu sınıflandırmada fiiller; **basit, türemiş ve birleşik fiiller** şeklinde gruplandırılmaktadır.

2. İçerik bakımında fiiller: Bu sınıflandırmada fiillerin anlamsal çerçevesi göz önünde bulundurulmaktadır. Bu bağlamda fiiller; **iş (kılış), durum ve oluş fiilleri** şeklinde kategorize edilmektedir.

3. Anlam bakımından fiiller: Bu sınıflandırmada, fiillerin ifade ettikleri anlam yönünden farklılıkları dikkate alınmaktadır. Korkmaz, fiilleri anlamsal olarak **esas fiiller** ve **yardımcı fiiller** şeklinde ikiye ayırmaktadır:

- **Esas fiiller:** Tek başlarına anlam taşıyan ve cümlede çekimlenerek kullanılabilen fiillerdir. (*Koş-, yaz-, düşün-*.)
- **Yardımcı fiiller:** Kendi başlarına anlam taşımayan ancak bir isim birleşerek yeni bir anlam kazanan fiillerdir. (*Yardım et-, zannet-, kabul et-*)

4. Kılınış bakımından fiiller: Cümlede yüklem gösterdiği işi yapma niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu gösteren fiillerdir. (*boya-, böl-, çevir-*)

5. Çatı bakımından fiiller: Fiillerin özne nesne ilişkisini temel alan çatı sınıflandırmasında ise fiiller 2 ana başlık ve 8 alt başlık hâlinde incelenmektedir:

- **Fiil-nesne bağlantısı açısından fiiller:**
 - a. Geçişli Fiiller
 - b. Geçişsiz Fiiller
- **Fiil-özne bağlantısı açısından fiiller:**
 - a. Etken Çatı
 - b. Edilgen Çatı
 - c. Meçhul Çatı (Öznesiz Çatı)
 - d. Dönüşlü Çatı
 - e. İşteş Çatı
 - f. Ettirgen Çatı

Bu beş ana başlık altında yapılan fiil sınıflandırması, Türkçedeki fiillerin dil bilgisel yapısını daha iyi anlamak ve dilin işleyişini sistematik bir şekilde analiz etmek açısından büyük önem taşımaktadır. Zeynep Korkmaz'ın bu kapsamlı sınıflandırması, dil bilim araştırmalarında önemli bir referans noktası olarak kabul edilmektedir.

Muharrem Ergin (2009:280-282), ise fiilleri, hareketleri ifade eden kelimeler olarak tanımlar. Ona göre hareket, nesnelerin zaman ve mekân içindeki yer değiştirmesi, oluşu, kılışı ve bu süreçte gerçekleşen değişimlerdir. Bu bağlamda, hareketi karşılayan kelimeler fiil olarak adlandırılır. Ayrıca, fiilleri işlevlerine göre sınıflandırarak nesne alıp almama durumlarına bağlı olarak **geçişli** ve **geçişsiz fiiller** şeklinde iki gruba ayırır.

1. Geçişli fiiller: Hareketin dışa yönelik olduğu ve bir nesneye etki ettiği fiillerdir. Yani fiilin anlamı nesneye bağlıdır. Örneğin, “*kitap okumak*” kelimesinde “*oku-*” fiili-“*kitap*” nesnesine yöneliktir.

2. Geçişsiz fiiller: Hareketin içe yönelik olduğu ve doğrudan bir nesneye ihtiyaç duymayan fiillerdir. Bu tür fiiller, yapan kişiye veya varlığın kendisine etki eder. Örneğin, “*uyu-*” fiili herhangi bir nesneye yönelmediği için geçişsizdir.

Muharrem Ergin, fiillerin “yapma” veya “olma” anlamlarına göre ikiye ayrıldığı ve geçişlilik-geçişsizlik farkının, nesneye yönelme durumuyla belirlendiğini vurgulamaktadır.

Tahsin Banguoğlu (1974:408-410), fiilleri **olup bitenin niteliğine, anlamına ve kullanışlarına** göre üç gruba ayırır.

1. Olup Bitenin Niteliğine Göre Fiiller

- **Kılış fiilleri:** Bir öznenin bir nesneye veya bir amaca yönelik olarak gerçekleştirdiği eylemleri ifade eder. “*Al-, taşı-, kazı-*” gibi fiiller bu gruba örnek gösterilebilir.
- **Durum fiilleri:** Öznenin içinde bulunduğu hâli ve süreklilik arz eden bir durumu anlatan fiillerdir: “*yat-, susa-, bekle-*” gibi fiiller bu tür eylemleri ifade eder.
- **Oluş fiilleri:** Zamanla ve kendiliğinden gerçekleşen değişimleri anlatan fiillerdir. “*uza-, doy-*” bu tür fiillere örnek olarak gösterilebilir.

2. Anlamlarına Göre Fiiller

- **Geçişli fiiller:** Nesne alabilen ve bir nesne üzerinde etkili olan fiillerdir: *ye-, pişir-, kitap oku-*.
- **Geçişsiz fiiller:** Nesne almadan anlamı tam olan fiillerdir: *koş-, uyu-*.

3. Kullanışlarına Göre Fiiller

- **Bitmiş fiiller:** Tamamlanmış ve sona ermiş eylemleri anlatan fiillerdir: *koş-*, *yaz-*, *oku-* gibi fiiller bitmiş fiiller arasında yer alır.
- **Bitmemiş fiiller:** Süreklilik arz eden ya da tamamlanmamış eylemleri anlatan fiillerdir. *koş-*, *gel-*, *oku-* gibi fiiller bu gruba dahildir.

Banguoğlu'nun bu ayrımı, Türkçedeki fiil sisteminin anlamsal yönünü detaylandırarak dil bilimsel açıdan daha sistematik bir inceleme imkânı sağlamaktadır.

Fiillerin, yapısal özellikleriyle sınırlı kalmaksızın anlam, işlev ve kullanım bağlamları dikkate alınarak yapılan farklı tasnifler de mevcuttur. Bu kapsamda, Hacıeminoğlu (1991:13), Türkçedeki fiilleri çok yönlü bir bakış açısıyla ele alarak yedi temel başlık altında sınıflandırmıştır.

1. Yapılarına göre fiiller:

- Kök fiiller:** Başlangıçtan itibaren fiil kökenli olan ve herhangi bir ek almadan anlam taşıyan fiillerdir: *at-* gibi.
- Türemiş fiiller:** İsim veya fiil köklerinden türeyen fiillerdir: *öğret-* gibi.
- Birleşik fiiller:** Birden fazla sözcüğün birleşerek fiil oluşturmasıyla meydana gelen fiillerdir: *yardım et-* gibi.

2. Anlamlarına (muhteva) göre fiiller:

- Hareket fiilleri:** Fiziksel bir eylemi ifade eden fiillerdir: *yürü-* gibi.
- İş fiilleri:** Bir nesneye etki eden dış dünyaya yönelik eylemleri anlatan fiillerdir: *taşı-* gibi.
- Oluş fiilleri:** Zaman içinde kendiliğinden meydana gelen değişimleri ifade eden fiillerdir: *sarar-* gibi.
- Tavır fiilleri:** Öznenin iç dünyasına veya bir nesneye yönelik duygusal tutumunu gösteren fiillerdir: *nefret et-* gibi.

3. Durumlarına göre fiiller:

- Asıl fiiller:** Kendi başlarına anlam taşıyan ve cümlede temel eylemi bildiren fiillerdir: *ver-* gibi.
- Yardımcı fiiller:** Asıl fiillere eklenerek onların anlamını tamamlayan ve zaman, kip gibi özellikler kazandıran fiillerdir: *kıl-*, *et-*, *ol-* gibi.

4. Kullanım biçimlerine göre fiiller: Fiiller, cümledeki kullanım şekillerine göre farklı işlevler üstlenebilir:

- a. **Nihai fiil:** Fiilin temel çekimli hâlidir. *Geldim* vs.
- b. **Masdar hâli:** Fiilin isimleşmiş biçimidir. *Okumak* vs.
- c. **İsim-Fiil hâli:** Fiilin mastar ekleriyle adlaşmış biçimidir. *Görme* vs.
- d. **Sıfat-Fiil hâli:** Fiilin sıfat görevi üstlendiği hâldir. *Okumuş adam* vs.
- e. **Zarf-Fiil hâli:** Fiilin zarf olarak kullanıldığı biçim. *Yürüye yürüye gel-* vs.

5. Fâil ilgilerine göre fiiller: Fiiller, özneyle kurduğu ilişkiye bağlı olarak dört ana gruba ayrılır:

- a. **Etken fiiller:** Eylemi gerçekleştiren öznenin belli olduğu fiillerdir. (*Kır-*, *sor-*)
- b. **Ettirgen fiiller:** Başka birine yaptırılan eylemleri ifade eden fiillerdir. (*Kırdır-*, *sordur*)
- c. **Edilgen fiiller:** Eylemin kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen veya belirtilmeyen fiillerdir. (*Kırıl-*, *sorul-*)
- d. **İsteş fiiller:** Birden fazla öznenin birlikte gerçekleştirdiği eylemleri ifade eden fiillerdir. (*Koşuş-*)

6. Nesne ilgisine göre fiiller: Fiillerin nesne alıp almama durumuna göre yapılan bu tasnifte üç temel grup bulunmaktadır:

- a. **Geçişli fiiller:** Bir nesneye ihtiyaç duyan ve onu etkileyen fiillerdir. (*Oku-*)
- b. **Geçişsiz fiiller:** Nesneye ihtiyaç duymayan ve yalnızca özneyle anlam kazanan fiillerdir. (*Koş-*)
- c. **Dönüşlü fiiller:** Eylemin özne tarafından yapıp yine özne üzerinde etkili olduğu fiillerdir. (*Süslen-*)

7. Olumluluk ve olumsuzluk durumlarına göre fiiller: Fiiller anlam yönünden olumlu ya da olumsuz olmalarına göre sınıflandırılmaktadır:

- a. **Olumlu fiiller:** Eylemin gerçekleştiğini ifade eden fiillerdir: *gel-*, *başla-*.
- b. **Olumsuz fiiller:** Eylemin gerçekleşmediğini belirten fiillerdir: *gelme-*, *başlama-*.
- c. **İktidârî fiiller:** Eylemin yapılabilirlik veya yapılamazlık durumunu ifade eden fiillerdir: *gelebil-*, *başlayabil-*.

Hacıeminoğlu'nun yaptığı bu detaylı sınıflandırma, fiillerin sadece yapı açısından değil aynı zamanda anlam, kullanım ve işlevleri açısından da değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu

bağlamda, Türkçedeki fiil sisteminin çok yönlü ve kapsamlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Türk Gramerinin Sorunları toplantısında Sema B. Özönder, fiillerin semantik açıdan hangi ilkeler doğrultusunda sınıflandırılacağına dair önemli bir tartışma başlatmış ve bu bağlamda fiillerin hangi gruplar altında değerlendirileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu toplantıda Özönder, Tatar Türkçesinde fiillerin tematik bir sınıflandırmasını sunmuş ve fiillerin 11 farklı kategoriye ayrılabilirliğini belirtmiştir. Bu sınıflandırma şu şekilde sıralanmıştır:

1. Hareket fiilleri

2. İş fiilleri

3. İşlev fiilleri

4. Durum fiilleri

5. Davranış ve tavır fiilleri

6. Hareket tarzını bildiren fiiller

7. Ses fiilleri

8. Konuşma fiilleri

9. Düşünme fiilleri

10. Hissî kavrayış/idrak fiilleri

11. Taklidî fiiller (Özönder, 1993: 168-169)

1.4.3. Mental Fiiller

İnsan, zihinsel ve duygusal bir varlıktır. Bu nedenle kullandığı dil de yalnızca dış dünyadaki fiziksel eylemleri değil aynı zamanda iç dünyasında gerçekleşen düşünsel, algısal ve duygusal süreçleri de ifade etme yetisine sahiptir. İşte bu noktada **mental fiiller** adı verilen özel bir fiil grubu karşımıza çıkar. Mental fiiller, bireyin içsel dünyasında gerçekleşen düşünce, duygu, inanç, algı ve zihinsel süreçleri dil aracılığıyla ifade etmesine olanak tanır.

‘Mental’ kelimesi Latince kökenli “**mens, mentis (zihin, akıl)**” sözcüğünden türemiştir. Bu kök, “**zihin, akıl, düşünme yetisi**” anlamlarına gelir. Orta Çağ Latincesinde “**mentalis**” biçimini alarak “**zihne ait olan**” anlamında kullanılmış ve İngilizceye mental biçiminde geçmiştir (Online Etymology Dictionary, 2024). Bu bağlamda “**mental**” kavramı, zihinsel olan her türlü süreçle ilişkilendirilir ve bu süreçleri dile getiren fiillere de “**mental**”

fiiller” denir. Oxford English Dictionary’ye (2024) göre de mental, **'zihnın süreci; düşünce, algı veya duyguyla ilgili'** biçiminde tanımlanır.

Mental fiiller, dil biliminde hem anlam bilimsel hem de işlevsel açıdan önemi bir yere sahiptir. Bu fiiller aracılığıyla bireyler ne düşündüklerini ne hissettiklerini, neye inandıklarını, neyi algıladıklarını veya nasıl değerlendirme yaptıklarını ifade ederler. *'Bil-, san-, düşün-, anla-, unut-, fark et-, sev-, nefret et-, hisset-, hayal et-, inan-'* gibi fiiller bu gruba dahildir. Bu fiillerin temel özelliği, gözlemlenebilir bir fiziksel eylemden ziyade bireyin zihinsel ya da duygusal sürecine işaret etmeleridir. Örneğin, *“Melis şarkı söylemeyi seviyor.”* cümlesinde geçen *'sev-'* fiili, bir duygunun özne vasıtasıyla dışavurumudur ve bu, fiziksel bir eylem olmaktan çok zihinsel ve duygusal bir durumun göstergesidir.

Mental fiillerin dildeki işlevi yalnızca anlam aktarmak değil aynı zamanda sosyal ve bilişsel etkileşimi yapılandırmaktır. İnsanlar arası iletişimde zihinsel süreçlerin ifade edilmesi konuşurların birbirlerinin niyetlerini, tutumlarını ve bilgi durumlarını değerlendirmelerine olanak tanır. Bu nedenle mental fiiller hem anlamsal hem de pragmatik bağlamda oldukça işlevseldir.

Mental fiiller, insanın soyut düşünme kapasitesinin dilde temsiline duyulan ihtiyaç sebebiyle ortaya çıkmıştır. İnsan zihni yalnızca somut gerçeklikleri değil aynı zamanda olasılıkları, geleceği, geçmiş deneyimleri ve varsayımsal durumları da kurgular. Dolayısıyla mental fiiller, bu soyut düşünsel evrenin dilsel bir karşılığı olarak evrimleşmiştir. Dilin gelişimi sürecinde, fiziksel eylemleri ifade eden fiillerden farklılaşarak bireyin bilinç durumunu ve zihinsel eylemlerini temsil eden ayrı bir fiil kategorisi olarak ortaya çıkmıştır.

Mental fiiller hem bireyin iç dünyasının hem de sosyal etkileşimlerinin dilsel temsili açısından merkezî bir konumdadır. Bu fiiller aracılığıyla bireyler, kendi düşüncelerini ve başkalarının zihinsel durumlarını kavrayabilir, yorumlayabilir ve ifade edebilir. Bu yönüyle mental fiiller, sadece birer dilsel öge değil aynı zamanda insanın bilişsel ve toplumsal varoluşunun yansımasıdır.

1.4.3.1.Mental Fiillerle İlgili Yurt İçinde Yapılan Araştırmalar

Türkiye’de mental fiiller üzerine yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, bu alandaki öncü araştırmalardan biri Melek Erdem tarafından gerçekleştirilmiştir. Erdem (2004:942), özellikle Türkmen Türkçesi üzerine odaklandığı çalışmasında, mental fiillerin istem temelli anlam değişmelerini incelemiş ve bu fiilleri üç temel kategoride ele almıştır: **algılama (perception), etki (affection) ve idrak (cognition)**. Erdem’in sınıflandırmasında algılama

fiilleri, bireyin dış dünyadan duyuşal veri toplamasına aracılık eden fiilleri kapsamaktadır. Bu gruba *bak-*, *işit-*, *sez-* gibi duyuşal deneyimi aktaran fiiller örnek gösterilebilir. Etki fiilleri ise bireyin yaşantısında duyuşal ya da içsel değişim yaratan olaylara tepkisini ifade eden fiillerdir; örneğin *ürk-*, *kaygılan-*, *rahatla-* gibi fiiller bu kategoriye girmektedir. Son olarak idrak fiilleri, zihinsel süreçleri ve bilişsel faaliyetleri temsil eder; bu grupta *anla-*, *hayal et-* gibi bilişsel yönü ağır basan fiiller yer alır. Erdem'in çalışması, özellikle anlam değişimleri bağlamında fiillerin zihinsel süreçlerle ilişkisini ortaya koyması açısından önemlidir.

Yaylagül (2005), mental fiilleri bilişsel sürecin farklı aşamalarını yansıtan dilşel göstergeler olarak ele almakta ve bu fiillerin "algı, tanıma, anımsama, anlama, ileri düzeyde idrak ve değerlendirme işlevlerini" temsil ettiğini ifade etmektedir. Böylece, dilde yer alan bu fiillerin yalnızca semantik değil aynı zamanda bilişsel temelli süreçleri yansıttığına dikkat çekmektedir. Yaylagül (2005), *Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller* adlı çalışmasında, Eski Türkçeye ait metinlerde yer alan mental fiilleri işlevşel bir sistem dahilinde ele alarak bu fiillerin bilgi işleme sürecindeki yerlerine göre dört başlık altında incelenmiştir. Bu sınıflandırma, zihinsel etkinliklerin başlangıcından sonuç aşamasına kadar uzanan bilişsel bir zincir temelinde kurgulanmıştır:

1. Duyu fiilleri: Bu gruptaki fiiller, zihinsel sürecin ilk aşaması olan dış dünyadan bilgi toplama işlevini üstlenir. Genellikle duyuşal organlar aracılığıyla elde edilen verilerin dilşel yansımalarıdır. Örnek olarak *eşid-* (*işit-*), *kör-* (*gör-*), *sez-* (*duyumsamak*) gibi fiiller verilebilir.

2. Duygu fiilleri: Bu fiiller, dışsal ya da içşel uyarıcıların bireyde yarattığı duyuşal tepkileri ifade eder. *Kaygılan-* (*kaygulan-*), *üzül-*, *sevin-* (*sebin-*) gibi fiiller bireyin iç dünyasındaki değişimleri gösteren temel sözcüklerdir. Bu fiiller aynı zamanda psikolojik durumların dildeki izdüşümünü temsil eder.

3. Anı ve usamlama fiilleri: Algılanan ve duyuşal olarak deneyimlenen girdilerin zihinde depolanması, hatırlanması ve analiz edilmesi süreçlerini kapsar. *Anımsa-*, *düşün-* (*ö-*), gibi fiiller bireyin zihinsel belleği ve muhakeme yetisiyle doğrudan ilişkilidir.

4. Açıklama fiilleri: Mental sürecin çıktısı olarak değerlendirilebilecek bu fiiller, bireyin zihinsel içerikleri dilşel ifadelere dönüştürdüğü aşamayı temsil eder. Bu grupta yer alan *ifade et-*, *söyle-* (*ayt-*), *konuş-* gibi fiiller, düşüncenin dış dünyaya aktarımında kullanılan temel araçlardır.

Yaylagül'ün bu sistematik sınıflandırması, yalnızca Eski Türkçedeki fiil kullanımını değil, aynı zamanda dilin bilişsel işlevlerle ne derece iç içe olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Nergis Biray (2007:307-317), Kazak Türkçesi ile Denizli ağzında kök biçiminde yer alan mental fiillerin anlam ve işlev yönünden farklılaşmasını incelediği çalışmasında “**mental fiiller**” yerine “**idrak fiilleri**” kavramını tercih etmiştir. Bu tercih, onun zihinsel süreçlere dair fiilleri yalnızca bilişsel boyutla değil aynı zamanda sezgisel ve kültürel yönleriyle de ele aldığını göstermektedir. Biray, mental fiilleri; “düşünme ve hissetme süreçleriyle bağlantılı olan, algı, duyu, duygu, davranış, sezgi, tanıma, hatırlama, idrak, değerlendirme ve açıklama” işlevleriyle ilişkili fiiller olarak tanımlamaktadır. Bu geniş perspektif, zihinsel işleyişin çok katmanlı doğasına vurgu yapmaktadır. Çalışmasında ele aldığı fiilleri, işlevsel temelli dört ana gruba ayıran Biray, sınıflandırmasını aşağıdaki şekilde yapılandırmıştır:

1. Duyularımızla ilgili olan fiiller: Bireyin dış dünyadan bilgi edinmesini sağlayan görme, işitme, dokunma gibi duylara dayalı fiillerdir. Örneğin *bak-*, *dinle-*, *kokla-* gibi fiiller bu grupta yer alır. Bu fiiller, zihinsel sürecin başlangıcında yer alan algı sürecini temsil eder.

2. Duyularımızı anlatan fiiller: Bireyin içsel dünyasındaki duygusal durumları dile getiren fiillerdir. *Sevin-*, *üzül-*, *kork-* gibi fiiller, öznel deneyimlerin dildeki yansımaları olarak bu grupta değerlendirilir.

3. Hafızamızı ve hatırlama işlevini anlatan fiiller: Geçmiş yaşantıların zihinde yeniden canlandırılması ya da bilgiye ulaşma süreçlerini ifade eden fiiller bu grupta toplanır. *Anımsa-*, *unut-*, *hatırla-* gibi fiiller zihinsel sürekliliği sağlayan hafıza temelli işlevlere işaret eder.

4. Açıklama yapmayı anlatan fiiller: Zihinde oluşan bilgilerin, düşüncelerin veya duyguların dilsel ifadeye dönüştürülmesini sağlayan fiillerdir. *Anlat-*, *ifade et-*, *söyle-* gibi fiiller mental sürecin dışavurumu niteliğindedir.

Biray'ın sınıflandırması, yalnızca fiillerin anlamsal alanlarını belirlemekle kalmayıp aynı zamanda farklı ağız ve lehçelerde bu fiillerin nasıl biçimsel ve işlevsel dönüşümlere uğradığını da gözler önüne sermektedir. Bu yaklaşım, mental fiillerin hem dil içi çeşitliliğini hem de dil dışı etkenlerle olan ilişkisini anlamak açısından önemli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca, söz konusu sınıflandırmanın sadece Türkçenin çağdaş varyantlarında değil tarihî dönem metinlerine ve farklı Türk lehçelerine uygulanabilir oluşu çalışmanın kapsayıcılığını arttırmaktadır.

Türkmen Türkçesinde mental fiiller üzerine yapılan ilk kapsamlı inceleme, Savaş Şahin'in (2012) çalışmasıdır. Şahin, bu çalışmasında mental fiilleri yalnızca dil bilimsel bir kategori olarak ele almakla kalmamış aynı zamanda bu fiillerin bireyin zihinsel faaliyetleriyle doğrudan ilişkisine dikkat çekmiştir. Ona göre mental fiiller; algılama, düşünme, değerlendirme, hissetme, fark etme, karar verme, hatırlama ve öğrenme gibi bilişsel süreçlerin dildeki karşılıklarıdır. Bu çerçevede mental fiiller, bireyin dış dünyadan edindiği bilgileri zihinde işleyip anlamlandırma sürecini yansıttığı için yalnızca söz dizimsel bir unsur değil bilişsel ve psikolojik bir olgudur. Çalışma kapsamında Şahin, mental fiilleri üç ana başlık altında gruplandırmış ve her bir başlık altında alt sınıflamalar yaparak zihinsel işlevlerin çeşitliliğini göstermiştir. Bu gruplar, **ıdrak (kognitif) fiilleri**, **duygu fiilleri** ve **algılama fiilleri** şeklinde belirlenmiştir. Söz konusu sınıflandırma zihinsel süreçlerin çok boyutlu doğasını yansıtmakta ve Türkmen Türkçesinin dilsel evreninde bu sürecin nasıl temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Aşağıda Şahin'in (2012: iii-xiv) belirlediği ayrıntılı sınıflandırılmaya yer verilmiştir:

1. İdrak Fiilleri (Kognitif Fiiller)

- 1.1. Anlama ifade eden fiiller
- 1.2. Bilme ifade eden fiiller
- 1.3. Düşünme ifade eden fiiller
- 1.4. Karar verme ve anlaşma ifade eden fiiller
- 1.5. Kararsız kalmayı ifade eden fiiller
- 1.6. İnanma ifade eden fiiller
- 1.7. Fark etme, ayırt etme, seçme ifade eden fiiller
- 1.8. Niyet, istek, heves, tasarlama, arzu etme ifade eden fiiller
- 1.9. Hayal etme ifade eden fiiller
- 1.10. Dikkat etme ifade eden fiiller
- 1.11. Onaylama, doğrulama ifade eden fiiller
- 1.12. Çıkarımda bulunma ifade eden fiiller
- 1.13. Öğüt ifade eden fiiller
- 1.14. Öğrenme ve öğretme ifade eden fiiller
- 1.15. Tahmin ifade eden fiiller
- 1.16. Akıllanma ifade eden fiiller
- 1.17. Unutma ifade eden fiiller
- 1.18. Hatırlama ifade eden fiiller

1.19. İletişim fiilleri

2. Duygu Fiilleri

2.1. Şüphelenme ifade eden fiiller

2.2. Sevgi ifade eden fiiller

2.3. Nefret ve öfke ifade eden fiiller

2.4. Merak ifade eden fiiller

2.5. Kaygı, endişe, telaş ifade eden fiiller

2.6. Korkma, ürkme, çekinme ifade eden fiiller

2.7. Şaşırma ifade eden fiiller

2.8. Üzüntü ifade eden fiiller

2.9. Utanma, çekinme ifade eden fiiller

2.10. Affetme ifade eden fiiller

2.11. Coşku ifade eden fiiller

2.12. Pişmanlık ifade eden fiiller

2.13. Kibirleşme ve övünme ifade eden fiiller

2.14. Memnuniyetsizlik ifade eden fiiller

2.15. Memnuniyet ifade eden fiiller

2.16. Sakinleşme ifade eden fiiller

3. Algılama Fiilleri

3.1. Görme algılama fiilleri

3.2. İşitme algılama fiilleri

3.3. Tatma algılama fiilleri

3.4. Koklama algılama fiilleri

3.5. Dokunma algılama fiilleri

Başkurt Türkçesinde mental fiiller üzerine yapılan önemli çalışmalardan biri N. Kalkan'a aittir. Kalkan (2016) çalışmasında mental fiillerin bir süreç içerisinde meydana geldiğini vurgulayarak zihinsel faaliyetlerin dinamik ve çok yönlü bir işleyişe sahip olduğunu ifade eder. Bu doğrultuda, Başkurt Türkçesi gramerlerinde zihinsel süreç içerisinde gerçekleşen fiillerin tek bir adlandırma altında toplanmadığını **“düşünme fiilleri, duygu ve sezgi fiilleri, psikolojik veya fiziksel durumu bildiren fiiller”** gibi farklı terimlerle tanımlandığını belirtir. Bu durum, zihinsel faaliyetlerin çok katmanlı doğasına işaret etmekte ve dil bilimsel sınıflandırmaların bu çeşitliliğe göre şekillendiğini göstermektedir.

Kalkan (2016: 180-184) mental fiilleri üç ana başlık altında toplamış ve her bir başlık altında alt türlere ayırarak detaylı bir sınıflandırma yapmıştır. Bu sınıflandırma zihinsel süreçlerin Başkurt Türkçesindeki dilsel karşılıklarını anlamaya yönelik bir anlayış sergiler.

1. İdrak Fiilleri

- 1.1. Anlama ifade eden fiiller
- 1.2. Düşünme ifade eden temel fiiller
- 1.3. İstek ifade eden fiiller
- 1.4. Hayal ifade eden fiiller
- 1.5. Tahmin ifade eden fiiller
- 1.6. Unutma ifade eden fiiller
- 1.7. Hatırlama ifade eden fiiller

2. Duygu Fiilleri

- 2.1. Kuşku ve şüphe ifade eden fiiller
- 2.2. Sevgi ifade eden fiiller
- 2.3. Öfkelenme ifade eden fiiller
- 2.4. Kaygı, endişe, telaş ifade eden fiiller
- 2.5. Korku ifade eden fiiller
- 2.6. Şaşırma ifade eden fiiller
- 2.7. Üzüntü ifade eden fiiller
- 2.8. Utanma, çekinme ifade eden fiiller
- 2.9. Pişmanlık ifade eden fiiller

3. Algılama Fiilleri

- 3.1. Görsel algılama fiilleri
- 3.2. İşitsel algılama fiilleri
- 3.3. Tatma ile ilgili algılama fiilleri
- 3.4. Koklama ile ilgili algılama fiilleri
- 3.5. Dokunma ile ilgili algılama fiilleri

Eski Uygur Türkçesindeki mental fiiller üzerine kapsamlı bir inceleme yapan Yıldız (2016), bu fiil grubunun yapısal ve anlamsal özelliklerini Biber ve çalışma arkadaşlarının kuramsal yaklaşımlarını temel alarak ele almıştır. Mental fiilleri üç temel kategori çerçevesinde sınıflandıran Yıldız, her bir kategoriye ait alt sınıfları da ayrıntılı bir biçimde belirleyerek alana özgün sistematik bir tasnif modeli kazandırmıştır (2016:63-69).

Bayraktar (2017:461), çalışmasında Bulgarcaya geçmiş Türkçe fiillerin, Bulgar bireylerin kendini ifade ederken Türkçeden gelen etkileri yansıtması açısından önemli olduğunu belirtmektedir. Araştırmasında, Bulgarcaya geçmiş Türkçe fiiller arasından **duyu, duygu-seziş, idrak (anı ve uslamlama)** ve **açıklama fiillerini** incelemiş, bazı fiillerin anlam bakımından çok katmanlı yapılar sergilediğini ve mental sürecin birden fazla aşamasına dahil olduklarını belirtmiştir.

Dolati Darabadi (2018:87), fiillerin zihinsel oluşumunu dil bilimin bir alt alanı olarak ele almakta ve bu fiilleri **mental fiiller** olarak tanımlamaktadır. Çalışmasında, mental fiilleri dil bilimsel açıdan ayrıntılı bir şekilde inceleyen Dolati Darabadi, bu fiilleri **idrak, duygu** ve **duyu fiilleri** olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırmıştır. Yaptığı sınıflandırma aşağıdaki şekildedir:

1. İdrak Fiilleri

- 1.1. Anlama ifade eden fiiller
- 1.2. Bilme ifade eden fiiller
- 1.3. Düşünme ifade eden fiiller
- 1.4. Hatırlama, Unutma ifade eden fiiller
- 1.5. İletişim ifade eden fiiller
- 1.6. İnanma, İnanmamak ifade eden fiiller
- 1.7. Niyet, İstek ifade eden fiiller
- 1.8. Onaylama ifade eden fiiller
- 1.9. Öğrenme ifade eden fiiller
- 1.10. Öğüt ifade eden fiiller

2. Duygu Fiilleri

- 2.1. Olumlu duygu fiilleri
- 2.2. Olumsuz duygu fiilleri

3. Duyu Fiilleri

- 3.1. Görme duygu fiilleri
- 3.2. İşitme duygu fiilleri
- 3.3. Koklama duygu fiilleri
- 3.4. Tatma duygu fiilleri

M. Özeren ve İ. Alan (2018: 205-220), Kırgız Türkçesindeki mental fiilleri ele aldıkları çalışmalarında mental fiil kavramı için **zihinsel fiil** teriminin de tercih edilebileceğini ifade etmiştir. Söz konusu çalışmada, mental fiiller **biliş fiilleri, psikolojik durum fiilleri** ve

algılama fiilleri olmak üzere üç temel kategori altında tasnif edilmiştir. İlgili sınıflandırma aşağıdaki şekildedir:

1. Biliş Fiilleri

- 1.1. Anlama ifade eden fiiller
- 1.2. Düşünme ifade eden fiiller
- 1.3. Niyet, İstek ve Arzu ifade eden fiiller
- 1.4. Hayal ifade eden fiiller
- 1.5. Tahmin ifade eden fiiller
- 1.6. Unutma ifade eden fiiller
- 1.7. Hatırlama ifade eden fiiller

2. Psikolojik Durum Fiilleri

- 2.1. Kuşku ve Şüphe ifade eden fiiller
- 2.2. Sevgi ifade eden fiiller
- 2.3. Öfkelenme ifade eden fiiller
- 2.4. Kaygı, Endişe ve Telaş ifade eden fiiller
- 2.5. Korku ifade eden fiiller
- 2.6. Şaşırma ifade eden fiiller
- 2.7. Üzüntü ifade eden fiiller
- 2.8. Utanma ifade eden fiiller
- 2.9. Pişmanlık ifade eden fiiller

3. Algılama Fiilleri

- 3.1. Görme ile ilgili algılama fiilleri
- 3.2. İşitme ile ilgili algılama fiilleri
- 3.3. Tatma ile ilgili algılama fiilleri
- 3.4. Koklama ile ilgili algılama fiilleri
- 3.5. Dokunma ile ilgili algılama fiilleri

Hirik (2018:233-238), çalışmasında zihinsel işleyişe ilişkin mental süreçlerin gerçekleşme aşamalarını farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele almakta ve bu süreçlerin “girdi”, “işlem” ve “çıktı” olmak üzere üç temel basamakta sınıflandırmaktadır. Mental fiil tasnifini de bu üç basamağa dayandırmaktadır. Hirik’e göre, girdi basamağı, bireyin dış dünyadan algıladığı verileri ifade eden **duyu fiillerini** kapsamaktadır. İşlem basamağında ise duyu organları aracılığıyla zihne aktarılan bilginin zihinsel olarak işlenmesini sağlayan **biliş fiilleri** yer almaktadır. Çıktı basamağı ise zihinsel süreçler sonucunda oluşan düşünsel ürünlerin üçüncü

kişilere aktarılmasını mümkün kılan fiilleri kapsamaktadır. Hirik, çıktı basamağını kendi içinde iki alt kategoriye ayırmakta; bir yanda bireyin iç dünyasında yaşadığı hislerin ifade edildiği **duygu fiilleri**, diğer yanda ise düşünceyi dışa vuran **açıklama fiilleri** bulunmaktadır. Bu doğrultuda Hirik’in zihinsel süreçlere ilişkin geliştirdiği tasnif aşağıda sistematik olarak ortaya konulmuştur:

1. Girdi Basamağı

1.1. Duyu Fiilleri

- 1.1.1. Görme Fiilleri
- 1.1.2. İşitme Fiilleri
- 1.1.3. Tat Alma Fiilleri
- 1.1.4. Dokunma Fiilleri
- 1.1.5. Koku Alma Fiilleri

2. İşlem Basamağı

2.1. Biliş Fiilleri

3. Çıktı Basamağı

3.1. İfade Fiilleri

3.1.1. Duygu Fiilleri

3.2. Açıklama Fiilleri

3.2.1. Dilsel Açıklama Fiilleri

3.2.2. Görsel Açıklama Fiilleri

Seçkin (2019:14), Eski Türkçedeki mental fiilleri incelediği çalışmasında, zihinsel hareketleri ayırt edebilmek için belirli epistemolojik ölçütlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir. Seçkin’e göre, zihinsel hareketler belirli süreç içerisinde meydana gelmekte olup bu süreç girdi ve çıktı işlemleri arasında yer alan yönelimsel nitelik taşıyan fakat uzamsal bir niteliğe sahip olmayan bir yapıda ilerlemektedir. Bu süreci “mental süreç” olarak adlandıran Seçkin, bu süreci ifade eden fiilleri ise “**mental fiiller**” olarak tanımlamaktadır. Eski Türkçedeki mental fiilleri ise dört ana başlık altında sınıflandırmaktadır: **algı fiilleri**, **duygu fiilleri**, **idrak fiilleri** ve **irade fiilleri**. Böylece Seçkin, Eski Türkçede zihinsel işleyişi ifade eden fiilleri hem süreç temelli bir yaklaşımla hem de epistemolojik bir çerçevede ele almıştır.

Çelik (2021:29), tarihî metinler bağlamında Risale-i Kudsiyye’de yer alan mental fiilleri incelemiş; bu fiilleri, temelinde bir duyumla başlayıp zihinsel bir idrak sürecinden geçerek açıklama biçiminde dışa vurulan ve bu yönüyle bir tür bilgi işleme süreci olarak değerlendirilebilecek yapılar şeklinde tanımlamıştır. Araştırmasında, söz konusu fiilleri “girdi,

işlem ve çıktı” olmak üzere üç temel aşamada sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma, yöntem bakımından Hirik’in, mental fiilleri bilişsel süreç adımlarına göre değerlendirdiği yaklaşımla benzerlik göstermektedir.

1. Girdi Basamağı

1.1. Duyu Fiilleri

1.1.1. Görme Fiilleri

1.1.2. İşitme Fiilleri

1.1.3. Tat Alma Fiilleri

1.1.4. Dokunma Fiilleri

1.1.5. Koku Alma Fiilleri

2. İşlem Basamağı

2.1. Biliş Fiilleri

3. Çıktı Basamağı

3.1. İfade Fiilleri

3.2. Açıklama Fiilleri

3.2.1. Dilsel Açıklama Fiilleri

3.2.2. Görsel Açıklama Fiilleri

Aksoy, *Azerbaycan Türkçesinde Mental Fiiller* başlıklı doktora çalışmasında, zihinsel süreçleri ifade eden fiilleri deneyimci merkezli bir yaklaşımla ele almıştır. Çalışmada, mental fiiller üç ana kategoride incelemiştir: **algı fiilleri, biliş fiilleri ve duygu fiilleri**. Bu sınıflandırma yapılırken yalnızca semantik özellikler değil aynı zamanda fiillerin söz dizimsel görünüşleri ve üstlendikleri anlamsal rol ilişkileri de göz önünde bulundurulmuştur. Aksoy’un yaklaşımında, fiillerin anlam yapıları durum dil bilgisi çerçevesinde analiz edilmiştir. Özellikle deneyimci, içerik ve durum rolleri arasındaki ilişkiler belirlenerek her fiilin nasıl bir istem yapısı kurduğu ayrıntılı biçimde ortaya konmuştur. Böylece Azerbaycan Türkçesindeki mental fiillerin hem biçimsel hem de işlevsel özellikleri sistematik bir şekilde sınıflandırılmıştır. Aksoy’un sınıflandırması aşağıdaki gibidir (2021:81-463):

1. Algı Fiilleri

1.1. Görme duyumu ile ilgili algı fiilleri

1.2. İşitme duyumu ile ilgili algı fiilleri

1.3. Tat duyumu ile ilgili algı fiilleri

1.4. Kokı duyumu ile ilgili algı fiilleri

1.5. Deri duyumları ile ilgili algı fiilleri

1.5.1. Dokunma duyumu ile ilgili algı fiilleri

1.5.2. Isı duyumları ile ilgili algı fiilleri

1.5.3. Ağrı duyumu ile ilgili algı fiilleri

1.6. İç duyumlar ile ilgili algı fiilleri

2. Biliş Fiilleri

2.1. Dikkat fiilleri

2.2. Bellek fiilleri

2.2.1. Hatırlama bildiren fiiller

2.2.2. Unutma bildiren fiiller

2.2.3. Yanlış atıfta bulunma bildiren fiiller

2.3. Bilme fiilleri

2.4. İmgeleme fiilleri

2.5. Düşünme fiilleri

2.6. Problem çözme ve akıl yürütme fiilleri

2.6.1. Anlama fiilleri

2.6.2. Sorgulama fiilleri

2.6.3. Ayırt etme fiilleri

2.6.4. Birleştirme fiilleri

2.6.5. Tasarlama fiilleri

2.6.6. Varsayım fiilleri

2.6.7. Çözme fiilleri

2.7. Karar verme fiilleri

2.7.1. Karar fiilleri

2.7.2. Kabul fiilleri

2.7.3. Değer fiilleri

2.7.4. İstek fiilleri

2.7.5. İnanma fiilleri

3. Duygu Fiilleri

3.1. Üzüntü fiilleri

3.2. Öfke fiilleri

3.3. Korku fiilleri

3.4. Nefret fiilleri

3.5. Zevk fiilleri

3.6. Sevgi fiilleri

- 3.7. Utanç fiilleri
- 3.8. Hayret fiilleri
- 3.9. Kıskançlık fiilleri
- 3.10. Cesaret fiilleri
- 3.11. Gurur fiilleri
- 3.12. Duygulanma, hissetme bildiren fiiller

Aydoğmuş (2021:138-145), zihinsel faaliyetlerin dildeki yansımaları olarak değerlendirilen mental fiilleri Özbek Türkçesi bağlamında incelemiştir; bu fiillerin duygu, düşünce ve algı temelli zihinsel süreçleri yansıttığını vurgulamıştır. Çalışmasında, Özeren ve Alan (2018) ile Şahin'in (2012) sınıflandırmalarını kuramsal dayanak olarak ele almış ve bu yaklaşımlar doğrultusunda Özbek Türkçesindeki mental fiilleri değerlendirmiştir. Bu bağlamda fiiller; **biliş fiilleri**, **psikolojik durum fiilleri** ve **algılama fiilleri** olmak üzere üç ana grupta değerlendirilmiştir. Aydoğmuş, bu sınıflandırmayı oluştururken Özbek Türkçesinin sözlük verilerinden yararlanarak ilgili fiillerin semantik yönlerini analiz etmiştir. Aydoğmuş'un çalışmasında yaptığı sınıflandırma şu şekildedir:

1. Biliş Fiilleri

- 1.1. Anlama ifade eden fiiller
- 1.2. Düşünme ifade eden fiiller
- 1.3. Niyet, İstek ve Arzu ifade eden fiiller
- 1.4. Hayal ifade eden fiiller
- 1.5. Tahmin ifade eden fiiller
- 1.6. Unutma ifade eden fiiller
- 1.7. Hatırlama ifade eden fiiller

2. Psikolojik Durum Fiilleri

- 2.1. Sakinleşme ifade eden fiiller
- 2.2. Kuşku ve Şüphe ifade eden fiiller
- 2.3. Sevgi ifade eden fiiller
- 2.4. Öfkelenme ifade eden fiiller
- 2.5. Kaygı, Endişe ve Telaş ifade eden fiiller
- 2.6. Korku ifade eden fiiller
- 2.7. Şaşırma ifade eden fiiller
- 2.8. Üzüntü ifade eden fiiller
- 2.9. Utanma ifade eden fiiller

2.10. Pişmanlık ifade eden fiiller

2.11. Mutluluk ifade eden fiiller

3. Algılama Fiilleri

3.1. Görme ile ilgili algılama fiilleri

3.2. İşitme ile ilgili algılama fiilleri

3.3. Tatma ile ilgili algılama fiilleri

3.4. Koklama ile ilgili algılama fiilleri

3.5. Dokunma ile ilgili algılama fiilleri

Ekşioğlu ve Karadağ (2021:100-105), mental fiilleri; bireyin zihinsel süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan algılama, idrak ve duygu gibi aşamaların ardından dile yansıyan eylemler olarak tanımlamaktadır. Bu fiillerin, diğer fiillerden farklı olarak somut bir anlam taşımadığını vurgulayan araştırmacılar; mental fiillerin çoğunlukla bireyin iç dünyasıyla ilgili soyut kavramları ve eylemleri ifade ettiğini belirtir. Bu bağlamda, Anadolu sahasına ait önemli eserlerden biri olan *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi’ş-Şerîfe*’de yer alan mental fiiller, Yaylagül’ün *Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller* başlıklı çalışmasında yaptığı sınıflandırma temel alınarak incelenmiştir. Çalışmadaki mental fiil sınıflandırması şu şekildedir:

1. Duyu Fiilleri

1.1. Görme ifade eden fiiller

1.2. İşitme ifade eden fiiller

1.3. Tatma ifade eden fiiller

2. Duygu Fiilleri

3. Anı ve Uslamlama Fiilleri

4. Açıklama Fiilleri

Erdin ve Doğan (2021: 194-216), mental fiilleri başı, ortası ve sonu olan bütüncül bir zihinsel sürecin ifadesi olarak tanımlar. Onlara göre mental fiiller, yalnızca zihinsel bir durumu değil aynı zamanda bu durumun gelişimini ve sonuçlanmasını da içerir. Bu bağlamda yaptıkları çalışmada, Gagavuz Türkçesinde yer alan mental fiilleri incelemiş ve bu fiilleri işlevsel özelliklerine göre sınıflandırmışlardır. Erdin ve Doğan’ın yaklaşımı, mental fiillerin yalnızca bireysel bir iç deneyimi değil bunun yanında bilişsel süreçlerin yapı taşlarını da yansıttığını ortaya koyar. Bu yaklaşım, Türk lehçelerinde zihinsel fiillerin hem dilsel hem de kültürel bağlamda nasıl yapılandığını anlamak açısından önemlidir:

1. Girdi Basamağı Fiilleri

1.1. Algı Fiilleri

1.1.1. Görme ile ilgili algı fiilleri

1.1.2. Duyma ile ilgili algı fiilleri

1.1.3. Tatma ile ilgili algı fiilleri

1.1.4. Dokunma ile ilgili algı fiilleri

1.1.5. Koklama ile ilgili algı fiilleri

2. İşlem Basamağı Fiilleri

2.1. Biliş Fiilleri

3. Çıktı Basamağı Fiilleri

3.1. İfade Fiilleri

3.2. Duygu Fiilleri

Güngör'ün çalışmasında, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki mental fiiller, bireylerin zihinsel süreçlerini yansıtmaları bakımından incelenmiş ve işlevsel bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Fiiller, **tek kategorili** ve **çok kategorili** olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Tek kategorili fiiller yalnızca bir zihinsel süreci yansıtırken, çok kategorili fiiller birden fazla zihinsel işlevi aynı anda taşır. Bu sınıflandırma, metinlerdeki karakterlerin düşünsel ve duygusal yönlerinin daha derinlikli biçimde ortaya konmasına katkı sağlamaktadır (2021:415-439):

1. Tek bir mental kategoride yer alan fiiller

1.1. Açıklama Fiilleri

1.1.1. Dilsel Açıklama Fiilleri

1.1.2. Görsel Açıklama Fiilleri

1.2. İdrak Fiilleri

1.3. Duygu Fiilleri

1.4. Duyu Fiilleri

2. Birden fazla mental kategoride yer alan fiiller

2.1. Dilsel Açıklama-İdrak Fiilleri

2.2. Dilsel Açıklama-Duygu Fiilleri

2.3. Dilsel Açıklama-İdrak- Duygu Fiilleri

2.4. Görsel Açıklama- Duygu Fiilleri

2.5. Görsel Açıklama-İdrak Fiilleri

2.6. Görsel Açıklama-Duyu- Duygu Fiilleri

2.7. Duygu- İdrak Fiilleri

2.8. Duyu-İdrak Fiilleri

2.9. Duyu-Duygu-İdrak Fiilleri

Yahya Kemal Beyitoğlu (2021:1522-1531), mental fiilleri bireyin zihninde gerçekleşen ve dış dünyada doğrudan gözlemlenemeyen eylemler olarak tanımlamaktadır. Türk edebiyatında Yusuf kıssasının ilk kez işlendiği eser olan Kıssa-i Yusuf'ta yer alan mental fiilleri inceleyen Beyitoğlu, bu fiilleri dört temel başlık altında sınıflandırmıştır: **duyu fiilleri, düşünce fiilleri, duygu ve psikolojik durum fiilleri** ile **iletişim fiilleri**.

Edebî metinlerde mental fiilleri tespit etmeye yönelik çalışmalar arasında Şevval Deniz Okay'ın, Hüseyin Nihal Atsız'ın Ruh Adam adlı romanı üzerine gerçekleştirdiği inceleme dikkat çekicidir. Okay, çalışmasında mental fiilleri insan zihninin dış dünyaya tepki olarak yansıyan zihinsel süreçleri olarak tanımlamış ve bu bağlamda zihinsel faaliyetlerin dil aracılığıyla nasıl ifade bulunduğunu analiz etmiştir. İncelemede, Erdem (2006) tarafından önerilen sınıflandırma sistemini esas alarak mental fiilleri üç ana gruba ayırmıştır: **algı fiilleri, etki fiilleri** ve **idrak fiilleri**. Bu sınıflandırma, karakterlerin iç dünyasını, düşünsel derinliklerini ve psikolojik yapılarını daha net biçimde ortaya koymaya olanak tanımaktadır. Okay'ın bu yaklaşımı hem metin çözümlemesine katkı sağlamış hem de zihinsel fiillerin edebî anlatıdaki rolünü vurgulayan önemli bir yer teşkil etmiştir (Okay, 2022: 38-117).

Boz'un *15. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde Mental Fiiller* başlıklı yüksek lisans tezi, zihinsel süreçleri ifade eden fiillerin tarihî metinlerdeki izini sürerek Anadolu sahası Türkçesinin yapısal ve anlamsal özelliklerine ışık tutmaktadır. Çalışmada, mental fiiller **duyu, duygu** ve **idrak fiilleri** olmak üzere üç grupta sınıflandırmış ve bu fiillerin 15. Yüzyıl metinlerindeki kullanımı detaylı biçimde incelenmiştir. Boz, mental fiillerin bireyin iç dünyasını yansıttığını ve dilin düşünce sistematüğini anlamada önemli bir araç olduğunu ortaya koyarak tarihî metinlerin anlam çözümlemesine katkıda bulunmuştur (Boz, 2022: 17-182).

Sandalyeci (2023: 63-471) çalışmasında Çağatay Türkçesinin önemli şairlerinden Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinde geçen zihinsel eylemleri ifade eden fiilleri incelemiştir. Bu fiiller; algı, düşünme ve duygu gibi zihinsel süreçleri yansıttığı için bilişsel psikoloji temelli bir yaklaşımla üç gruba ayırmıştır: **duyu, biliş** ve **duygu fiilleri**. Fiillerin bağlama göre farklı anlamlar kazanabileceği belirtilmiş bu yapıların dönemin düşünce yapısını anlamada önemli olduğu ifade edilmiştir. Çalışma, tarihî Türk lehçelerinde zihinsel faaliyetlerin dildeki yansımalarını ortaya koyarak alana değerli bir katkı sağlamaktadır.

Cemre Murçak (2023:12-205), Yaşar Kemal'in romanlarını merkeze alarak gerçekleştirdiği çalışmasında, bireyin zihinsel faaliyetlerini yansıtan mental fiilleri incelemiştir. Çalışmada **duyu, duygu, anı ve biliş** ile **açıklama fiillerini** anlam ve işlev bakımından sınıflandırılarak söz konusu fiillerin romanlardaki anlatı yapısı içindeki yerleri analiz edilmiştir. Bu çalışma, edebî metinlerde zihinsel durumların dil yoluyla nasıl yapılandığını anlamak açısından önemlidir.

Karadağ (2023:20-74), Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait metinlerde yer alan mental fiilleri incelediği çalışmasında bu fiilleri **duyu, duygu, anı ve usamlama** ile **açıklama fiilleri** olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Çalışmada zihinsel süreçlerin dildeki yansımaları ortaya konmuştur. Elde edilen veriler, dönemin düşünce yapısını anlamaya yönelik dilsel bir zemin hazırlamıştır.

Ataman (2023:182-208), Yunus Emre Dîvân'ındaki mental fiilleri incelediği çalışmasında, Yunus Emre'nin şiirlerindeki zihinsel süreçleri ifade eden fiilleri dört ana grupta incelemiştir. Bu sınıflamada ilk olarak, algıya dayalı görme, işitme, tat alma, koku alma ve dokunma gibi eylemleri içeren **duyu fiilleri** yer alırken ikinci grupta bireyin iç dünyasını yansıtan sevgi, korku, üzüntü gibi duyguları anlatan **duygu fiilleri** değerlendirilmiştir. Üçüncü olarak düşünme, anlama, bilme gibi bilişsel süreçleri tanımlayan **anı ve biliş fiilleri** son olarak da düşüncelerin sözlü olarak dışa vurulmasını sağlayan **açıklama fiilleri** incelenmiştir. Ataman, bazı fiillerin dönemin düşünce ve algı dünyasına ışık tuttuğunu da vurgular. Bu yaklaşım, Türkçenin zihinsel eylemleri nasıl ifade ettiğine dair dil bilimsel bir çerçeve oluşturmaktadır.

Aşcı (2024:1255-1275), mental fiilleri “zihin yoluyla meydana gelen durum veya olayları anlatan doğrudan bir hareketi karşılamayan bazen isteğe bağlı, bazen de istem dışı gerçekleşen zihinsel durum, süreç, duygu, davranış, arzu, istek ve algıyı ifade eden çok yönlü ve anlamca geniş fiiller” olarak tanımlar. Bu kapsamda, Harezmi Türkçesiyle yazılmış didaktik bir eser olan Mu'înü'l-Mürîd'de yer alan mental fiilleri dört temel başlık altında sınıflandırır: algılama temelli **duyu fiilleri**, bireyin iç dünyasını yansıtan **duygu fiilleri**, düşünmeye ve kavramaya yönelik **idrak fiilleri** ile sözlü ifadelerle karşılık gelen **açıklama fiilleri**. Her grup, metin bağlamında detaylandırılmış ve çok anlamlılık gibi dilsel özellikler dikkate alınarak ele alınmıştır.

Koç (2024: 157-160) ise *Yeni Uygur Türkçesinde Mental Fiiller* adlı çalışmasında, zihinle ilişkili ancak fiziksel bir eylem içermeyen kimi zaman bilinçli kimi zaman da istemsiz gerçekleşen zihinsel durum, duygu, arzu, algı ve düşünme süreçlerini ifade eden fiilleri

kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Koç, bu fiilleri üç ana grupta toplar: dış dünyayı algılamaya yönelik **duyu fiilleri**, zihinsel işlemleri karşılayan **idrak fiilleri** ve bireyin içsel yaşantılarını yansıtan **duygu fiilleri**. Sınıflandırma sürecinde, Yeni Uygur Türkçesine ait sözlük ve dil bilgisi kaynaklarından yararlanılmış böylece bu lehçenin soyut kavramları ifade etme yetisi somut örneklerle ortaya konmuştur.

Şaş ve İşler (2025:70-77) tarihî bir metni konu alan çalışmada Eski Anadolu Türkçesi sahasının önemli mesnevilerinden biri olan Süheyl ü Nev-bahâr'da yer alan mental fiiller incelenmiştir. Fiiller, bireyin zihinsel faaliyetlerini yansıtma açılarından üç gruba ayrılmıştır: bireyin dış dünyayı algılayışını gösteren **algı fiilleri**, düşünme ve kavrama süreçlerini ifade eden **idrak fiilleri** ile duygusal durumları ve içsel tepkileri ortaya koyan **duygu fiilleri**. Bu sınıflandırma aracılığıyla eserdeki karakterlerin zihinsel ve duygusal dünyalarının dilsel düzlemde nasıl temsil edildiği belirlenmiş ve klasik Türk edebiyatında zihne dair söylemin izleri ortaya konmuştur.

1.4.3.2. Mental Fiillerle İlgili Yurtdışında Yapılan Çalışmalar

Mental fiiller, özellikle bilişsel gelişim, dil edinimi ve gelişimsel psikoloji gibi alanlarda disiplinler arası bir bağlamda ele alınmaktadır. Bu bağlamda, çocukların zihinsel süreçlerini anlamaya yönelik birçok araştırma, bireyin kendisine ve başkalarına ait inanç, bilgi, düşünce ve hedeflerini kavrama kapasitesini incelemiştir. Zihinsel durumların dile yansıtılması, çocukların bilişsel gelişim düzeylerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmekte ve bu doğrultuda mental fiiller, önemli bir araştırma nesnesi olarak öne çıkmaktadır.

Vendler, *Verbs and Times (Fiiller ve Zaman)* başlıklı çalışmasında, fiillerin yalnızca biçimsel değil aynı zamanda anlamsal (semantik) özellikler temelinde de sınıflandırılabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre, her fiil türü kendi doğasına özgü bir gerçekleşme zamanına sahiptir ve bu durum, fiillerin zamanla olan ilişkilerini anlamada temel bir ölçüt oluşturur. Vendler, fiillerin bu anlamsal farklılıklarını dikkate alarak onları dört temel gruba ayırmıştır: **activity** (süreklilik içeren hareketlilik), **accomplishment** (bir sona ulaşan eylem), **achievement** (ani ve tamamlanmış başarımlar) ve **state** (devam eden durağan durumlar). Bu tasnif, fiillerin olay çerçevesinde nasıl işlendiğini anlamak açısından önemlidir. Her bir fiil türü, belirli bir zamanlama, süreç ya da sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmektedir. Örneğin, “yürü-” fiili **activity** (süreklilik içeren hareketlilik) sınıfında yer alırken “bir mektup yazmak” gibi bir eylem **accomplishment** (bir sona ulaşan eylem) sınıfına girer; “kazan-” gibi fiiller **achievement** (ani ve tamamlanmış başarımlar), “bil-, sev-” gibi fiiller ise **state** (devam eden durağan durumlar) grubunda değerlendirilir. Vendler'in

çalışmasında doğrudan “mental fiiller” başlığı altında bir sınıflandırma yapılmamış olmakla birlikte, **state** (durum) kategorisinde yer alan bazı fiillerin, zihinsel süreçleri ifade eden yapılarla örtüştüğü görülmektedir. Özellikle “*sev-, hoşlan-*” gibi duyuşsal ve bilişsel yönü bulunan fiiller, bireyin içsel durumunu ve zihinsel yönelimlerini yansıtmaları bakımından mental fiiller kapsamında değerlendirilebili (Vendler, 1974:143-160).

Shatz, Wellman ve Silber’in (1983:301-302) öncülüğünü yaptığı çalışma, küçük yaştaki çocukların zihinsel terimleri kullanım biçimlerini incelemiştir. Bu araştırmada, özellikle iki buçuk yaş civarındaki çocukların dilinde “*düşün-, bil-, hatırla-*” gibi zihinsel süreçleri ifade eden fiillerin doğal olarak yer almaya başladığı gözlemlenmiştir. Bu tür fiillerin erken çocukluk döneminde kullanılması çocukların zihinsel durumları fark etme ve başkalarının zihinsel durumlarına yönelik çıkarım yapma kapasitelerinin gelişmeye başladığını göstermektedir. Shatz ve arkadaşları, bu kullanımın zihinsel temsillere dayalı iletişim becerilerinin erken yaşlarda ortaya çıktığına dair önemli göstergeler gösterdiğini ileri sürmektedirler.

Çocuklarda zihinsel fiillerin edinimi üzerine yapılan öncü çalışmalardan biri de Papafragou (2007:125-165) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı, çocukların fiziksel eylemleri ifade eden fiilleri (*at-, ver-*) iki yaş civarında anlayıp kullanabildiklerini ancak zihinsel süreçlere işaret eden *düşün-, hayal et-* gibi fiillerin kullanımında belirgin bir gecikme yaşandığını ortaya koymuştur. Papafragou’ya göre çocuklar üç yaşın sonuna dek bu tür zihinsel fiilleri aktif biçimde kullanmamakta dört yaş civarında ise fiziksel hareket bildiren fiillerle zihinsel hareket bildiren fiiller arasındaki kavramsal farkı tam anlamıyla ayırt edememektedirler. Bu bulgular, zihinsel süreçlerin kavramsallaştırılmasının bilişsel gelişimle yakından ilişkili olduğunu ve bu tür soyut fiillerin ediniminin somut eylemlere dayalı fiillere göre daha geç gerçekleştiğini göstermektedir.

Booth ve Hall, çocukların mental fiil kullanımına ilişkin çalışmaların yetersiz olduğunu belirtmiş, özellikle mental fiillerin yalnızca tek bir temel anlamı olduğu varsayımına eleştiri getirmişlerdir. Onlara göre, mental fiiller çok yönlü yapılar barındırmakta ve farklı bağlamlarda farklı anlamlara işaret etmektedir. Örneğin bir mental fiil, kimi zaman bir algıyı, kimi zaman hatırlamayı kimi zaman da üstbilişsel bir durumu ifade edebilmektedir. Bu çok katmanlı anlam yapısı nedeniyle Booth ve Hall, mental fiillerin edinim sürecini daha sistematik biçimde açıklamak amacıyla altı temel işlevsel kategori ortaya koymuştur (1995:530-532):

- 1. Algı (Perception):** Konuşmacının duyuşsal bir deneyim aracılığıyla bir olguyu algıladığını bildirir.

2. **Tanıma (Recognition):** Konuşmacının daha önce karşılaştığı bir kişi ya da nesneyi tanıdığını ifade eder.
3. **Hatırlama/Anımsama (Recall):** Konuşmacının geçmişteki belirli bir bilgiye bilinçli biçimde eriştiğini gösterir.
4. **Anlama (Understanding):** Konuşmacının belirli bir davranışı ya da olayı nedensel bağlamda kavradığını ifade eder.
5. **Üstbilis/ İleri İdrak (Metacognition):** Konuşmacının, kendi zihinsel süreçlerinin farkında olduğunu ve bu farkındalığı değerlendirebildiğini ortaya koyar.
6. **Değerlendirme (Evaluation):** Konuşmacı, belirli bir durumun gerçekliği konusundaki tutumunu veya inancını ifade eder; bu, öznel yargılar ve değerlendirmeler yoluyla zihinsel durumu yansıtır.

Bu sınıflama, mental fiillerin yalnızca birer dilsel unsur değil aynı zamanda zihinsel gelişimin bir yansıması olarak işlev gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Mental fiiller yalnızca çocuk dili ve gelişim psikolojisi açısından değil aynı zamanda dil bilimsel incelemeler açısından da önemli bir araştırma nesnesidir. Bu bağlamda Halliday (1990:131), mental fiilleri sistemik işlevsel dil bilgisi çerçevesinde ele alarak onları **algılama (perception)**, **etki (effection)** ve **idrak (cognition)** olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Halliday'e göre zihinsel etkinlikler belirli bir süreç içinde gerçekleşir ve bu süreç; **görme (seeing)**, **hissetme (feeling)** ve **düşünme (thinking)** gibi aşamalardan oluşur. Bu sınıflandırma, zihinsel eylemlerin dilsel temsillerini işlevsel bağlamda değerlendirme açısından önemli bir kuramsal çerçeve ortaya koymaktadır. Halliday, çalışmasının daha sonraki basımlarında bu üçlü yapıya dördüncü bir kategori olarak **istek/niyet (desideration)** boyutunu da eklemiş ve böylece zihinsel süreçlerin kapsamını daha bütüncül bir yaklaşımla ele almıştır.

Mental fiillerin anlam bilimsel özellikleri üzerine yoğunlaşan Croft (1993:55-72) "*Case Marking and the Semantics of Mental Verbs*" adlı çalışmasında bu fiilleri **psikolojik durum fiilleri** olarak adlandırmıştır. Croft'un sınıflandırmasına göre mental fiiller üç ana başlık altında toplanır: **algılama (perception)**, **biliş/idrak (cognition)** ve **duygu (emotion)**. Bu yaklaşım, zihinsel süreçleri sadece düşünsel değil aynı zamanda duyuşsal ve duyusal boyutlarıyla da kavramsallaştırmayı mümkün kılmaktadır. Croft'un bu çalışması zihinsel eylemlerin hem anlamsal hem de söz dizimsel düzlemdeki yapılandırılmasına dair önemli göstergelerin varlığını dile getirir.

Goatly (1997:83), mental süreci **düşünme, algılama ve hissetme** olmak üzere üç temel yönelimde ele almış ve bu süreçlerin metaforik biçimlerle, özellikle maddi metaforlarla dile

getirildiğini ifade etmiştir. Bu durum, soyut zihinsel eylemlerin betimlenmesinde somut dilsel yapılarla metaforlaştırılmasının yaygın bir eğilim olduğunu göstermektedir. Nitekim “*Aklıma bir fikir geldi.*” ya da “*Gönlüm kırıldı.*” gibi ifadeler, zihinsel veya duygusal durumların fiziksel ya da maddi süreçlerle anlatıldığını ortaya koyar.

Biber, Conrad ve Leech (1999:106-109) ise fiilleri semantik açıdan ele alarak yedi farklı kategoriye ayırmıştır: **hareket fiilleri (activity verbs)**, **iletişim fiilleri (communication verbs)**, **mental fiiller (mental verbs)**, **ettirgen fiiller (causative verbs)**, **oluş fiilleri (occurrence verbs)**, **varlık veya ilişki fiilleri (existence or relationship verbs)** ve **görünüş fiilleri (aspect verbs)**. Mental fiilleri tanımlarken bu fiillerin fiziksel bir hareket içermediğine özellikle vurgu yaparlar. Ayrıca mental fiillerin hem istemli hem de istemsiz zihinsel durumları ifade edebileceğini belirtirler. Bu bağlamda *sevmek*, *korkmak*, *hatırlamak* gibi fiiller anlam bakımından daha çok durum bildiren yapılar olarak değerlendirilirken *düşünmek*, *karar vermek*, *okumak* gibi fiiller daha aktif zihinsel faaliyetleri temsil eder. Bu sınıflandırma, mental fiillerin anlamsal çeşitliliğini ve kullanım biçimlerini ortaya koyma açısından son derece işlevseldir.

Mental fiillerin sınıflandırılmasına yönelik bir diğer kapsamlı yaklaşım G. Lock (2005:105) tarafından ortaya konulmuştur. Lock, zihinsel süreçleri ifade eden fiilleri **zihinsel işlem sözcükleri** olarak tanımlamış ve bunları dört alt başlıkta incelemiştir: **Algı fiilleri (perception)**, “*gör-*, *duy-*, *hisset-*” gibi zihinsel hareketleri içerir. **Etkilenme fiilleri (affection)**, “*hoşlan-*, *sev-*, *özle-*” gibi duyuşsal tepkileri içerir. **Biliş fiilleri (cognition)**, “*düşün-*, *inan-*, *bil-*, *hatırla-*” gibi bilişsel faaliyetleri kapsar. **İrade/İstem fiilleri (volition)** ise “*iste-*, *arzula-*, *dile-*” gibi niyet ve istek bildiren eylemlerden oluşur. Lock’un bu dört yönlü sınıflandırması, zihinsel süreçlerin karmaşık doğasını daha ayrıntılı bir biçimde anlamamıza olanak tanır.

Montgomery (2002), çalışmasında zihinsel fiillerin semantik gelişim bağlamındaki rolünü incelemiş ve bu fiilleri anlam kategorilerine göre sınıflandırmıştır. Araştırmasında, zihinsel fiilleri üç ana başlık altında değerlendirilmiştir: **arzu (desire, want)**, **inanç (believe, know)** ve **niyet (intend)**. Bu sınıflandırma, zihinsel süreçlerin bireylerin dilsel ifadelerine nasıl yansıdığını ve hangi bilişsel eğilimlerin ön planda olduğunu ortaya koymak açısından önemlidir.

Mental fiiller, dilde doğrudan fiziksel bir eylemle ilişkilendirilmeyen düşünme, anlama, hissetme, isteme, algılama gibi zihinsel süreçleri ve içsel durumları ifade eden fiillerdir. Bu fiiller, öznenin zihinsel faaliyetlerini ya da duygusal tepkilerini dile getirerek dilin soyut anlam üretme kapasitesini yansıtır. Zihinsel fiiller çoğunlukla istemsiz biçimde gerçekleşen eylemleri

kapsar, ancak bazıları bilinçli ve iradeye dayalı olarak da kullanılabilir. Çeşitli çalışmalarda mental fiiller; algı, idrak ve duygu olmak üzere temel kategoriler altında incelenmiş; bu sınıflandırmalar hem fiillerin anlamsal çerçevesini belirlemede hem de edebî metinlerde karakterlerin iç dünyasının dilsel düzlemde nasıl temsil edildiğini açıklamada işlevsel olmuştur. Bu bağlamda, mental fiillerin tarihî metinlerdeki kullanımı, dönemsel zihniyetin ve bireyin düşünsel temsillerinin çözümlenmesine olanak tanır.

1.4.4. Hoca Mes'ûd ve Süheyl ü Nev-bahâr

Kaynaklarda Hoca Mes'ûd'un hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkındaki sınırlı veriler, büyük ölçüde Süheyl ü Nev-bahâr'dan elde edilmiştir. Eserin giriş kısmında (7a/160) babasının adının Ahmed olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle şair, kaynaklarda genellikle “Mes'ûd bin Ahmed” şeklinde geçmektedir. Hayatına dair biyografik ayrıntıların yetersizliğine karşın kaleme aldığı mesnevideki dilsel ve edebî birikim onun iyi derecede Farsça ve Arapça bildiğini ve klasik İran edebiyatına vâkıf olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hoca Mes'ûd'un edebî şahsiyetini anlamada yalnızca Süheyl ü Nev-bahâr değil, Ferhengnâme-i Sa'dî adlı eseri de dikkate değerdir. 755/1354 yılında kaleme alınan bu mesnevî, Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bûstân'ından seçilen beyitlerin Türkçeye aktarımı niteliğindedir. 1073 beyitlik bu eserde aruzun “fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl” kalıbını kullanan şair yalnızca bir mütercim değil aynı zamanda dönemin estetik anlayışına hâkim bir edebiyatçı olarak ön plana çıkmıştır.

Hoca Mes'ûd, her iki eserini de sade, anlaşılır ve akıcı bir Türkçeyle yazmış; vezin ve kafiye gibi biçimsel özelliklere önem vermiştir. Süheyl ü Nev-bahâr'da işlediği tema ve anlatım biçimi, onun yalnızca aktaran bir şair değil aynı zamanda bireysel anlatımı güçlü ve özgün bir ses olduğunu da göstermektedir.

Eserlerinde özellikle sanatkârane söyleyişe ulaşma gayreti taşıyan Hoca Mes'ûd'un klasik şiirin gerektirdiği teknik donanımına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yalın ve anlaşılır bir dil kullanmakla birlikte derin bir estetik anlayışı ve mecaz kabiliyeti de dikkat çekicidir. Hoca Mes'ûd böylelikle hem dönemin sanat anlayışıyla uyumlu hem de bireysel anlatımıyla özgünlüğünü koruyan bir şair kimliği ortaya koymuştur (Banarlı, 2001:121).

Şairin önemli eserlerinden biri olan bu çalışmanın temel inceleme alanını teşkil eden ve halk arasında Süheyl ü Nev-bahâr adıyla tanınan mesnevinin müellif tarafından verilen asıl adı “*Kenzü'l Bedâî*” (*Güzellikler Hazinesi*) şeklindedir. Ancak zamanla bu eser, hikâyenin

başkahramanları olan Süheyl ve Nev-bahâr'ın isimleriyle anılmaya başlanmış ve literatürde bu adla yer etmiştir. Bu adlandırma hem halk arasında hem de akademik çalışmalarda kabul görmüş, böylece metnin geleneksel edebiyat içerisinde tanınırlığı bu isim üzerinden sağlanmıştır.

H. 751/M. 1310 yılında tamamlandığı anlaşılan Süheyl ü Nev-bahâr, 5703 beyitten oluşan hacimli bir mesnevîdir. Eserin ilk 1000 beyiti, müellifin yeğeni İzzeddin Ahmed tarafından kaleme alınmış; geri kalan kısım Hoca Mes'ûd'un Farsçadan Türkçeye tercümesiyle oluşturulmuştur (Ciğa,2013:2). Metnin bu çok katmanlı yazılış süreci, eserin dilsel ve anlatımsal çeşitliliğini artırmış, aynı zamanda dönemin çeviri anlayışına da ışık tutmuştur.

Eserde anlatılan hikâye, Yemen Padişahının oğlu Süheyl ile Çin Fağfurunun kızı Nev-bahâr arasında filizlenen ve çeşitli engellerle sınanan destansı bir aşk hikâyesine dayanır. Kaynaklarda bu konunun İran edebiyatında birebir benzerinin bulunmadığı, dolayısıyla anlatının özgün bir formda Türk edebiyatında vücut bulduğu belirtilmektedir (Dilçin,1991: 182). Her ne kadar Bihiştî Ahmed Sinan'ın da aynı isimle bir mesnevi yazdığı söylene de bu esere dair herhangi bir nüsha günümüze ulaşmamıştır.

Eser, klasik mesnevi geleneğinde yer alan bütün bölümleri (tevhid, münacaat, naat, mirâciye, sebeb-i telif, ağaz-ı dastan vb.) bünyesinde barındırmakta, sağlam bir iç yapı ve bütünlüklü bir dış form sergilemektedir. Nazım tekniği açısından oldukça başarılı bulunan Süheyl ü Nev-bahâr, Türkçenin aruza uygulanmasında görülebilecek birkaç küçük uyumsuzluk dışında, dönemi için dikkate değer bir teknik olgunluk sergilemektedir. Bu da eserin erken dönem mesnevilerindeki acemiliklerinden uzak olduğunu göstermektedir (Dilçin, 1991:183). Motifler, eserde neden-sonuç ilişkisi içinde düzenli bir yapıyla işlenmiştir. Masalsı öğeler azınlıktadır; bu yönüyle eser, dönemindeki diğer mesnevilerden daha gerçekçi bir kurguya sahiptir (Ciğa,2013:8).

Mesnevinin aşk temasının yanı sıra dinî ve ahlakî söylemlere de yer verdiği görülür. “Tevhîd, münâcaat, naat” gibi klasik giriş bölümleri, İslam'ın temel ilkelerine uygun biçimde yazılmıştır. Olay örgüsü içerisinde de Tanrı'ya sığınma, ondan yardım dileme gibi konulara yer verilmiştir.

Dil özellikleri bakımından Süheyl ü Nev-bahâr, Eski Anadolu Türkçesinin tüm karakteristik özelliklerini yansıtan önemli bir metindir. Eser, sade ve duru Türkçesiyle dikkat çekerken Farsça ve Arapça etkilerinden büyük ölçüde uzaktır. Ayrıca pek çok arkaik Türkçe kelime ve deyim yer alması, eseri sadece edebî değil dilsel bir kaynak hâline de getirmiştir.

Türkçe deyimlerin ve atasözlerinin sıklıkla kullanılması hem anlatımı güçlendirmiş hem de halk diline yakınlık kazandırmıştır (Dilçin, 1991: 183).

Eserin günümüze ulaşmış çeşitli nüshaları bulunmaktadır. Bilinen iki manzum ve üç mensur nüshası mevcuttur:

Berlin Devlet Kitaplığı (Mordtmann Nüshası): Bu önemli nüsha, 1925 yılında Alman şarkiyatçı Johannes Heinrich Mordtmann tarafından Berlin’de keşfedilmiştir. 5568 beyitten oluşan metin, Almanya’da tıpkıbasım olarak neşredilmiştir. Nüshanın istinsah tarihi H. 830/ M.1427 olarak kaydedilmiştir. Ancak, bu yazmanın müstensihî hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Harekeli nesihle kaleme alınmış olan eserin her sayfasında 17 satır yer almaktadır. Başlıkların kırmızı renkte ve Farsça olarak yazılması, dönemin edebî gelenekleriyle olan bağını açıkça göstermektedir. Bu nüsha, eserin erken dönem okuma biçimlerini ve yazı üslubunu yansıtmaya açısından büyük önem taşımaktadır (Dilçin,1991:27)

Dehri Dilçin Nüshası: Bu nüsha Ahmet Talat Onay tarafından 1926 yılında Çankırı’da keşfedilmiş ve daha sonra araştırmacı Dehri Dilçin’e teslim edilmiştir. Günümüzde Cem Dilçin’in özel kütüphanesinde bulunan bu yazma eser, 5278 beyitten oluşmaktadır. Harekeli nesihle kaleme alınmış olan nüsha 185 varaktır ve yazı tipi güzel bir talik yazıdır. Başlıklar Farsça olarak yazılmış ve sarı yaldızla süslenmiştir. Görsel açıdan dikkat çekici özelliklerinden biri de eserde yer alan 16 minyatürdür. Bu minyatürlerin konularla doğrudan ilişkili olması, metindeki olayların görsel anlatımla desteklendiğini ve estetik bir bütünlük oluşturduğunu göstermektedir. Ancak son yaprağıyla birlikte 12 yaprağı eksik olan bu nüshanın istinsah kaydı yoktur (Dilçin,1991:32).

İstanbul Nüshası: Bu nüsha, 27 Aralık 1730 tarihinde istinsah edilmiştir. 47 varaklık hacme sahip olan nüsha, harekesiz nesih hattı ile yazılmıştır. Nüshanın her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Yazmanın ilk sayfasının arka yüzünde “Süheyl ü Nev-bahâr-ı evvel” ifadesi yer almaktadır. Nüsha, günümüzde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde muhafaza edilmektedir. Yusuf Tepeli bu yazma üzerinde detaylı bir inceleme yapmıştır (Tepeli,1999).

Seyfettin Özege Nüshası: Bu yazma, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu’nda yer almaktadır. 90 yapraktan oluşan ve her sayfada 13 satır bulunan bu nüshada da müellif ve müstensih bilgisi yer almamaktadır. Nüsha, H.1173/ M.1759-1760 yıllarında istinsah edilmiştir. Yazmanın ilk sayfasının arka yüzünde “Haza Kitâb-ı Süheyl ü Yemeni cildi evveldir ki nakl ü beyan olunur” kaydı bulunmaktadır. Yusuf Tepeli bu nüsha üzerinde de çalışmalar yapmıştır (Cığa,2013:4).

Süleymaniye Nüshası: Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Koleksiyonu 4828 numara ile kayıtlıdır. Yazma, içeriği ve korunma durumu bakımından oldukça iyi bir örnektir. Eser üzerinde Selami Ece akademik çalışma yapmıştır (Ece, 2003).

Bu farklı nüshalar, Süheyl ü Nev-bahâr'ın hem içerik hem de biçim açısından zenginliğini ve sürekliliğini gözler önüne sermektedir. Yazmalar arasında beyit sayısı, görsel unsurlar, başlıkların dili ve istinsah tarihleri gibi farklılıklar bulunması eserin zamanla nasıl evrildiğini göstermesi açısından önemlidir. Özellikle minyatürlerin varlığı, metnin sadece okumakla kalmayıp görsel olarak da algılanmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır. Bu nüshalar üzerinden yapılacak filolojik ve metin karşılaştırmalı çalışmalar, sadece eserin değil, dönemin dil, estetik ve kültürel algılarına da ışık tutacaktır.

2. İNCELEME

Süheyl ü Nev-bahâr üzerine yapılan inceleme sonucunda tespit edilen mental fiiller üç ana kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler sırasıyla algı fiilleri, idrak fiilleri ve duygu fiilleri şeklinde verilmiştir.

2.1. ALGI FİİLLERİ

2.1.1. Algı ve Duyu

Algı, bireyin çevresindeki dünyayı duyular aracılığıyla anlamlandırma sürecidir. Türkçede **algı** terimi, Batı dillerinde yer alan *perception* kavramı ile benzer bir anlam taşır ve bu kelime, köken olarak “**al-**” fiilinden türetilmiştir. Hint-Avrupa dil grubunda “**almak**” anlamına gelen “**cap**” fiili, Batı dillerinde türetilerek **perception** terimini oluşturmuş ve Latince’ye **capore** olarak yerleşmiştir (Türkdil, 2013:9). Algı, bir yandan duysal verilerin işlenmesi, diğer yandan zihinsel yorumlamayı içeren karmaşık bir süreçtir.

Türkçe Sözlük’te (2011:93) algı, “bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak” şeklinde tanımlanırken Cevizci (2005: 69) algıyı, “fiziksel, fizyolojik, nörolojik, duysal ve bilişsel bileşenleri olan bir süreç” olarak tanımlar. Bu süreç, bireylerin çevresindeki olaylara ve nesnelere dair farkındalıklarını kazanmalarını sağlayan temel bir mekanizmadır. Psikolojik ve felsefi düzeyde algı duyular yoluyla edinilen bilginin zihinsel işlenişi ve anlamlandırılması olarak kabul edilir. Ruhsal Terimleri Sözlüğü’ne göre algı, “bir olay ya da bir nesnenin varlığı üzerine duyular yoluyla edinilen yalın bilinç durumu”dur.

Algı, yalnızca bireysel bir deneyim olmayıp çevresel ve kültürel faktörlerin etkisiyle de şekillenir. Örneğin Gibson (1979 :139), algıyı çevreyle doğrudan etkileşim sonucu ortaya çıkan bir süreç olarak tanımlar. Ona göre algı, çevresel uyarıcıları doğrudan algılamayı ve çevreyle olan etkileşimimizi yönlendiren bilgiyi içerir. Bu yaklaşım algıyı pasif bir alımlama süreci değil çevreyle aktif bir ilişki kurma biçimi olarak görür. Benzer biçimde Morgan (2017:342) da duyum ve algı ayırımına dikkat çekerek duyum ilkel yaşantılarla (örneğin, bir ışığın parlaklığı ya da bir ses tonunun perdesi) ilişkilendirirken algıyı bu duyuların zihinsel düzeyde işlenmesi ve anlamlandırılması olarak ele alır.

Algılama ise bu sürecin işleyişine ilişkin farklı araştırmacılar tarafından çeşitli biçimlerde açıklanmıştır. Lundberg’e göre (1970 : 247) algılama, çevreden gelen uyarıcıların duyu organlarına ulaşmasının ardından bu uyarıcıların fark edilmesi ve yorumlanması sürecidir. Schiffman ve Kanuk (2002 : 24) ise algılamayı daha bütüncül bir yaklaşımla ele alarak bireyin dış dünyayı anlamlı ve tutarlı bir biçimde yapılandırmak amacıyla çevreden gelen uyarıcıları

seçmesi, düzenlemesi ve yorumlaması süreci olarak tanımlar. Bu açıklamalar, algılamanın yalnızca fizyolojik temellere dayanmadığını aynı zamanda bilişsel, psikolojik ve kültürel boyutlar taşıyan çok katmanlı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu sürecin temelini oluşturan duyu kavramı da hem bilimsel hem de dilsel açıdan önem arz etmektedir. *Türkçe Sözlük* (2011:649), duyuyu “insanların ve hayvanların dış çevredeki uyaranları görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma organlarıyla algılama yeteneği, his” olarak tanımlar. Bu tanım, duyuların çevresel bilgiye ulaşmadaki aracı rolünü vurgular. Duyular, çevresel uyarıcıları alarak beynin işleyebileceği verilere dönüştürür; bu veriler zihinsel süreçlerle birleşerek algıya dönüşür. Tanalp (1975 : 5), daha teknik bir biçimde açıkladığı duyu kavramını “duyu aygıtı son organının uyarılması sonucu o organda meydana gelen özgül olayların bütünü” olarak tanımlar Böylece duyular, yalnızca bireyin çevresini tanınması ve anlamlandırmasında işlevsel bir araç değil aynı zamanda bilişsel sürecin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilir.

2.1.1.1. Duyu Türleri

Algı ve algılama süreci, bireyin çevresindeki dünyayı anlamlandırma biçimidir. Bu süreç, genellikle duyular aracılığıyla başlatılır. Duyular, çevremizdeki uyarıcıları algılamamıza ve bu uyarıcılara uygun tepkiler vermemize olanak tanır. Ancak, duyuların sınıflandırılması ve tanımlanması konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Koptagel-İlal (1991:23-24), duyuları temel ve bileşik (kompleks) duyular olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Temel duyular, diğer duyularla birleşmemiş yalın duyulardır ve fizyolojik olarak her biri tek bir alıcı tarafından algılanır. Bileşik (kompleks) duyular ise, bir duyunun her zaman bir bileşik yanının olduğu düşüncesine dayanır. Örneğin, bir cisme dokunulduğunda yalnızca dokunma duyusu değil, eşzamanlı olarak ısıya duyarlı reseptörler de uyarılır. Bu durum dokunma duyusunun bileşik bir özellik taşıdığını gösterir.

Duyular genellikle beş ana başlık altında sınıflandırılmaktadır: **görme, işitme, koku alma, tat alma ve dokunma**. Ancak bazı bilim dallarında bu beş duyunun dışında daha fazla duyu türü olduğu öne sürülmektedir. Tanalp (1975:24), duyuların sınıflandırılmasında duyu aygıtının morfolojisi, uyarının cinsi, kaynağı beliren duyunun kalitesi ve duyu aygıtının özel fonksiyonları gibi faktörlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmuştur. Fakat bu özellikler, yapılan diğer sınıflandırmalarda çoğu zaman dikkate alınmamıştır. Duyuların sınıflandırılmasında en zorlanan alan, denge duyusudur. Denge duyusunun hangi kategoride yer aldığı net bir şekilde belirlenemediği için diğer duyuları sınıflandırmak da karmaşık hâle gelmektedir.

Nörologlara göre duyular şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Tanalp, 1975:24):

1. **Özel duyular:** görme, işitme, tat alma ve koku alma duyuları.
2. **Yüzeysel duyular:** deği-basınç, soğukluk, sıcaklık ve ağrı duyuları.
3. **Derin duyular:** durum, denge, derin ağrı, derin basınç duyuları.
4. **İç organ duyuları:** iç organ ağrısı duyusu ve organik duyular.

1890’larda, Sherrington tarafından “**vücudun pozisyon duyuları**” olarak tanımlanan proprioseptif (öz duyum) terimi, duyularla ilgili daha derinlemesine bir sınıflandırma yapmayı amaçlamıştır. Sherrington, duyuları şu şekilde tanımlamaktadır:

1. **Proprioseptif duyular:** Propriyoseptörler aracılığıyla algılanan bu duyu türü, organizmanın kendi bedensel durumu ve dengesi hakkında bilgi sağlar. Kaslar, eklemler, tendonlar ve iç kulaktaki labirent sisteminden gelen duyuları içerir.
2. **Eksteroseptif duyular:** Eksteroseptörlerin aracılık ettiği bu duyular, organizmanın dış çevresinde meydana gelen değişiklikleri algılamasını sağlar. Deri yoluyla alınan temas, sıcaklık, soğukluk ve ağrı gibi duyular bu gruba girer.
3. **Entoroseptif duyular:** Enteroeptörler tarafından iletilen bu duyular, organizmanın iç ortamında gerçekleşen fizyolojik değişikliklerin algılanmasını mümkün kılar. Açlık, susuzluk, mide bulantısı gibi içsel duyular bu kapsamda değerlendirilir.
4. **Teleseptif duyular:** Teleseptörlerin işleviyle ortaya çıkan bu duyular, organizmanın fiziksel temasa gerek kalmaksızın uzak çevreden bilgi almasını sağlar. Görme, işitme ve koku alma duyuları bu sınıfa dahildir.

Tanalp (1975:25) duyuları daha kapsamlı bir biçimde sekiz başlık altında toplamıştır:

Tablo 1.1. *Tanalp’e Göre Duyu Türleri*

Duyu	Duyum
Görme Duyusu	Aydınlık, renk ve biçim algısı.
İşitme Duyusu	Sesin tonu, lokalizasyonu ve şiddeti.
Denge Duyusu	Hareket ve denge algısı.
Koku Alma Duyusu	Farklı kokuların algısı.
Tat Alma Duyusu	Tatlı, ekşi, tuzlu, acı ve buruk tatların algısı.
Deri Duyuları	Basınç, sıcaklık, soğukluk, ağrı ve durum değişiklikleri.
Derin Duyu	Durum, direnç, iç ağrı ve relatif hareket algısı.
İç Alem Duyuları	Açlık, tokluk, susuzluk, bulantı ve dışkılama gibi içsel duyular.

Morgan (2017 : 222), insanlarda beş duyunun ötesinde on duyunun var olduğuna dikkat çekmektedir. Özellikle kinestetik ve vestibüler duyular, geleneksel beşli sınıflamanın dışında kalan ancak proprioseptif duyular olarak kabul edilen iki önemli duyu türüdür. Kinestetik duyular; kaslarda, tendonlarda ve eklemlerde bulunan organlarla ilişkili iken vestibüler duyular başın hareketi ve pozisyonu hakkında bilgi verir ve dengeyi sağlama da kritik bir yol oynar.

Cüceloğlu (2019:100-101), duyuları iki ana başlık altında toplar: **birincil duyular** (görme ve işitme) ve **ikincil duyular** (koku alma, tat alma ve dokunma). Bu sınıflama, görme ve işitmenin, günlük yaşantıda daha fazla kullanılan duyular olduğuna ve bu duyuların daha ön planda yer aldığına işaret eder.

2.1.1.1.1.Görme

Zihinsel sürecin en etkin biçimde başlamasını sağlayan temel duyulardan biri görmedir. Görme, insanın yaşamı boyunca en sık başvurduğu ve bilişsel etkinliği en çok destekleyen algı biçimidir. Viberg'in (1983) tipolojik çalışmasına göre görme duyusu diğer duylara kıyasla daha yoğun kullanılır. Zira zihinsel veri toplama süreçleri büyük ölçüde görsel girdilere dayanmaktadır. Bu bağlamda görme, zihinsel faaliyetlerin hem başlatıcısı hem de yönlendiricisidir.

Görme olayı, elektromanyetik ışık dalgalarının göz tarafından algılanmasıyla başlar. Bir cismin görülebilmesi için o cismin ya doğrudan ışık kaynağı olması ya da başka bir ışık kaynağı tarafından aydınlatılması gerekir. Işık ışınları önce korneaya ulaşır ve burada kırılarak göz bebeğinde odaklanır. Ardından ışık ışınları, mercekten geçerek ikinci kez kırılır ve gözün iç kısmında yer alan camsı cisimden geçerek retina üzerindeki sarı lekeye ulaşır. Retinada bulunan çubuk ve koni hücreleri, ışık enerjisini sinirsel impulslara dönüştürür. Oluşan sinyaller optik sinir aracılığıyla beynin arka bölgesindeki görme merkezine iletilir. Retinada oluşan ters görüntü burada düz hâle getirilir ve anlamlandırılır. Böylece görme olayı, dış dünyaya dair bilgilerin zihne taşınması ve bilişsel süreçlerin tetiklenmesiyle sonuçlanır.

Görme, herhangi bir fiziksel temasa gerek duymadan uzaktan bilgi edinmeyi mümkün kılan bir teleseptif duydur (Cüceloğlu, 2019: 100-101). John Berger'in de belirttiği gibi "görme sözcüklerden önce gelir" (2019: 7). Birey, çevresiyle ilk temasını görsel algı yoluyla kurar. Bu yönüyle görme duyusu hem gelişmiş hem de yönlendirici birincil algı sistemidir.

2.1.1.1.2.İşitme

İşitme, zihinsel süreci başlatan diğer birincik duyu türüdür. Tanalp (1975: 63), işitmenin çevredeki tehlikelere karşı bireyi uyaran ve hayatta kalmayı destekleyen bir işlev gördüğünü ifade eder. İşitme organı olan kulak, çevredeki ses dalgalarını algılayarak onların anlamlandırılmasını sağlar.

İşitme süreci, kulak kepçesinin çevreden gelen ses dalgalarını toplamasıyla başlar. Bu sesler, dış kulak yolundan geçerek kulak zarına ulaşır ve zar üzerinde titreşim oluşturur. Bu titreşimler, orta kulakta yer alan çekiç, örs ve üzengi kemiklerine iletilir. Titreşimler daha sonra oval pencere yoluyla salyangoza aktarılır. Salyangoz içindeki sıvı titreşimle hareketlenir ve bu hareket korti organındaki tüysü duyu hücrelerini uyarır. Bu hücrelerin oluşturduğu sinyaller, işitme siniri aracılığıyla beyin temporal lobundaki işitsel kortekse taşınır ve burada anlamlandırılarak işitme algısı meydana gelir (Guyton , Hall, 2013: 633).

Cüceloğlu (2019: 108), işitmenin yalnızca çevresel uyartıların algılanmasında değil dilin ediniminde de temel bir rol oynadığını belirtir. İşitme duyusu da görme gibi fiziksel temasa ihtiyaç duymaksızın gerçekleşen bir teleseptif algı türüdür ve zihinsel süreci etkin biçimde başlatır.

2.1.1.1.3. Koku Alma

Koku alma, filogenez açısından en eski duylardan biridir. İnsanlar için işlevselliği sınırlı olsa da bazı hayvan türlerinde yaşamsal öneme sahiptir. Koku duyusu, kimyasal uyarıcıların algılanmasına dayanan ve teleseptif kategoride değerlendirilen bir duyu türüdür.

Koku alma süreci, burun yoluyla solunan havadaki gaz hâlinde bulunan moleküllerin burun hava boşluğunun üst kısmında yer alan koku epiteli üzerindeki reseptör hücrelere temas etmesiyle başlar. Bu reseptörler, kimyasal uyarıları sinirsel impulslara dönüştürür ve sinyaller doğrudan beyne iletilir. İlginç bir şekilde koku alma sinyalleri, diğer duyların aksine beyinle doğrudan bağlantı kurar; herhangi bir ara sinaptik bölgeden geçmeden limbik sistemle iletişim kurar. Bu durum, kokunun hafıza ve duygularla olan güçlü ilişkisini açıklamaktadır (Guyton, Hall, 2013: 648).

2.1.1.1.4. Tat Alma

Tat alma, kimyasal temelli bir duyudur ve diğer duylara kıyasla daha az bağımsız işlevselliğe sahiptir. Tat duyusu genellikle koku duyusuyla birlikte çalışır, bu iki duyu bir araya

geldiğinde “lezzet” algısı oluşur. Tat alma, ağız içindeki tat tomurcukları aracılığıyla gerçekleşir.

Tat tomurcukları dilin farklı bölgelerinde yanlarda, uçta, arkada ve gırtlak çevresinde yer alır. Bu alıcılar yalnızca sıvı hâline gelmiş maddeleri algılayabilir. Tat alıcıları, dört temel tada (tatlı, tuzlu, ekşi, acı) duyarlıdır. Tanalp (1975: 90-91), dilin farklı bölümlerinin farklı tatalara karşı duyarlılık gösterdiğini belirtir: Dilin ucu tatlıya, yanları ekşiye, arkası acıya, ön kısmı ise tuzluya karşı hassastır. Tat alma, insan iradesiyle yönlendirilebilen ve diğer duyularla birlikte anlam kazanan bir algı türüdür. Bu nedenle ikincil duyular arasında değerlendirilir.

2.1.1.1.5. Dokunma

Dokunma, fiziksel temasa dayalı bir duyu türüdür ve eksteroseptif duyular içinde yer alır. Aynı zamanda vücut konumunu ve kas gerginliğini algılayan proprioseptörlerle de ilişkilidir. Deri yüzeyine uygulanan basınç, sıcaklık, titreşim ya da ağrı gibi mekanoreseptörler aracılığıyla algılanır.

Deride bulunan alıcı hücreler, çevresel uyarıları sinirsel iletilere dönüştürerek merkezî sinir sistemine iletir. Bu süreçte farklı türden reseptörler bir arada çalışır; örneğin sıcaklık ve soğukluk hissi, tek tip reseptörlere değil çok sayıda özelleşmiş hücrenin karmaşık etkileşimiyle algılanır (Cüceloğlu, 1997: 104). Ayrıca kaslar, tendonlar ve eklemlerde yer alan proprioseptörler, vücudun mekânsal konumuna dair bilgileri ileterek hareket koordinasyonunu ve dengeyi sağlar.

Dokunma duyusu hem çevresel değişimlerin algılanmasında hem de bireyin kendi bedenine dair farkındalık geliştirmesinde önemli rol oynar. Bu yönüyle hem dış hem iç dünyaya dair bilgi üretimini sağlayan çift yönlü bir algı sistemidir.

2.1.2. Algı Fiilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Algı fiilleri mental fiillerin alt basamağını oluşturur. Görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma organları aracılığıyla algılanan dış dünya uyarılarıyla ilgili olan fiillere **algı (duyu) fiilleri** denir. Algı fiilleri ile ilgili yapılan yerli ve yabancı çalışmalarda farklı terimler kullanıldığı ve farklı sınıflandırmalar yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda algı fiilleri genellikle beş alt başlıkta incelenmiştir.

Algı fiilleriyle ilgili en önemli çalışmalardan birini yapan Viberg (1983) çalışmasında algı fiili için **perception verbs** terimini kullanmış ve farklı dil ailelerine mensup 53 dilde algı fiillerini **görme “sight”, işitme “hearing”, dokunma “touch”, tatma “taste”, koku alma**

“*smell*” olarak beş gruba ayırmıştır. Ayrıca Viberg (1983: 125) çalışmasında “The Basic Paradigm of The Verbs of Perception” başlığı altında algı fiillerinin temel paradigmasını şemalaştırmıştır.

Tablo 2.2. Viberg’in Algı Fiilleri Sınıflandırması

Dinamik Sistem	Deneyimci Temelli		Fenomen Temelli
	Etkinlik (Activity)	Deneyim (Experience)	Birleşik Durum (Copulative)
Duyu Türleri			
Görme (<i>Sight</i>)	Peter kuşlara baktı. (<i>Peter looked at the birds.</i>)	Peter kuşları gördü. (<i>Peter saw the birds.</i>)	Peter mutlu görünüyordu. (<i>Peter looked happy.</i>)
Duyuma (<i>Hear</i>)	Peter kuşları dinledi. (<i>Peter listened to the birds. </i>)	Peter kuşları duydu. (<i>Peter heard the birds.</i>)	Peter’in sesi mutlu geliyordu. (<i>Peter sounded happy.</i>)
Dokunma (<i>Touch</i>)	Peter kumaşı hissetti/ ne kadar yumuşak olduğunu görmek için. (<i>Peter felt the cloth /to see how soft it was.</i>)	Peter ayağının altında bir taş hissetti. (<i>Peter felt a stone under his foot.</i>)	Kumaşın yumuşaklığı hissedildi. (<i>The cloth felt soft.</i>)
Tat Alma (<i>Taste</i>)	Peter yemeğini tattı/ yiyebilir miyim diye. (<i>Peter tasted food/ to see if he could eat it.</i>)	Peter yemeğin içindeki sarımsağı tattı. (<i>Peter tasted garlic in the food.</i>)	Yemeğin tadı iyi /kötü sarımsaklıydı. (<i>The food tasted good-bad of garlic.</i>)
Koku Alma (<i>Smell</i>)	Peter puroyu kokladı, içebilir miyim diye. (<i>Peter smelled the cigar /to see if he could smoke it.</i>)	Peter odadaki puro kokusunu aldı. (<i>Peter smelled cigars in the room</i>)	Peter iyi/ kötü puro kokuyordu. (<i>Peter smelled good-bad of cigars.</i>)

Viberg; üç dinamik sistemi etkinlik, deneyim ve kaynak temelli olarak adlandırır ve bunları beş duyu türünü kesiştirmek için kullanır. Etkinliği, insan tarafından bilinçli olarak başlatılan bir süreç olarak tanımlarken, deneyimleri ise istemsiz durum olarak tanımlar. Viberg’in çalışmasında hem etkinlik hem de deneyim “**deneyimci temelli**” olarak ele

alınmakta, bu bağlamda deneyimleyici dil bilgisel olarak özne konumunda yer almaktadır. Birleşik durum ifadeleri ise kaynağın özne olarak gerçekleştiği **“fenomen temelli”** durumlar şeklinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle Viberg’in sınıflandırması anlamsal ve dil bilgisel kriterlerin bir birleşimidir.

Sweester (1990: 32-37) İngilizce ve Hint-Avrupa dillerinde algı fiillerini incelediği çalışmasında algı fiilleri için **sense-perception verbs** terimini kullanmış ve algı fiillerini **görme “vision”, işitme “hearing”, koku alma, tat alma ve dokunma “smell, taste and touch”** olarak üç gruba ayırmıştır.

Levin (1993: 185-187) **verbs of perception** terimini kullanır ve İngilizcedeki algı fiillerini **görme “see verbs”, gözlem “sight verbs”, bakma “peer verbs”, uyarıcı temelli algı fiilleri “stimulus subject perception verbs”** olmak üzere dört alt başlığa ayırır. Dokunma fiilini de bunlara ek olarak **“verbs of contact: touch verbs”** başlığı altında ayrı bir grupta inceler.

Ibbaretxe (1999: 92-104) **perception verbs** terimini kullanarak İngilizce, Baskça ve İspanyolcadaki algılama fiillerinin bilişsel ve anlamsal açıklamasını yapmıştır. Algı fiillerini **görme “vision”, işitme “hearing”, dokunma “touch”, koku alma “smell”, tat alma “taste”** olarak beş gruba ayırmıştır. Ibbaretxe çalışmasında Viberg’in tipoloji çalışmasını örnek aldığını belirterek algı fiillerini “aktivite, deneyim ve algı” başlıkları altında toplamıştır. Algı fiillerinin temel paradigması *“The Basic Paradigm of Verbs of Perception in English”* başlığı altında aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.3. The Basic Paradigm of Verbs of Perception in English

Duyu Türleri (Sense Modality)	Deneyim (Experience)	Etkinlik (Activity)	Algı (Percept)
Görme “Vision”	Görmek “See”	Bakmak “Look”	Bakmak “Look”
İşitme “Hearing”	Duymak “Hear”	Dinlemek “Hear”	Ses Vermek “Sound”
Dokunma “Touch”	Dokunmak, Hissetmek “Feel, Touch”	Dokunmak/ Hissetmek “Feel, Touch”	Hissetmek “Feel”
Koku Alma “Smell”	Koklamak “Smell”	Koklamak/ Burun Çekmek	Koklamak “Smell”

		“Smell, Sniff”	
Tat Alma “Taste”	Tatmak “Taste”	Tatmak “Taste”	Tatmak “Taste”

Gunnarsdóttir (2013: 8-34), **perception verbs** terimini kullanarak İngilizce ve İzlandacadaki algı fiillerini **görme “vision”, işitme “hearing”, dokunma “touch”, tat alma “taste”, koku alma “smell”** olmak üzere beş grupta incelemiştir.

Algı fiillerini Türkçenin farklı dönemlerinde ve farklı lehçelerinde araştırmacılar tarafından ele alındığı görülmektedir. Algı fiilleri için algılama fiilleri, duyu fiilleri gibi adlandırmalar yapılmıştır. Kuliev (1998: 86-102) çalışmasında algı fiillerinin semantiği üzerinde durur ve algı fiillerini **psikolojik faaliyetler fiilleri** ana başlığı altında inceler. Psikolojik faaliyetler fiillerini; **duyusal algı fiilleri, duygusal yaşamı bildiren fiiller ve his fiilleri** olmak üzere üç alt başlığa ayırır.

Erdem (2004: 939-947), bildirisinde “gör-, eşit-, duy-” gibi duyu organlarına dayalı fiiller için **algılama fiilleri (verbs of perception)** terimini kullanmıştır.

Yaylagül (2005: 24-27) **duyu fiilleri** terimini kullanarak bu fiilleri “mental etkinliğin gerçekleşmesi için gerekli olan girdilerin toplandığı fiiller” olarak tanımlamıştır. Çalışmasında **temel ve bileşik duyular** olmak üzere iki farklı duyu olduğunda bahsetmiştir.

Mental süreç içeren fiiller için **idrak fiilleri** terimini kullanan Biray (2007: 307-314) çalışmasında Kazak şivesi ve Denizli ağzında kök hâlinde bulunan benzer idrak fiillerinde anlam farklılaşmasını incelemiş ve “bak-, gör-” gibi algı fiillerini **duyularımızla ilgili olan fiiller** alt başlığında değerlendirmiştir.

Kırgız Türkçesinde duyu fiillerini inceleyen K. Kamchybekova (2010: 27-28) çalışmasında duyu fiillerini “isteğimize bağlı veya bağlı olmadan çevremizde gerçekleşmekte olan olayların veya çevremizdeki nesnelerin varlığının algılanmasını sağlayan eylemler” şeklinde tanımlamıştır. Duyu fiillerini **temel duyu fiilleri** ve **birleşik duyu fiilleri** olmak üzere ikiye ayırır. K. Kamchybekova temel duyu fiillerinin (görme, işitme, koku alma, tat alma, dokunma) beş duyu organımız aracılığıyla oluşan fiiller olduğunu söylerken birleşik duyu fiillerini değişik fizyolojik sistemlerin bir araya gelmesiyle oluşan fiiller (sezgi vücut durum) olarak ele almıştır.

Şahin (2012: 45-62) Türkmen Türkçesinde mental fiilleri incelediği çalışmasında algılama fiilleri terimini kullanarak algılama fiilleri için şu tanımlı yapar: “Dış dünyayı anlamamıza yardımcı olan, duyu organlarımız vasıtasıyla zihne gelen uyarıların dilde fiillerle

ifade ediliş şeklidir.” Algı fiillerini görme, işitme, koku alma, tat alma ve dokunma olmak üzere beş gruba ayırır.

Kazak Türkçesindeki duyu fiillerini tespit edip Türkiye Türkçesindeki duyu fiilleriyle karşılaştıran Türkdil (2013:1-4) çalışmasında **duyu fiilleri** terimini kullanmıştır. Ayrıca çalışmasında tespit ettiği duyu fiillerini temel anlam ve yan anlam açısından inceleyip bu fiillerin anlama göre olumlu-olumsuz olması ya da fiziksel-zihinsel bir temas sonucu oluşup oluşmadığını araştırmıştır.

Kalkan (2016: 183-184), algılama fiillerini dış dünyayı anlamamıza yardımcı olan duyu organlarımızla zihne gelen uyarıların dilde fiillerle ifade ediliş şekli olarak tanımlamış ve bu fiiller için beşli bir sınıflandırma yapmıştır: “**görsel algılama fiilleri, işitsel algılama fiilleri, tatma ile ilgili algılama fiilleri, koklama ile ilgili fiiller, dokunmakla ilgili algılama fiilleri.**”

Yıldız (2016: 360-424) Eski Uygur Türkçesindeki mental fiilleri incelediği çalışmasında **algı fiilleri** terimini kullanarak duyu organları temelinde bir sınıflandırma yapmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından tartışma konusu olan **dokunma** ve **denge** duyusunu da çalışmasına eklemiştir.

Hirik, *Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi* adlı çalışmasında duyu fiilleri içerisinde görme fiillerinin en çok kullanılan duyu fiili olduğunu tespit etmiş ve bu fiillerden sonra sırasıyla işitme, tat alma, dokunma, koku alma fiillerinin geldiğini belirtmiştir. Çalışmada böyle bir sıralamanın yapılmasının nedeni görme fiillerinin anlam ve kullanım sıklığının yüksek olmasıdır. Koku alma fiili diğer duyu fiillerine göre anlam ve kullanım sıklığı açısından sınırlı olduğu için son sırada yer almıştı. (Hirik, 2017:71-72)

Duyu fiilleri terimini kullanan ve kişinin çevreyi algılamasına yarayan algı araçlarının hareketlerini ifade eden fiillerin dildeki karşılığının duyu fiilleri olduğunu belirten Hirik (2018: 805-814) çalışmasında bazı durumlarda her ne kadar farklı duyular birlikte hareket etse de her bir duyu işlevini birbirinden bağımsız olarak yerine getirdiğini ve bunun için de duyu fiilleri değerlendirilirken birleşik duyular konusunun temel duyular altında değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Çalışmasında, duyu fiillerinin yalnızca temel duyu fiillerinden oluşması gerektiğini savunan Hirik, temel duyuları bilinç ölçütüne göre iki gruba ayırarak aşağıdaki tabloyu oluşturur:

Tablo 2.4. Hirik'in Temel Duyu Fiilleri Sınıflandırması

Bilinçli Temel Duyu Fiilleri				
Görme: <i>bak-</i> <i>seyret-</i> <i>izle-</i> <i>gözet-</i> <i>gözle-</i> <i>gözlemle-</i> <i>bakın-</i>	İşitme: <i>dinle-</i> <i>kulak ver-</i> <i>kulak kabart-</i>	Tat Alma: <i>tat-</i> <i>tadına bak-</i> <i>ye-</i> <i>iç-</i> <i>yut-</i> <i>yala-</i>	Koku Alma: <i>kokla-</i>	Dokunma: <i>değ-</i> <i>elle-</i> <i>dokun-</i>
Bilinçsiz Temel Duyu Fiilleri				
Görme: <i>gör-</i> <i>bak-</i>	İşitme: <i>işit-</i> <i>duy-</i> <i>kulağına çalın-</i>	Tat Alma: <i>(Bağlama göre) yut-</i>	Koku Alma: <i>koku al-</i>	Dokunma: <i>dokun-</i> <i>değ-</i>

Seçkin (2019 : 33-38) Eski Türkçedeki mental fiilleri incelediği çalışmasında **algı fiili** için şu tanımlamayı yapmıştır: “Beş duyu organı aracılığıyla ‘algılanan’ hareketleri karşılayan, uzamsal olmayan ve yönelimsel olan fiillerdir.” Seçkin çalışmasında algı fiillerini mental fiillerin alt başlığı olarak ele almış ve dokuz farklı fiili tespit etmiştir.

Tablo 2.5. Seçkin'in Çalışmasında Algı Fiilleri

Mental Fiil	Anlamı
<i>bak-</i>	Görmek
<i>eşid-/eşit-/işid-/işit-</i>	Dinlemek
<i>eşidme-/eşitme-/işidme-/işitme-</i>	İşitmemek/ dinlememek
<i>könlün eşit-</i>	Gönülden dinlemek, iyi dinlemek
<i>köñül tut-</i>	Can kulağıyla dinlemek
<i>kör-</i>	Görmek

körme-	Görmemek
kulak tut-	Kulak vermek, dinlemek
tıñla-	Dinlemek

Özkan Kurt (2020: 85-189) **algı fiili** terimini kullanarak Batı Türkçesindeki algı fiillerini bilişsel yaklaşım açısından değerlendirmiş ve bu fiilleri **görme, işitme, dokunma, koklama ve tat alma fiilleri** şeklinde gruplara ayırmıştır.

Azerbaycan Türkçesindeki mental fiiller hakkında geniş bir çalışma yapan Bilgin Aksoy (2021: 107-186) çalışmasında **algı fiilleri** terimini tercih etmiş ve bu fiilleri “kendi zihin dünyamızdaki görme, işitme, tat, koku, deri duyuları ve iç duyular aracılığıyla edinilen yaşantıların organize edilmesiyle gerçekleşen ve bilişin çeşitli özelliklerinin ortaya çıkmasında önemli rolü olan tanıma/anlamlandırma süreçlerinin dildeki ifadeleridir.” şeklinde tanımlamıştır.

Kılıçoğlu (2021: 83-91) **duyu fiilleri** terimini kullandığı çalışmasında Türkiye Türkçesindeki duyu fiillerinin eş dizimlilerini tespit edip anlama göre sınıflandırmıştır.

Demirbaş (2021: 25-49) çalışmasında Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki duyu fiillerini ayrı ayrı ele almış ve farklı bir sınıflandırma yapmıştır. Duyu fiillerini özel duyular, kimyasal duyular, deri duyuları, titreşim duyusu, gıdıklanma duyusu, kaşınma duyusu proprioseptif duyular ve iç âlem duyuları olarak incelemiştir.

Tablo 2.6. Demirbaş'ın Duyu Fiilleri Tasnifi

Özel Duyular	Görme	-
	İşitme	-
Kimyasal Duyular	Tat Alma	Tuzlu, tatlı, ekşi, acı, lezzetli
	Koku Alma	-
Deri Duyuları	Dokunma	-
	Deği- Basınç	-
	Termal	Sıcak, soğuk, ılık, serin
	Ağrı- Acı	-
Titreşim Duyusu	-	-

Gıdıklanma Duyusu	-	-
Kaşınma Duyusu	-	-
Proprioseptif Duyular	Kinestetik	Sabit pozisyon, hareketli pozisyon
	Vestibüler	-
İç Âlem Duyuları	-	-

Kutadgu Bilig’deki duyu fiillerini inceleyen Gökmenoğlu (2022 : 29:141) çalışmasında ele aldığı fiiller doğrudan duyu organları tarafından gerçekleştirilen eylemler olduğu için **duyu fiilleri** kavramını tercih etmiştir. Algı fiillerini **görme, işitme, dokunma, koku alma ve tat alma fiilleri** şeklinde sınıflandıran araştırmacı, bu fiillerden yalnızca koku alma ve dokunma dışındakilerin ikincil anlamlarına yer vermiştir.

Karahasanoğlu (2022: 22-265) Yakut (Saha) Türkçesindeki duyu fiillerini anlamsal özelliklerine göre **görme, işitme, dokunma, koku alma, tat alma, ısı, ağrı (acı), vücut durum ve sezgi duyu fiilleri** olmak üzere dokuz alt başlığa ayırmıştır.

Karadeniz (2023: 714-726) çalışmasında Özbek destanlarında yer alan algı fiillerini tespit ederek bu fiillerin kullanım sıklığını belirlemiştir. Yapılan inceleme sonucu Özbek destanlarında kullanılan algı fiillerinin kullanım sıklığını çoktan aza doğru şu şekilde sıralamıştır: *görme > işitme > dokunma > tat alma > koku alma*.

Mukaddimet’ül-Edeb’de duyu fiillerini ve bunların semantik rol yapılarını inceleyen Kuyma (2023: 75-90) çalışmasında beş duyu organı aracılığıyla algılanan fiiller için **duyu fiilleri** terimini kullanmıştır. Fiillerin semantik rol yapılarının incelendiği bu sınıflandırmada duyu fiillerinin anlam alanları doğrultusunda bir rol dağılımına sahip olduğu görülmüştür.

Tuvaca görme duyu fiilinin çok anlamlılığı üzerinde duran Altundaş (2023:7-25) duyu organlarının fiziksel olarak uyarılması algı ve bu uyarılmanın dildeki karşılığının **algı fiili** olduğunu belirtir. Çalışmada algı fiilleri arasında en çok kullanılan fiilin *gör-* fiili olduğu bu sebeple söz konusu fiilin anlam çeşitliliğinin fazla olduğu tespit edilmiştir.

Aslan (2024: 22-28), Dîvânu Lûgati’t-Türk’te yer alan duyu fiillerini incelediği çalışmasında eserde geçen toplam 193 duyu fiilini ele almıştır. Bu fiiller **görme, işitme, koku alma, tat alma ve dokunma** duyularına dayalı olarak beş ana kategoriye ayrılmıştır. Çalışmada, söz konusu fiillerin temel anlamları derinlemesine incelenmiş ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki karşılıkları mukaseyeli bir biçimde analiz edilmiştir. Ayrıca bu fiillerin tarihî

süreç içerisindeki evrimi ve Türk dilindeki gelişimi üzerine kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır.

2.1.3. Süheyl ü Nev-bahâr'da Algı Fiilleri

2.1.3.1. Görme İle İlgili Algı Fiilleri

baḥ- / baḳ-: Bakmak, görmek.

Çü bu kûbbe vü havzı vü tahtı ol

'Acebleyiben bir zamân **baḥdı** ol (14b/502).

(O; bu kubbeyi, havuzu ve tahtı hayretler içinde kalarak bir süre seyretti.)

Belî nâ-gâh ay ger bulıda gire

Baḳa ılduza kişi yolın göre (6b/157).

(Doğru! Çünkü ay bulutların arkasına ansızın girerse kişi yıldıza bakar ve yolunu bulur.)

baḥadur-: Bakadurmak, bakakalmak, bakmakta devam etmek.

Didi hây benem şâh-ı Çîn'ün kıızı

Yüzüme **baḥadurmağa** aç gözi (102a/3111).

(Hey! Çin hükümdarının kıızı, benim! Yüzüme bakabilmen için kapıyı aç, dedi.)

baḳın-: Bakınmak, gözetlemek, etrafa bakınmak.

Çü irişdiler Çîn'e bunlar yakın

Süheyl'e nakâş didi çevre **baḳın**

(Bunlar Çin'e yaklaşıncı Nakkaş Süheyl'e etrafı gözetle, dedi.)

gör-: Görmek, bakmak.

Görürsin hilâf işbu mac nîde yok

Ki yengeç tutar hışt atar kirpi ok (2a/25).

(Sen de görüyorsun ki bu manada yalan yoktur; yengeç mızrak tutar, kirpi ise ok atar.)

görin-/görün-: Görünmek, görülmek.

Görindi irişicek aña degin

Gör imdi kim ol nice dirdi ögin (5b/127).

(Cebrail gidecekleri yere kadar ona göründü; aklını başına nasıl topladığını şimdi gör!)

Nā-gāh ne fitneyidi ki **göründi** gözüme

Gönlüm aluban eyledi caqlumı tār u mār (33b/1179).

(Nasıl bir belaydı ki ansızın gözüme göründü, gönlümü alıp aklımı perişan etti.)

göster-: Göstermek.

Delim dürlü kudretler uş **gösterür**

Ne tañ gizler ü hem ne hoş gösterür (2b/39).

(Çeşit çeşit kudretleri böyle gösterir. Hayret edilecek çok şeyi gizler ve onları ne kadar güzel gösterir.)

göze-: Gözetlemek.

Göze göze uş anı gördüm ki görünürdi hayāl

Nikāb içinde yüzi nite kim bulıtda hilal (45a/1511).

(Gözetleye gözetleye onu bir hayal gibi gördüm; yüzü, peçenin altında bulutların ardına saklanmış bir hilale benziyordu.)

gözet-: Gözetmek, gözetlemek, bakmak.

İzini bulanlar **gözedür** yolın

Sözini bilenler düzedür dilin (9a/247).

(İzini bulanlar yolunu gözetir; sözünü bilenler, dilini düzeltir.)

gözle-: Seyretmek, izlemek.

Şehüñ kıızı rāzını gizler idi

Ṭama ağuban halkı **gözler** idi (23b/892).

(Şahın kıızı bu sırrı gizler; terasa çıkıp halkı seyrederdi)

gözik-/ gözük-: Görünmek, gözükmek.

Girü bişirürler koyun at kızu

Ki aşdan **gözikmez** olur yiryüzi (22a/850).

(Tekrar, o kadar çok koyun, kuzu, at pişirirler ki, yeryüzü yiyecekten görünmez olur.)

Didi gel bir iş eyle sen kendüzün

Naķāşa **gözükme** vü gizle yüzün (151a/4628).

(Gel, bir şey yap! Sen kendin Nakkaş'a görünme ve ondan yüzünü gizle.)

teferrüc id-: Seyretmek.

Buları **teferrüc iderken** özi

Revān bir kapuya tuş oldu gözi (14b/490).

(Kendisi bunları seyrederken gözü bir kapıya ilişti.)

temāşā (it-): Hoşlanarak bakmak, seyretmek.

Aradan çü bu sözi götürdiler

Temāşāyla içküye oturdılar (38a/1325).

(Konuşmayı bir kenara bıraktılar; etrafı seyrederek içki içmeye oturdular.)

2.1.3.2. İşitmeyle İlgili Algı Fiilleri

diñle-: İki kişinin hafifçe konuştuğu sözlerle kulak vermek, dinlemek.

Açup gözünü zār zār inledi

Atası ol inledügin **diñledi** (14b/536).

(Gözünü açıp hazin hazin inledi; babası onun inlemesini dinledi.)

diñü diñ-: Söze konuşmaya kulak vermek, dinlemek.

Buyurdi ki öñine hñn çekdiler

Ağırladılar u **diñü diñdiler** (151a/4634).

(Emretti, Nakkaş'ın önüne sofrı kurdular; onu ağırladılar ve söylediklerini dinlediler.)

dın-: Ses duymak, kulak asmak, aldırmaq.

Kimün uşşı var ise hñç **dınmaya**

Tarıhmaya buşmaya incinmeye (2b/37).

(Kimin akli varsa hiç aldırmasın, sıkılmasın, öfkelenmesin, incinmesin.)

esle-: Dinlemek, kulak vermek.

Biz ısrığı gün varduğ anı göre

Didük **eslemedi** ki şāra gire (31a/1114).

(Biz onu görmek için önceki gün ona gittik. Bizim şehre gelmesi için onu davet ettik, ama bizi dinlemedi.)

girme-: Dinlememek, kulak vermemek.

Ne dürlü belā var ki ben görmedüm

Ḳamu ol ki ögüdünē **girmedüm** (170a/5180).

(Benim görmediğim ne kadar bela varsa hepsini yaşadım; hepsinde senin öğüdünü dinlemedim.)

işid-: İşitmek, duymak.

Ḳamusını ol bilür ü **işidür**

Ki görmek işitmek anuḡ işidür (3a/47).

(Her şeyi o bilir ve işitir; çünkü her şeyi görmek ve işitmek onun işidir.)

işiddür-: İşittirmek, duyurmak, dinletmek.

İşiddüresin kulaḡına anuḡ

Pes andan girü fāriḡ olsun canuḡ (43a/1468).

(Bu sesi onun kulaḡına işittirdikten sonra canın ondan yana tekrar rahatlasın.)

ḡulaḡ ḡo-: Kulak vermek, kulak asmak, dinlemek.

Ḳulaḡ ḡo vü şālīḡ kişinün sözün

İşitgil ü uğurlaḡıl kendüzün (179a/5452).

(Kulak ver ve iyi kişinin sözünü dinle, kendini gizle!)

ḡulaḡ ur-: Kulak vermek, dinlemek, kulak asmak.

Ḳulaḡ uruḡ ögüdümü dinleḡüz

Eyü öḡüt işitmemeḡdür yavuz (176a/5375).

(Kulak verin, nasihatimi dinleyin! Kötü şey, iyi nasihat dinlememektir.)

sem': İşitmek, duymak.

Sem'un mücībün ḡalīmün şabūr

Refi'un raḡībün kerīmün ḡafūr (4a/12).

(İşiten, ona yalvaranların isteklerine cevap veren, nezaket sahibi (olmak), çok sabırlı olan, yücelten, görüp gözetten, cömert ve günahları affedendir.)

sözüñ işit-: Sözüñü tutmak.

Ögüdümü **işit sözüm** eslegil

Göñülden düriş cânıñı bislegil (138a/4255).

(Öğüdümü dinle, sözüme kulak ver! İstekli bir şekilde çabala ve canını besle!)

tuý-: Duymak, işitmek, kulak vermek.

Kişi **tuymadın** çäre itmek gerek

Țurup tızcek odaña gitmek gerek (60b/1925).

(Kimse duymadan bir çare bulmalıyız; hemen kendi köşküne gitmelisin.)

2.1.3.3. Tat Alma İle İlgili Algı Fiilleri

tağ (t)-/ tağma-: Tatmak, yemek yemek./Tatmamak.

Çü cân lutf-ı hōnında **tağa** tağım

Dimesün ki ben ma'rifetden yadım (1a/3).

(Canın ben bilmekten uzağım dememesi için onun güzellik sofrasından lezzetler tatması gerekir.)

Ayak kimse işigine admağıl

Bal ola şanup ağuyı **tağmağıl** (16a/212).

(Kimsenin eşiğine ayak basma, zehri bal düşünüp tatma!)

2.1.3.4. Koku Alma İle İlgili Algı Fiilleri

koğ-: Kokmak, koklamak.

Deñizde şadefler ki bisler güher

Dikendeki güller ki gökçek **koğar** (2b/40).

(Denizde inci kabukları mücevherleri beslerken, dikenler arasındaki güller ise hoş kokar.)

koğıt-: Koklatmak, kokutmak.

Buyurdı ki 'ūd u gül-āb u 'abır

Ḳoḥıduḡ görün ögi gele mi bir (100b/3073).

(Babası öd, gülsuyu ve abîri getirin bunları ona koklatın, kendine gelecek mi bir bakın, diye emretti.)

tüz-: Kokmak, kokusu sinmek.

Şu zülfi ki ḳoḥusı cāna **tüze**

Revā gördi kim hep bulaşa toza (62b/1973).

(Saçının kokusu sevgiliye tıttığı için sürekli onunla gezip tozmayı uygun gördü.)

yiyle-: Koklamak, koku almak, koku duymak.

Sen ü ben esen uğur eyleyeyim

Ḳoçayım boyununu **yiyleyeyim** (178a/5433).

(Ben ve sen birbirimize esenlik dileyelim; kucaklaşıp boynunu koklayayım.)

2.1.3.5. Dokunma İle İlgili Algı Fiilleri

2.1.3.5.1. İç Duyum İle İlgili Algı Fiilleri

ac-: Acıkmak, aç olma hâli.

Geyigün budın aşdıdı terkiye

Ki ḳarnı girü **acıcağaz** yiye (95b/2927).

(Karnı acıkınca tekrar yemek üzere geyiğin budunu terkiye asmıştı.)

acıḳ-: Acıkmak.

Virün etmek anca ki aç olmasun

İnen dahı **acığuban** ölmesün (123a/3766).

(Aç olmayacak kadar ona ekmek verin ki daha fazla acıkıp açlıktan ölmesin.)

azıḥlan-: Doymak.

Azıḥlandılar u yola girdiler

Gehî yildiler gāh yügürdiler (156b/4795)

(Yol yiyeceğini hazırladılar ve yola koyuldular; bazen koştular bazen hızlı yürüdüler.)

dil damaḡ ḳurı-: Dili damağı kurumak, susamak.

Ṭudaḵ yarılup **dil damahḵ** ḵurıyup

Baş ağrıyup u hem ayahḵ süriyüp (156b/4801).

(Yorgunluktan dolayı çok susayarak dudakları çatlayıp sıkıntılı bir şekilde ayaklarını sürükleyerek)

sancıl-: Batmak, saplanmak, sancılanmak.

Çıkıcaḵ taş ile başı yancılur

Ya çomak yir ü yā oḵa **sancılur** (120a/3684)

((Yılan) yuvasından çıkınca başı taşla ezilir ya gürz yer ya da oka saplanır.)

şaṇç-: Bir şey batar gibi ağrı hissetmek, sancılanmak.

Ḳılıç şalmaḵ oḵ atmaḵ at çapmaḵ

Süñü **şaṇçmaḵ** ḵalkalar ḵapmaḵ (171a/5217)

(Kılıç sallamak, ok atmak, atı hızla koşturmak, mızrak saplamak, (zırhtan) halka koparmak...)

siṇ-: Hazmetmek, sindirmek, yediğini eritmek.

Şıṇarum sen olıcaḵ aşum **siṇer**

Çü işüm sen olasın işüm oṇar (145a/4449).

(Sen arkadaşım olunca yemeğimi hazmederim; çünkü sen dostum olursan içim rast gider.)

şuşa-: Susamak.

Şoṇ ucu ki Tūfān'a irişdidi

Şuşayup idi eyle ırışdidi (122b/3753).

(Sonunda Tūfān ülkesine varmıştı; susayıp o şekilde bayılacak duruma gelmişti)

ṭoyın-: Doymak.

Boğazlandı ol ṭoyda vü yindidi

Melāyikden ayruḡı **ṭoyındı** (67a/2113)

(...kesilip o ziyafette yenmişti. Meleklerden başka herkes o ziyafette doymuştu.)

2.1.3.5.2. Deri Duyumları İle ilgili Algı Fiilleri

deg-: Dokunmak, isabet etmek, ulaşmak, erişmek.

Bir âdem durur yüzi beñzer aya

Degir eylügi yoñsula vü baya (31a/1108).

(Yüzü aya benzeyen iyiliği zengine ve yoksula dokunan bir insandır.)

degür-: Dokundurmak, değdirmek.

Ki urmuş olasın Süheyl'üme bend

Degürmemiş olasın aña güzend (90a/2777).

(Süheyl'imi yakalayarak umarım ona zarar vermemişsindir.)

doñın-/ doñın-: Dokunmak, isabet etmek.

Girüp hücreye gördi kız anda yoñ

Şanasın yüregine **doñındı** oñ (81b/2518).

(Nevbahâr'ın odasına girip onu odasında bulmayınca o an yüreğine okun isabet ettiğini sanırsın.)

Demür tona ğar oldı on biñ çeri

Doñınurdı on biñe her bir er (82a/2528).

(Her bir askeri on bin askere bedel, on bin asker zırhların içine girdi.)

gölgelen-: Serinlemek,

Revân indi vü kıza kodi atın

Ki **gölgelene** aldı tırdı kıatın (116a/3554)

(Hemen attan indi ve atını kazığa bağladı; serinlemek için atın yanında durdu.)

toñun-/ toñın-: Dokunmak, değmek.

Tamında kişi yüriseydi yaya

Bükideydi kim göge **toñunmaya** (136a/4193).

(İnsan o kalenin damında yaya olarak yürüseydi göge değmemesi için kendini eğdi.)

Gün olup **toķın**ursa ęaŗa ayak

Elümden gelür anda baş oynamak (145b/4460).

(Gün gelip bela çatarsa orada hayatımı tehlikeye atmak için gücüm yeter.)

2.2. İDRAK FİİLLERİ

2.2.1. İdrak Kavramı

Mental sürecin önemli aşamalarından biri olan ‘*idrak*’ Arapça, “**ermek, erişmek, anlamak, temeline inmek, derinliğini kavramak, akıl erdirmek**” gibi anlamlara gelen “*derk*” kelimesinden türeyen bir kavramdır. Ayverdi (2011 : 540) *Kubbealtı Lugati*’nde söz konusu terimi “obje hakkında ilk ve düzensiz veriler olan duyumlardan farklı, fakat onlara bağlı olarak o objeyi bize mana kazanmış bir bütün şeklinde bildiren onun şuuruna vardırıan zihin işlemi, ben’in kendi içinde iç dünyasında cereyan eden hâllerin şuuruna varması” şeklinde tanımlamıştır.

İslam felsefesinde, tikel nesnelere ilişkin bireysel deneyim, tecrübe ve kavrayış için idrak teriminin kullanıldığını belirten Cevizci (2005 : 896) idraki belirleyen en önemli özelliğin ya dış duyular (duyu organları /idrak el his) ya da iç duyular (hayal) sonucunda oluşması olduğunu söyler. İdrak için yapılan tanımlamalara bakıldığında algı kavramıyla benzer tanımların ortaya çıktığı görülmektedir. İdrak, algılanan duyumların yorumlanması, anlamlandırılması ve sınıflandırılması gibi işlemlere sahiptir. Bu sebeple idrak algının bir üst basamağı olarak nitelendirilebilir.

Mental sürecin aşamalarından biri olan idrak, verilerin anlamlandırılıp yorumlanması sırasında bazı işlemlerden geçer. Bu işlemler çoğu araştırmacının dikkatini çekmiş ve bu araştırmacılar idrakin iç süreçlerinin varlığını sorgulamıştır. Booth ve Hall (1995 : 532) çalışmasında algı (perception) ve değerlendirme (evaluation) arasında yer alan aşamalardan yola çıkarak idrakin iç süreçleri hakkında bir değerlendirme yapılabileceğini belirtmiştir. Booth ve Hall’in çalışmasında idrakin iç süreçlerine değinen aşamalar şu şekildedir:

Tanıma (recognition): Konuşur bir kişi veya kavramın aşinalığını belirtir.

Hatırlama (recall): Konuşmacı hatırladığı olgusal bilgilere atıfta bulunur.

Anlama (understanding): Kavramsal bir çerçeve veya muhakeme gücüdür.

Üst Biliş-İleri İdrak (metacognition): Zihinsel eylemlerin farkındalığının tartışıldığı ve idrakin iç süreçlerini kapsayan önemli bir aşamadır.

Köknel ve Özügürlü (1983 : 83-85) çalışmalarında idrakin iç süreçlerine bellek başlığı altında değinir. Onlara göre bellek içinde birbirine sıkı bağlantılı olan dört katman mevcuttur. Bu katmanların ilkinde algılama sonucu kazanılan bilgilerin, izlerin ve anıların tutulması yani **saklanması (fiction)** gerçekleşir. İkinci katmanda yeni algıların eski bellek izleriyle anılarla ve

bilgilerle birleştirip **tanınması (recognition)**, üçüncüde bellekteki izlerin anıların canlandırılabilmesi **hatırlanması (recall)** yer alır. Son katmanda ise bellekteki anıların ve bilgilerin beyinde belirli bölge ve yerlere bağlanması yani **yerelleştirilmesi (localization)** söz konusudur.

İdrak kavramının kullanımı Antik Çağ filozoflarına kadar ulaşmıştır. Antik Çağ filozofları bu konuya yönelmişler ve çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Özellikle Platon ve Aristoteles idraki derinlemesine incelemiş ve sistematik birer çalışma ortaya koymuşlardır. Platon’a göre idrak iki türdür. Bunlardan ilki ezeli ve edebi olan ve akılla kavranan varlıkları ortaya koyan zorunlu idrak yani “**episteme**”dir. İkincisi ise duyu organları tarafından algılanabilen varlıklar manasına gelen “**doksa**”dır (Demir, 2015: 285-289). Ona göre idrak felsefenin **tahmin (eikasia)**, **inanç (pistis)**, **çıkarsamacı bilgi (dianoia)** ve **saf akılsal bilgi (noesis)** olmak üzere dört mertebesi vardır. Bu mertebelerin ilk ikisi duyu ile idrakin mümkün olduğu bir dünyanın, diğer iki mertebe ise akılla algılanabilecek bir dünyanın varlığını belirtir.

Platon’un öğrencisi olan Aristoteles de idrak kavramıyla ilgili çalışmalar yapmıştır. Aristoteles hocasının görüşlerinden bağımsız bir idrak felsefesi ortaya koymuştur. Aristoteles’e göre idrak kavramının nesneleri **özel, ortak ve ilineksel /arazî** olmak üzere üçe ayrılır.

Özel İdrak Nesneleri: Duyu organlarımızla idrak edebildiğimiz şeksiz ve şüphesiz nesnelerdir.

Ortak İdrak Nesneleri: Duyu güçlerinin ortaklığında idrak edilebilirler.

İlineksel/Arazî İdrak Nesneleri: Duyusal bir nesne ile ortaya çıkıp idrak edilebilen nesnelerdir. (Yılmaz, 2021: 20-23)

Antik Çağ idrak kavramı sistematik bir şekilde incelenmiş ve çalışmalara yansımıştır. Birbirlerinden farklı görüşlere sahip olan sistemler bu farklılıklardan beslenerek kendisinden sonra gelen ilim adamlarına ışık olmuştur.

Antik Çağda hakkında çeşitli çalışmalar yapılan idrak ve idrakin iç süreçleri, İslam felsefesinde de ele alınan konulardan biri olmuştur. İbn-i Sinâ, idrake ait süreçleri dış idrak güçleri ve iç idrak güçleri olmak üzere iki başlığa ayırmıştır. Dış idrak güçleri; **görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma**’dır. İç idrak güçleri ise **ortak duyu (hiss-i müşterek), hayal, vehim, hafıza ve hatırlama gücü**’dür. İbn-i Sinâ’ya göre bu kuvvetler düalist bir yapı olarak ele alınmaktadır. Ortak duyu, beş duyu ile algılanan bazı algıların toplandığı bir güç olarak ifade edilir. Ortak duyu iç ve dış duyuları birbirine bağlayan güçtür. Hayal, ortak duyuda toplanan kavramları saklama işlemlerini gerçekleştiren güçtür. Vehim, beş duyu tarafından algılanan maddelerdeki duyu dışında kalan anlamların idrakinde rol oynar. Hafıza, vehim

tarafından idrak edilen anlamların gerektiğinde hatırlamak üzere bilgileri muhafaza eder. Hatırlama gücü ise hafızada korunan anlamların hatırlanmasını sağlar. Bahsedilen bütün iç idrak güçlerinin hepsi maddi güçlerdir (Göz, 2018: 12-13).

Fârâbî'ye göre insan nefsinde ortaya çıkan güçlerden biri de idrak güçleridir. Nefsin idrak güçleri iç ve dış idrak güçleri olmak üzere ikiye ayrılır. Dış idrak güçleri, beş duyu organı olup etraftaki uyaranları toplar ve beyne iletir. Duyu verilerinden gelen bilgilerin ayrıştırılması, saklanması ile bu verilerden yeni şekiller oluşturulması ve anlam çıkarılması ise iç idrak güçleri sayesinde gerçekleşir. Ortak duyu ve tahayyül, iç idrak güçlerinden biri olup saklama, birleştirme ve ayrıştırma gibi görevleri vardır. Bu iki idrak gücü sayesinde insanlar bilgi sahibi olabilmektedir.

İdrak, bizi yöneten önemli mekanizmalardan biridir. İdrak, beş duyu organımızla algıladığımız unsurların daha sonra kullanılmak üzere **saklanması ve anlamlandırılması (fiction-understanding)**, **yeni bir algılama esnasında saklanmış algıların ortaya çıkmasıyla eski ile yeni algının birleştirilmesi (recognition)**, **bellekteki izlerin yeniden hatırlanması (recall)** ve **son olarak idrak edilen hatırlanan kavramın tartışılması ve mukayese edilmesi (metaconition)** gibi süreçleri içeren bir kavram olarak karşımıza çıkar.

2.2.2. İdrak Fiilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Zihinsel sürecin önemli aşamalarından biri olan idrak, alanyazında idrak fiili olarak karşılık görmektedir. İdrak fiilleri için **biliş fiilleri, anı ve usamlama fiilleri, cognition verbs, cognitive verbs** gibi terimler tercih edilmiştir.

Yabancı dilde yapılmış çalışmalarda mental fiiller en az üç ya da dört alt başlığa ayrılır. Bu alt başlıklardan biri de idrak fiilleridir. Croft (1993: 55) mental fiilleri incelediği çalışmasında mental fiiller için **psikolojik durum fiilleri (psych verbs)** terimini kullanmış ve **algılama (perception)**, **idrak (cognition)**, **duygu (emotion)** olmak üzere üç mental fiil türünden bahsetmiştir. Morley (2000: 97) çalışmasında fiillerin **maddesel (material)**, **zihinsel (mental)** ve **ilişkisel (relational)** olmak üzere üç ana anlamsal sürecinin varlığını dile getirir. Zihinsel fiiller (mental verbs) içerisinde idrak fiillerine de yer veren Morley *bil-* ve *düşün-* fiillerini örnek göstermiştir. Biber (1999: 362) ise zihinsel süreci ifade eden fiillerin insanları deneyimlediği geniş bir yelpazedeki aktivite ve durumları belirten fiiller olarak tanımlamıştır. O, idrak fiili yerine bilişsel fiiller terimini tercih etmiş ve *düşün-*, *bil-* fiillerini idrak fiillerine örnek olarak göstermiştir.

Halliday (2004: 210) zihinsel fiilleri (mental verbs); **algısal (perceptive), bilişsel/ıdrak (cognitive), istekli/irade (desiderative) ve duygusal (emotive)** olmak üzere dört alt başlıkta incelemiştir. İdrak fiillerinin genelde düşünmeyle alakalı fiiller olduğunu söyleyen Halliday, idrak fiilleri için şu örnekleri vermiştir: *düşün-* (*think*), *inan-* (*believe*), *varsay-* (*suppose*), *bekle-* (*expect*), *göz önünde bulundur-* (*consider*), *bil-* (*know*), *anla-* (*understand*), *gerçekleştir-* (*realize*), *takdir et-* (*appreciate*), *hayal et-* (*imagine*), *düşle-* (*dream*), *taklit et-* (*predent*), *tahmin et-* (*guess*), *hesapla-* (*reckon*), *hatırla-*, (*remember-recall*) *unut-* (*forget*). İdrak fiilini mental fiiller içerisinde değerlendiren Lock (2005: 107) bu fiil grubu için **cognition** terimini uygun bulmuştur. Ayrıca bu fiillerin inanma, bilme, algılama, hatırlama ve unutma gibi süreçleri içerdiğini vurgulamıştır. Viberg de (2015:98) **cognition** terimini kullanmış ve şu tanımlamayı yapmıştır: Belirli bir duyu kipine atıfta bulunmadan düşüncelere ve akıl yürütmeye atıfta bulunan *bil-* ve *düşün-* gibi bilişsel fiillerdir.

Türk dilinde de bu alanda **ıdrak fiili, biliş fiili, anı ve uslamlama fiilleri** gibi terimler kullanılarak yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Azerbaycan Türkçesinde Türkçe fiillerin semantiği üzerinde duran Kuliev (1998: 38-41), bu alandaki en ayrıntılı çalışmalardan birini yapmıştır. Kuliev biliş fiillerini; **düşünme sürecini anlatan eylemler:** *oylan-* (*düşünmek*), *hatırında tut-*, *hatırlardan çık-*, *hatırına gel-*. ve **düşünme faaliyetinin sonucunu bildiren eylemler:** *oyla-* (*düşünmek*), *san-*, *inan-* (*inanmak*), *anla-*, *yanlış-* (*yanılmak*), *yadsı-* (*inkar etmek*), *bil-*, *tanı-*, *belle-*, *özleştirdir-*, *öven-* (*öğrenmek*), *kavra-*, *oka-* (*okumak*), *yaz-*, *gaytala-* (*tekrarlamak*) şeklinde iki gruba ayırmıştır.

Türkmen Türkçesinde bu alanda çalışma yapanlardan biri de Erdem'dir. Erdem (2004:942) çalışmasında mental fiilleri **algı, duygu ve idrak** olmak üzere üç gruba ayırmış ve idrak fiilleri için *pikirlen-*, *pikir et-*, *oylan-*, *düşün-*, *bil-*, *öven-* gibi fiilleri örnek göstermiştir.

İdrak fiilleri için **anı ve uslamlama fiilleri** terimini kullanan Yaylagül (2005: 35-43) “duyma eylemleri yoluyla elde edilen girdinin beyinde yerleştirilmesi, saklanması ve bu yolla gerektiğinde ileri uslamlama için çağrılan fiiller olduğunu belirtir.” “*Bil-, u-* (*yapabilmek*), *unut-sakin-*, *ö-* (*düşünmek*) *añla- ar-* (*aldatmak*), *az-*, *kiñşür-* (*kışkırtmak*),” gibi fiilleri bu grup içinde değerlendirmiştir. Yaylagül’ün bahsettiği anı fiilleri bellekle ilgiliyken uslamlama fiillerinde birey daha çok durgundur.

Biray (2007: 316) mental fiillerin tamamı için **ıdrak fiili** kavramını kullanmıştır. O düşünmeye bağlı fiilleri **hafızamızı ve hatırlama işlevini anlatan fiiller** olarak isimlendirmiş ve *bil-*, *unut-* gibi fiilleri söz konusu fiillere örnek göstermiştir.

Şahin (2012: 65-239) Türkmen Türkçesinde mental fiilleri incelediği çalışmasında idrak fiili terimini tercih etmiştir. İdrak fiillerinin düşünmeye, anlamlamaya ve anlamlandırmaya dayalı fiiller olduğunu söyleyen Şahin bu fiilleri on dokuz alt başlık hâlinde incelemiştir:

Tablo 2.7. Şahin'in İdrak Fiili Tasnifi

1. Anlama ifade eden fiiller	<i>aňla-, aň-, aňşır-, akal çat-, akal yetir-, bil-, düşün-, sayla-, göz yetir-, gözi yet-.</i>	11. Onaylama, doğrulama ifade eden fiiller	<i>akla-, dogrı tap-, makul bil-, oňla-, takıkla-, tassıkla-.</i>
2. Bilme ifade eden fiiller	<i>bil-, tana-.</i>	12. Çıkarımda bulunma ifade eden fiiller	<i>manı oku-.</i>
3. Düşünme ifade eden fiiller	<i>aňlat-, hasap et-, içini hümet, küylen, sagın, oylan-, öyt-, payhaslan-, pikir et, pikirilen-,</i>	13. Öğüt ifade eden fiiller	<i>akıl ber-, akıl övret-, geşeş ber-, gulağına çavuş çak-, nesihat ber-, tövella et- vb</i>
4. Karar verme ve anlaşma ifade eden fiiller	<i>ılalaş-, karar ver-, kararlaş-, pikire gel- razılaş-, yüreğe düv-, yüreği bire bağla-, vb.</i>	14. Öğrenme ve öğretme ifade eden fiiller	<i>anıkla-, bilesi gel-, habar gat-, habar tut-, manı tap-, övren-, vb.</i>
5. Kararsız kalmayı ifade eden fiiller	<i>iki aşdan gal-, kararı yetme-, yaydan- vb.</i>	15. Tahmin ifade eden fiiller	<i>çak et-, çakla-.</i>
6. İnanma ifade eden fiiller	<i>İnan-.</i>	16. Akıllanma ifade eden fiiller	<i>aklına aylan goyazılan- vb</i>
7. Fark etme, ayırt etme ifade eden fiiller	<i>aňşır-, bil-, duy-, saygar-, sayla-, vb.</i>	17. Unutma ifade eden fiiller	<i>unut-, yaddan çık-, yadından çık- vb.</i>
8. Niyet, istek, tasarlama, arzu ifade eden fiiller	<i>arzuv et-, dile-, emgen-, gızık-, ımsın-, isle-, niyet et- talap et-, tovakga et-, vb.</i>	18. Hatırlama ifade eden fiiller	<i>aklına getir-, at tut-, gövniine gel-, tana-, yada sal-, yadına düş-, yatla-, vb.</i>
9. Hayal ifade eden fiiller	<i>hıyal et-, hıyal yöret-, hıyallan-.</i>	19. İletişim fiilleri	<i>19.1. Konuşma iletişim fiilleri, 19.2. Tartışma fiilleri</i>
10. Dikkat etme ifade eden fiiller	<i>üns ber-.</i>		

Kalkan (2016: 181-182) Başkurt Türkçesindeki mental fiillerle ilgili çalışmasında **idrak fiili (cognitive verbs)** terimi kullanmıştır. Anlama, bilme, düşünme, karar verme, inanma, fark etme, ayırt etme, niyet, istek, tasarlama, arzu, hayal, dikkat etme, onaylama, seçme, çıkarımda bulunma, öğüt, tahmin, unutmama ve hatırlama gibi fiilleri idrak fiili grubunda değerlendirmiştir.

Yıldız (2016:93-328) *Eski Uygurcada Mental Fiiller* adlı çalışmasında idrak fiili için **biliş fiili** terimini kullanmış ve bu fiilleri on sekiz alt başlık hâlinde incelemiştir.

Çalışmasında idrak fiili kavramını kullanan Dolati Darabadi (2018: 87-99) düşünme sürecini belirten fiiller için **idrak fiili** terimi kullanmıştır. Nehcü'l Feradis'teki idrak fiillerini “**anlama, bilme, düşünme, hatırlama/unutma, iletişim, inama/inanmama, niyet/istek, onaylama, öğrenme ve öğüt ifade eden fiiller**” olmak üzere on alt başlık hâlinde sınıflandırmıştır.

Hirik (2018: 58-59) ise idrak fiillerini “mental sürecin işlem basamağında gerçekleşen, duyular yoluyla elde edilen bilginin saklanması ya da daha sonra tekrar kullanılmasıyla hareketleri ifade eden ‘**bilişsel fiiller**’dir.” şeklinde tanımlamıştır. “*Ahmaklaş-, akıllan-, benimse-, benzet-, bil-, bilen-, bilinçlen-, çakozla-, delir-, düşün-, eğit-, hatırla-, hesapla-, irdele-, öğren-, unut-*” gibi fiilleri idrak fiillerine örnek göstermiştir.

Seçkin (2019: 94), temelinde düşünme olan idrak kavramının özelde insanın zihnini ve anlayışını genelde ait olduğu toplumun kavrayışını ve değer yargılarını yansıtan bir ayna niteliğinde olduğunu ve bunların dilde idrak fiilleriyle karşılandığını belirtmiştir. Seçkin’in idrak fiilleri başlığı altında ele aldığı fiillerden bazıları şunlardır: *anla-* “*anlamak*”, *ışan-* “*inanmak, güvenmek*”, *ö-* “*düşünmek*”, *sakin-* “*düşünmek*”, *tanuma-* “*tanımamak*”, *uğma-* “*anlamamak, bilmemek, düşünmemek*”, *unutma-* “*unutmamak*”.

İdrak fiillerinin bilgiye dayalı fiiller olduğunu dile getiren Soydan (2020:1-20), çalışmasında Lisânü't-Tayr'da geçen idrak fiillerini etimolojik açıdan incelemiştir. O, bir süreç ve sonuç içeren, zihinsel işlem olarak ifade edilen idrakin dildeki yansımasının idrak fiili olduğu belirtmiştir. Çalışmasında konu olan eserde kırk sekiz tane idrak fiili belirlenmiştir.

Tuvacada ve Eski Türkçede yer alan idrak fiillerini karşılaştıran Karadağ Toprak (2021: 85-100), idrak fiillerinin algı aşamasında kaydedilen verilerin tanınması, hatırlanması ve anlamlandırılması gibi süreçleri içerdiğini belirtmiştir. Ayrıca Yıldız'ın (2016: 93-328) çalışmasında yaptığı tasnife göre bir inceleme yapmıştır.

Zihnin bilme, öğrenme, anlama, anlamlandırma ve karar verme faaliyetlerini ifade eden fiilleri **biliş fiili** olarak adlandıran Aksoy (2021:187-318), çalışmasında Azerbaycan Türkçesinde yer alan idrak fiillerini yedi alt başlıkta ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Boz (2022:17), mental fiiller içerisinde insan zihninin temel işlevlerinden biri olan idrak fiillerinin anlama, düşünme, bilme, iletişim, dini kavramlar yoluyla oluştuğunu dile getirir. Çalışmasında 15. yüzyıl Anadolu Türkçesi metnlerindeki idrak fiillerini kırk altı alt sınıfa ayırarak kapsamlı bir inceleme yapmıştır.

2.2.3. Süheyl ü Nev-Bahâr'da İdrak Fiilleri

alda-: Aldatmak, aldanmak, hileye düşmek, kandırmak.

Dağı bir yaramaz anı **aldamağ**

Viribisem altun u kimhâ vü nâh (41a/1414).

(Onu kandırıp altın ve ipek gibi değerli kumaşlarla onu göndersem dahi bir işe yaramaz.)

ağıl-: Hatırlanmak.

Kişi eylük itse nite yağıla

Adı dāyim eylük ile **ağıla** (9a/249).

(...iyilik yaparsa neden yanılınsın? Adı daima iyilik ile anılır.)

ağla-: Anlamak, telakki etmek.

Şamu cānluya ol virür āleti

İnen taş durur **ağla** bu hāleti (2a/21).

(Bütün canlıları donatan odur. Anlayıp düşünen için bu durum çok hayret vericidir.)

ağlan-: Anlaşılma, takdir olunma.

Ne değılü ki bilinür ü **ağlanur**

Ādem oğı bunda nite diğlenür (76a/2356).

(İnsanoğlunun burada dinlenemeyeceğı çok iyi bir şekilde bilinir ve anlaşılır.)

ağma-: Hatırlamama.

Senüğ kim dilüñ var u bilüñ bile

Anı **ağmaz** iseñ revā mı ola (4b/88).

(Senin dilin var ve aklın onu tanıırken onu hatırlamazsan uygun olur mu?)

azdur-: Şaşırtmak, yanıltmak.

Ne resm ile Şa'lūk'ı **azdurdı**

Cühūdı serāsime gezdürdidi (114b/3501).

(Salūk'u ne durumda yanıltıp Cühūd'u ise nasıl sersem bir şekilde gezdirdiğini (anlattı).)

'azm eyle-: Gayret etmek.

Kağıdı sarāyına **'azm eyledi**

Dağı gönli içinde cezm eyledi (14b/464).

(Sarayına içinden öfkelenip kesin kararını verdi.)

barış-: Barışmak, anlaşmak, uyuşturmak.

Karañulığıla çü **barışdı** ay

Ne hoş nūrı dutmağa buldı kolay (8a/185).

(Karanlık ile ay anlaşınca ne kadar güzel; iyilik, nurunu kaplamaya fırsat buldu.)

başar- (mec): Başarmak, üstesinden gelmek, elde etmek, muvaffak olmak, istediğini bulmak.

Cihān tozu içindedür halk ğark

Başarımaz eylemege kimse fark (9b/259).

(Halk, dünya tozu içinde batmıştır; kimse bu tozdan arınmayı başaramaz.)

bayla-: Değerlendirmek.

Veli kendü ululuğın eyledi

Gelüp bu ğarīblerini **bayladı** (29a/1044).

(Fakat kendi büyüklüğünü gösterdi; bu yabancıları yüceltti.)

bil-/ bilime- (1): Bilmek, haberdar olmak/bilmemek.

Diyilmez niteliğine hadd ü cins

Bilür her ne kim eyleye cinn ü ins (1b/8).

(Onun mahiyetine sınır yoktur. O, cinlerin ve insanların ne yaptıklarından haberdardır.)

Anuñ niteligin **bilimedi** 'aql

Dürişdi vü çäre bulımadı 'aql (2b/35).

(Akıl çabaladı ama onun özelliklerini bilemedi, bu duruma çare bulamadı.)

bil- (2): Tanımak, idrak etmek, anlamak, düşünmek.

Ne şanursın ol **bilmeye** mi seni

Ki neylersin uşşuñ u 'aqluñ xanı (3a/52).

(Seni tanımadığını mı düşünüyorsun? Neylersin! Aklın bunu idrak edemez ki!)

bilin-: Bilinmek, ifşa olmak, anlaşılmaq.

Ne deñlü ki düzmiş durur dir hemîn

Bilinsün diyü beyti duşında umın (12a/354).

(Onun ne kadar yazmış olduğu tam bilinsin diye beytin karşınızda olmasını dileyin.)

bili tağıl-: Bilinci dağılmak, bildiği şeyleri zihninde toparlayamamak.

Qamaşdı gözüm ü **tağıldı bilüm**

Hemân lahza söylemez oldı dilüm (14b/618).

(Gözüm kamaştı ve bilincim kayboldu; o anda dilim tutuldu.)

cezm eyle-: Kesin karar vermek.

Qağıdı sarāyına 'azm eyledi

Dağı gönli içinde **cezm eyledi** (14b/464).

(Sarayına içinden öfkelenip kesin kararını verdi.)

çayla-: Düşünmek.

Yemen qavmi bir yaña vü şāh-ı Çin

Çerisiyile **çayladı** ol için (84b/2600).

(Çin hükümdarı bir taraftan Yemen halkı bir taraftan askerleriyle birlikte kendi aralarında düşündüler.)

debert (d)-: Araştırmak.

Deberdürler idi güç ile savaş

ȶoparurlar idi savaş olsa baş (140a/4296).

(Haksızlığı araştırıp onunla savaşırlardı; savaş olursa baş kopartırlardı.)

du' ā eyle-: Dua etmek, dualanmak.

Du' ā eyleyüben giderler şara

Ki şallah işüni ȶalap başara (22a/854).

(Halk, inşallah işinin üstesinden gelir diye Süheyl'e dua edip şehre gider.)

dükenle-: Aramak, araştırmak, yoklamak.

şu denlü sığır u koyun kırdılar

Ki **dükenleyüp** şonj ucı gördiler (67a/2110).

(O kadar sığır ve koyun kestiler ki (kesmek için hayvan) aradılar ve sonunda hepsinin tükeneneğini anladılar.)

düş gör-: Rüya görmek.

Ne hoş uyıuyıdı ki ben yārumı

Düş içinde **gördüm** [çü] dil-dārumı (95a/2920).

(Ne kadar güzel bir uykuydu ki ben yārimi, benim gönlümü alanı rüyamda gördüm)

farķ it-: Anlamak, fark etmek.

Bunun bigi her nesneyi **farķ iden**

Bilen tā ayağa degin farķ iden (7b/201).

(Böyle her şeyi anlayan, baştan sona kadar her şeyi fark eden kişidir.)

fāř (it-): Meydana çıkmak, anlaşılmak.

Getürdi ağa dek ki düzdi naķāř

Süheyl'e sarāy idiser sırrı **fāř** (12a/352).

(Nakkaş'ın Süheyl'e yaptığı sarayın sırrını açıklayacağı yere kadar yazdı;)

fehm it-: Kavramak.

Ki ma• nīyi **fehm ide** sözi bile

Terāzūlayup lafzı düzibile (175a/5335).

(Ki bu kâtip söz ile anlamı kavrasın, kelimeleri ölçüp biçerek nazmedebilsin.)

feragat et-: Feragat etmek, vazgeçmek.

Müsülmânlık işin ilerü getür

Müsülmân olıgör **ferāğat ötür** (4b/91).

(Müslümanlığa öncelik ver; Müslüman olup her şeyden vazgeç!)

ferāmüş it-: Unutmak, hatırdan çıkmak.

Süheyl-i Yemen 'ışkına nüş ider

Geçen sözi cümle **ferāmüş ider** (33a/1174).

(Yemenli Süheyl aşkı için içer ve daha önce vermiş olduğu sözü unuttur.)

fikre bat-: Düşünceye dalmak, dalıp gitmek.

Ne var bende girmese zengī bigi

Derin **fikre batmışdı** bengī bigi (135b/4171).

(O, zenci gibi bağlanmamışsa buna şaşılır mı? Esrarkeş gibi derin düşünceye dalmıştı.)

fikre düş-: Düşünceye dalmak.

Birez göñli ola ki tuta qarār

Derin **fikre düşerse** sevdā karar (14b/634).

(Gönlü biraz rahatlayınca o da huzur bulur; derin düşünceye dalarsa sevdaya karışır.)

fikr (it-): Düşünmek.

Ki tağlar arasında vü mîşede

Budaqlarda **fikr** ile endişede (4a/86).

(İster meşelik yer olsun ister dağlar arasında olsun dalların arasında onu düşün!)

gözet-: Dikkate almak, göz önünde bulundurmak.

Şehün buyruğını **gözetdi** vezir

Sarāyı vü tahtı düzetdi vezir (14b/431).

(Vezir, padişahın buyruğunu dikkate aldı; sarayı ve tahtı hazırladı.)

gümān ol-: Zannetmek, tahmin etmek, şüphe etmek.

Çü işitdi naḳḳaş bildi yaḳīn

Ne kim ol **gümān** idi **oldı** yaḳīn (87a/2671).

(Nakkaş, bu sözleri işitince tahmin ettiği her ne varsa gerçekleşeceğini iyice anladı.)

ḥayāl gör-: Hayal görmek.

Göze göze uş anı gördüm ki görünürdi **ḥayāl**

Niḳāb içinde yüzi nite kim bulıtda hilal (45a/1511).

(Gözetleye onu bir hayal gibi gördüm; yüzü, peçenin altında bulutların ardına saklanmış bir hilale benziyordu.)

inan-/ inanma-: İnanmak/inanmamak.

Kim **inanuban** uyar ise saḡa

Benüm raḥmetüm ola andın yaḡa (5b/117).

(Sana kim inanıp tabi olursa benim rahmetim onun yanında olacaktır.)

İnanmayuban kimse çevürse yüz

Kılıç tırtup anuḡ derisini yüz (5b/118).

(Sana inanmayıp geri dönen olursa, kılıç çekip onun derisini yüz!)

inandur-: İlandırmak.

Ḳızımı bulur isen and iç anı

İinandur ben **inandurayım** seni (91b/2815).

(Yemin et! Kızımı bulursan onun suçunu bağışladığıma onu inandır, ben de seni inandırayım.)

ittifāḡ eyle-: Anlaşmak, anlaşmaya varmak.

Şara girüp **eylediler ittifāḡ**

Ki küllī bezenmiş idi hep şoḡāḡ (117b/3595).

(Şehre girip anlaştılar; şehrin bütün sokakları süslenmişti.)

ḡabūl it-: Kabul etmek.

Ne dilerse virem olam aḡa ḡul

İderse oḡulluḡa seni **ḡabūl** (18a/746).

(Seni damatlık olmaya kabul ederse ona ne kadar köle isterse veririm.)

ķarār it-: Karar vermek, kararlaştırmak.

Çün ol gice bunlar **ķarār itdiler**

Hemān dem řabāh oldu gör nitdiler (25b/961).

(Mademki bunlar o gece kararlaştırdılar; sabah olur olmaz onların ne yaptıklarını dinle!)

ķarār tūt- (dūt-): Kararlařtırmak, kararında durmak.

Çü ķavmi gözetdi vü **tūtđ ķarār**

Ol arada ķoņşı olur Nev-bahār (38b/1330).

(Halkını dikkate aldığı için orada Nevbahār ile komşu olmayı kararlaştırır.)

ķavza-: Kavramak.

Kişi fikri aņa nite irişür

Ne var e aķl eger **ķavzanur** dūriřür (6a/141).

(Akıl çabalayıp kavramaya çalışırsa bunda şaşılacak ne var? İnsan aklı, o olayın nasıl olduğunu anlayabilir mi?)

ķıyas eyle-: Karşılaştırmak, mukayese etmek, kıyaslamak.

Sūheyl'i ķođıl Nev-bahār'ıñ öte

ķıyās eylegil gör ki hāli nite (58a/1864).

(Sūheyl'i Nevbahār'dan uzaklaştırırsan onun durumunun ne olacağını düşün!)

murādına irgür-: Arzusuna ulaştırmak.

Aladum ne řāhuñ kıızıysa anı

Murādına irgüredüm oğlanı (14b/582).

(Şahın kıızıysa onu alırdım; oğlanı arzusuna ulaştırdım)

oķı-: Öğrenmek, anmak, yad etmek.

Yakıncaķ nice bulduğını Hāķ'ı

Gerek bilesin Kābe ķavseyini **oķı** (6a/139).

(Allah'ı çok yakından nasıl gördüğünü anlamak istersen Allah'a iki yay boyu yaklaşmanın ne olduğunu öğrenmelisin.)

oķu-: Okumak.

Anuñ rızķıyıla olurlar diri

Aña dürlü tesbîh **oķur** her biri (3a/43).

(Onun rızķıyla yaşamlarını devam ettirirler; her biri ona çeşitli dualar okur.)

öğinde dir-: Zihninden geçirmek, aklını başına getirmek.

Ne kim dir şehe Nev-bahâr işidür

Dir öğinde görsem nice kişidür (31b/1118).

(Şah, her ne anlatırsa Nevbahâr bunları dinler; bunun kim olduğunu görsem diye zihninden geçirir.)

ögi düş-: Hatırlamak, aklına gelmek.

Gidüp **ögi düşdi** [vü] tıldı gözi

Şarardı şu gül bigi taze yüzi (35a/1235).

(Süheyl, sevgiliyi hatırlayınca gözleri doldu, yere yığıldı, gül gibi taze yüzü sarardı.)

öğlen-: Kendine gelmek, aklı başına gelmek, aklını başına toplamak, akıllanmak.

Atı dinlenüp kendü eglendidi

Birezcük ol arada **öglendidi** (117a/3562).

(Atı dinlenirken kendisi de oyalanıp orada birazcık toparlanmıştı.)

öğren-: Öğrenmek.

Şunuñ bigi **öğrendi** ol dānişi

Ki baħş idemezdi anuñla kişi (14a/409).

(O, bilgiyi öyle öğrendi ki kimse onunla tartışamazdı.)

öğret-: Öğretmek, alıştırmak.

Kaķıyup yavu kılmağıl bilüñi

Yalan söze **öğretmegil** dilüñi (9b/275).

(Öfkelenip aklını kaybetme! Dilini yalan söz söylemeye alıştıрма!)

şag-: Saymak.

Şağış ile kamçı aña iki yüz

Urup kana yudılar eñse vü yüz (166a/5062).

(Sayarak ona iki yüz kamçı vurup ensesini, yüzünü her tarafını kan içinde bıraktılar.)

sağışla-: Düşünmek.

Ulu kiçi kamuyı **sağışladı**

Dükeline toyınca bağışladı (36b/1268).

(Büyük küçük herkesi düşündü; herkese doyuncaya kadar ihsanda bulundu.)

şan-: Sanmak, düşünmek.

Ne **şanursın** ol bilmeye mi seni

Ki neylersin uşşuñ u e aklıñ kanı (3a/52).

(Seni tanımadığını mı düşünüyorsun? Neylersin! Aklın bunu idrak edemez ki!)

şay-: Saymak.

Yine elli biñ yunt tayı bile

Kalanın nite kişi **şayıbile** (14b/446).

(Yine elli bin kısırakla birlikte tay vereyim; kalanını kim, nasıl sayabilsin!)

seç -: Ayırt etmek.

Mehekdür erüñ gevherini açar

Kızıl altunını bakırdan **seçer** (138b/4247).

(Şarap, öyle bir mihenik taşıdır ki delikanlının cevherini ortaya çıkarır; kızıl altını bakırdan seçer.)

seçil-: Seçilmek, Ayırt edilmek.

Yine ol karadan **seçildi** şehir

Cihān üstine kıldı gündüz nazar (28a/1036).

(Seher vakti, yine o karanlıktan fark edildi; güneş dünyaya bakmaya başladı.)

şına-: Sınamak, denemek.

Yigenümi dahı kınamışvanın

Degül nesneyi hem **şınamışvanın** (11b/345).

(Yeğenimi de kınamışım; bu bir şey değil üstelik onu sinamışım.)

şınan-: Tecrübe etmek.

Şınanmış durur bu cihānuñ işi

Şınanmışı nite şınaya kişi (184b/5658).

(Bu dünyanın işi tecrübe edilmiştir; tecrübe edilmiş, kişi neden denesin.)

siz-: Sezmek, hissetmek.

Bu bir niçe beyti düzüp yırladı

İşi tuş gelesin **sizüp** ırladı (49b/1640).

(Bu, birçok beyti yazıp söyledi; işin rast gittiğini sezip şarkı söyledi.)

şükr kııl-: Allah’a hamd etmek, Allah’a şükür etmek, teşekkür etmek.

Hak’a **kıldı şükr** ü du'a atına

Sürüp çünkü yaklaştı şar katına (117b/3580).

(Allah’a şükretti ve atı için dua etti; şehre yaklaştığı için atla yol almaya devam etti.)

tedbır it-: Düşünmek.

Bunu düzmek ol yılda **tedbır idi**

Ki yıl yidi yüz elli vü bir idi (12b/370).

(Bunu yazmak o yıl düşünüldü ki sene 751 idi.)

te'emmül kııl-: İyice etraflıca düşünmek.

Ne kim olur ise taħammül kıluñ

Ululardan u key **te'emmül kıluñ** (176b/5384).

(Büyüklerden her ne sıkıntı gelirse dayanın ve iyice düşünün...)

tefaḥḥuş kııl-: Bir meselenin iç yüzünü dikkatlice araştırmak.

Hele şimdi kıızı **tefaḥḥuş kılam**

Ki Çın şehrine uşda cāsūs şalam (141a/4328).

(Hâsılı şimdi kızın (nerde olduğunu) inceden inceye araştırmak üzere Çin ülkesine şu durumda casus göndereyim.)

terk ura-: Vazgeçmek.

Öñün̈de başum **terkini uradum**

Dişüm ile kılıcı kemüredüm (18a/5522).

(Önünde başımdan vazgeçerdim; kılıcı dişimle kemirirdim.)

unıt- /unıtma-: Unutmak/unutmamak.

Velī cāhilūñ göricek yüzüni

Kişi **unıdur** anda kendüzünü (9b/283).

(Fakat kişi, cahilin yüzünü görünce o anda kendini kaybeder.)

Añar ise yazanı vü düzeni

Duʿādan biz **unıtmayavuz** anı (185b/5703).

(Bu eseri, yazan ve tertip edeni anan kişiyi biz onu duada unutmayız.)

us-: Kıyas etmek, karşılaştırmak, benzetmek, mukayese etmek.

Zihī Tangrı’nuñ sevgülü dostı

Dañı kişi aña nite **ustı** (6a/142).

(Ne hoş, Allah ’ın sevgili dostudur; insan onu başka (biriyle) nasıl mukayese eder?)

yād ʔut-: Aklında tutmak, hatrında tutmak.

Çü işitdi naķķaş iñen oldı şād

Süheyl’üñ kamu sözlerin **ʔutdı yād** (57b/1856).

(Nakkaş, söylenenleri işitince çok mutlu oldu; Süheyl’in tüm söylediklerini hatrında tuttu.)

yañıl- /yañılma-: Yanılmak/yanılmamak.

Kişi eylük itse nite **yañıla**

Adı dāyim eylük ile añıla (9a/249).

(...iyilik yaparsa neden yanılsın? Adı daima iyilik ile anılır.)

Nebī hicretinden ؑ aleyhi's-selām

Hisābı **yañılmamağičün** tamam (12b/368).

(Peygamberin (ona selam olsun) hicretinden hesabı şaşırmamak için...)

yor-: Yorumlamak, tabir etmek.

Nite kimse eylük yüzini göre

Ki ayruğı hayr eylemekden **yora** (9b/256).

(Neden biri iyilik yüzünü gördüğünde başkaları bu durumu hayır işlemek olarak yorumlar?)

2.3. DUYGU FİİLLERİ

2.3.1. Duygu Kavramı

Duygular, insanın bilişsel, fizyolojik ve davranışsal boyutlarını içeren çok yönlü ve karmaşık psikolojik olgulardır. Psikoloji, felsefe, nörobilim ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerde ele alınan duygu kavramı, bireyin çevresiyle kurduğu etkileşimi düzenleyen ve onun içsel deneyimlerini şekillendiren temel unsurlardan biridir. Duygular, bireyin yaşamında kritik bir rol oynayarak karar verme mekanizmalarını yönlendirir, sosyal ilişkileri şekillendirir ve insanın çevresel uyum sürecinde önemli bir işlev görür. Duyguların biyolojik temelleri, limbik sistem başta olmak üzere çeşitli beyin bölgeleriyle ilişkilendirilmiştir; özellikle amigdala, hipokampus ve prefrontal korteks gibi yapılar duyguların oluşumu ve düzenlenmesinde belirleyici bir rol oynar. Evrimsel psikoloji perspektifinden bakıldığında duyguların hayatta kalma ve adaptasyon sürecinde kritik işlevler üstlendiği görülmektedir. Örneğin korku bireyi tehditlerden koruma işlevi görürken mutluluk sosyal bağları güçlendirme eğilimindedir. Bu bağlamda duygular yalnızca bireysel bir içsel deneyim olarak değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel süreçlerle de şekillenen dinamik bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Tarihsel süreç içerisinde duyguların tanımlanması ve sınıflandırılması konusunda farklı teoriler geliştirilmiş olup bu teoriler duyguların doğası, işlevleri ve kökenleri hakkında farklı açıklamalar ortaya koymaktadır.

Duygu kavramına yönelik farklı disiplinlerde çeşitli tanımlar yapılmıştır. Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'üne göre duygu, “1. Duyularla algılama, his. 2. Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim. 3. Önsezi. 4. Nesneleri veya olayların ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği. 5. Kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlilik anlamlarına gelir (TDK, 2011: 729). *Oxford İngilizce Sözlüğü* ise duyguyu, “herhangi bir zihin, his, tutku çalkantısı ya da devinimi; herhangi bir şiddetli ya da uyarılmış zihinsel durum” olarak tanımlar (OED: 2024). Ahmet Cevizci *Felsefe Sözlüğü*'nde duygu, “duyduğumuz, duyumsadığımız her şey; özellikle de tüm tutkularımızın hafif ya da ortalama şiddetteki heyecanlarımızın aşk, sevgi gibi genel hâllerimizin ve içgüdüsel eğilimlerimizin genel adı” şeklinde açıklamıştır (2005: 552).

Psikolog William James (1884: 90), duyguları bireyin fizyolojik tepkilerinin zihinsel yorumları olarak tanımlamış, bu bağlamda bedenin hissettiklerinin duygusal deneyimi şekillendirdiğini ileri sürmüştür.

Çağdaş duygu teorilerinde önemli bir yere sahip olan Sara Ahmed (2014: 21), duyguları yalnızca bireyin içsel deneyimleri olarak değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel süreçlerin

bir parçası olarak ele alır. Ahmed, duyguların bireyler arasında dolaşarak toplumsal ilişkileri şekillendirdiğini ve belirli ideolojiler doğrultusunda yeniden üretildiğini savunur. Bu bakış açısı, duyguların yalnızca psikolojik ya da biyolojik bir olgu olmadığını aynı zamanda sosyal ve politik yönlerinin de bulunduğunu göstermektedir.

Duygu, en basit anlamıyla bir canlıyı harekete geçiren ve o canlının ihtiyaçlarını karşılamak için davranışları yönlendiren sinirsel bir dürtüdür. Evrimsel bakış açısına göre duygular, sadece bireysel bir içsel deneyim olmakla kalmaz aynı zamanda organizmaların çevreye uyum sağlama ve hayatta kalma süreçlerinde önemli bir rol oynar. Bu görüş Charles Darwin'in çalışmalarında belirgin şekilde görülür. Darwin, duyguların evrimsel temellerini incelediği "*İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi*" adlı eserinde, duyguların hayatta kalma ve üreme başarısını artırmak amacıyla evrimsel olarak geliştiğini ileri sürmüştür. Darwin, insanlarda ve hayvanlarda benzer görülen duygusal ifadelerin, bireylerin çevresel tehditlere uygun tepkiler vermelerini sağladığını ve sosyal bağları güçlendirmeye yardımcı olduğunu vurgulamıştır. (2009: 207-367)

Frijda (1986:98), duyguların dinamik bir yapı olduğunu savunmuştur. Duyguların çevresel faktörlere karşı verilen tepkiler olarak şekillendiğini ifade etmiştir. Ona göre duygular, bireyin çevresindeki uyaranlara karşı verdiği psikolojik ve fizyolojik tepkilerden türetilir ve zaman içinde değişir.

Descartes ise duyguları insanın ruhsal süreçleriyle bağlantılı olarak ele almış ve ahlâki yaşamla ilişkisini vurgulamıştır. Descartes, duyguları insan zihninin doğal ve ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve insanların ruhsal hâlleri ile duygusal tepkilerinin, düşünsel faaliyetlerle iç içe olduğunu savunmuştur. Descartes, çalışmasında duygu kavramına yönelik açıklamalarının ardından duyguların sınıflandırmasına geçerek insanın yaşantısında rol oynayan altı temel duyguyu belirlemiştir: **hayret (admirationem)**, **sevgi (amorem)**, **nefret (odium)**, **arzu (cupiditatem)**, **sevinç (laetitia)** ve **keder (moerorem)**. Bu altı temel duygu, bireyin bilişsel süreçleri ve çevresiyle olan etkileşimi çerçevesinde şekillenir ve diğer tüm duyguların kaynağını oluşturur. Descartes, temel duygulardan türeyen ve birbirine karşıt özellikler taşıyan ikincil duygulara da dikkat çekmiştir. Örneğin, güven ve umutsuzluk, gurur ve utanç tevazu ve kibir gibi duygular, bireyin deneyimleri doğrultusunda şekillenerek farklı bilişsel ve davranışsal sonuçlar doğurmaktadır (2015: 129).

Psikolojide **duygu (emotion)** kavramı, genellikle heyecan terimiyle birlikte ele alınmaktadır. Günlük dilde sıklıkla eş anlamlı kullanılsa da psikoloji literatüründe duygu ve heyecan arasında belirli ayrımlar yapılmaktadır. Morgan (2011: 194) duyguların bireyin

davranışlarını yönlendiren ve fiziksel olarak ölçülebilen fizyolojik ya da bedensel durumlarla ilişkili içsel yaşantılar olduğunu ifade etmektedir. Ona göre duygu, derin uykudan yüksek gerilime kadar geniş bir yelpazede değişkenlik gösterebilir ve bireyin yaşantısına bağlı olarak farklılaşabilir. Bu bağlamda duygular, hem bireyin öznel farkındalığını içeren bilinçli deneyimler hem de çevresel uyaranlara karşı gözlemlenebilir davranışsal tepkiler şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Duygular, psikolojik süreçlerin yanı sıra bilişsel ve fizyolojik mekanizmalarla da ilişkilidir. Mayer ve Salovey (2001:233-234) duyguları; psikolojik tepkileri, algıyı ve bilinçli farkındalığı içeren karmaşık sistemler olarak tanımlamaktadır. Onlara göre duygular, yalnızca psikolojik değil aynı zamanda bilişsel ve motivasyonel süreçlerle de iç içedir. Duygular, bireyin deneyimlediği psikolojik durumları düzenleyen ve bilişsel süreçleri etkileyen organize tepkiler olarak değerlendirilmelidir. Mayer ve Salovey'in duygusal zeka kavramına yaptığı katkılar da bu bağlamda önem taşımaktadır.

Benzer şekilde Koptagel-İlal (1991: 93), duygu kavramının gündelik yaşamda birçok farklı anlama geldiğini ve zaman içinde çeşitli anlam kaymaları yaşadığını vurgulamaktadır. Duyguların bireyin geçmiş yaşantılarıyla bağlantılı olarak şekillendiğini belirten Koptagel-İlal, duygu süreçlerinin süreklilik ve geçmişe bağı açısından önemli olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda, duyguların yoğunluk, süreklilik ve geçmişe bağlılık açısından üç farklı türü olduğunu dile getirmektedir: **heyecan**, **duygu** ve **tutku**. **Heyecan (affect)**, belirli anlarda, belirli yoğunlukta ortaya çıkan ve kısa süreli bedensel belirtilerin olduğu duygu türüdür. **Duygu (feeling)**, heyecana göre yoğunluğu daha az, sürekliliği ve kalıcılığı fazla olan durumlardır. **Tutku (passion)** ise yoğunluğu ve kalıcılığı çok fazla olan, hatta gerçekleri görmekten uzaklaştıran duygulardır. Bu çerçevede Koptagel-İlal, duyguları yalnızca anlık deneyimler olarak değil bireyin yaşamı boyunca biriken ve karakterini şekillendiren dinamik süreçler olarak ele almaktadır.

Duygular, bireyin düşünce, psikolojik ve biyolojik süreçleriyle doğrudan ilişkili olup davranışlarını yönlendiren temel dürtülerden biridir. Goleman (2021: 373), duyguyu belirli düşünceler, psikolojik ve biyolojik hâller ile bir dizi hareket eğilimi olarak tanımlamaktadır. Ona göre duygular bireyin hareket etmesini sağlayan temel dürtülerdir ve bu kavram Latince “**emovere**” kelimesinden türemiştir. Goleman, duyguların yalnızca içsel yaşantılar olmadığını aynı zamanda bireyin çevresine yönelik davranışlarını şekillendiren dinamik süreçler olduğunu vurgulamaktadır.

Cüceloğlu, duygu kavramını ele alırken **heyecan** terimini kullanmayı tercih eder ve duyguların yalnızca içsel yaşantılarla sınırlı olmadığını aynı zamanda dışa vurulan davranışlar ve fizyolojik değişimlerle de kendini gösterdiğini vurgular. Bu bağlamda duyguları **öznel yaşantı düzeyi, duygusal davranış düzeyi ve fizyolojik olaylar düzeyi** olmak üzere üç temel kategoriye ayırır. Öznel yaşantı düzeyi, bireyin duyguyu ve heyecanı doğrudan deneyimlediği tamamen öznel bir süreçtir ve dışarıdan gözlemlenemez. Bireyin hissettiği mutluluk, korku veya hüzn gibi duygular içsel bir deneyim olup bilişsel süreçlerden ve geçmiş yaşantılardan etkilenir. Duygusal davranış düzeyi, bireyin içsel yaşantısının dış dünyaya yansımaları kapsar ve yüz ifadeleri, beden dili veya ses tonu gibi dışa vurulan tepkilerle kendini gösterir. Örneğin, bir bireyin korktuğunda geri çekilmesi veya mutlu olduğunda gülümsemesi duygusal davranış düzeyine örnek teşkil eder. Cüceloğlu, duyguların yalnızca bilişsel ve davranışsal yönleriyle değil aynı zamanda fizyolojik süreçlerle de iç içe olduğunu belirtir ve bu sebeple fizyolojik olaylar düzeyini üçüncü bir kategori olarak ele alır. Duygular, sinir sistemi ve hormonal değişimlerle doğrudan bağlantılı olup vücutta çeşitli fizyolojik tepkilere neden olur. Örneğin, korku hissi sırasında adrenalini seviyesinin yükselmesi ve kalp atışlarının hızlanması gibi tepkiler fizyolojik düzeyde yaşanan değişimlere örnektir. Cüceloğlu'na göre, fizyolojik tepkiler bireyin duygularını düzenlemede kritik bir rol oynar ve duygusal deneyimlerin yoğunluğu fizyolojik değişimlerin şiddetiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bütüncül yaklaşım, duyguların yalnızca bireysel deneyimler olmadığını aynı zamanda davranışsal ve biyolojik temelleri olan karmaşık süreçler içerdiğini göstermektedir (Cüceloğlu, 2019: 259-260).

Duygu kavramı, psikoloji ve sinirbilim alanlarında uzun yıllardır çeşitli teorilerle ele alınmıştır. Bu teoriler, duyguların biyolojik, bilişsel ve sosyal temelleri üzerinde durarak duygusal deneyimlerin ne şekilde oluştuğu hangi faktörlerden etkilendiği ve bu deneyimlerin bireyler arası farklılıklar gösterip göstermediği gibi sorulara yanıt aramaktadır.

Cüceloğlu çalışmasında, duyguların oluşumuna dair çeşitli kuramlardan bahsetmiş ve bu kuramların, duyguların biyolojik, bilişsel ve sosyal boyutlarını nasıl açıkladığını ele almıştır. James-Lange Kuramı duyguları, bedensel tepkilere verilen farkındalık sonucu ortaya çıkan bir deneyim olarak tanımlar. James'e göre birey önce bir fizyolojik değişim yaşar ve ardından bu değişimi duygu olarak hisseder. Cannon-Bard Kuramı ise James-Lange Kuramının aksine duyguların ve fizyolojik tepkilerin beyinde eşzamanlı olarak oluştuğunu öne sürer. Schacter ve Singer'ın İki Faktörlü Kuramı, duyguların yalnızca fizyolojik tepkilere bağlı olmadığını aynı zamanda bireyin bu tepkileri nasıl yorumladığının da önemli olduğunu savunur. Bilişsel Değerlendirme Kuramı ise duyguların, bireyin çevresel olayları nasıl algıladığı ve

değerlendirdiği ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtir; bu kurama göre bilişsel süreçler duyguların oluşumunda belirleyici rol oynar (Cüceloğlu, 2019: 263-266).

Plutchik'in (1980:9-12) Psikoevrimsel Duygu Kuramı'na göre duygular, organizmaların hayatta kalmasını destekleyen evrimsel tepkilerden oluşur ve belirli uyaranlar karşısında otomatik olarak ortaya çıkar. Bir 'tehdit' algısı karşısında organizmanın bilişsel süreçleri devreye girerek tehlikeyi değerlendirir ve bu durum 'korku' gibi temel bir duygunun ortaya çıkmasına yol açar. Benzer şekilde bir 'ebeveynin kaybı' gibi sosyal izolasyonla ilişkilendirilen bir olay 'üzüntü' duygusunu tetikleyebilir. İzolasyon ve tehlike gibi bilişler genellikle korku veya üzüntü gibi içe dönük hislerle sonuçlanır. Duygu durumu, bir tepki zincirindeki yalnızca bir adımdır ve belirli bir olasılıkla organizmanın uyum sağlamasına yardımcı olacak uygun davranışları tetikler. Plutchik'e göre, bu tür davranışlar başarılı olduğunda bireyin korunmasına ya da sosyal grubun diğer üyeleri tarafından sağlanan yardıma yol açar. Plutchik, duygunun gelişim sürecinde meydana gelen bu olayları şöyle bir şema ile açıklamıştır (Plutchik, 1980:11):

Tablo 2.8. Plutchik'e Göre Bir Duygunun Gelişimiyle İlgili Olayların Sıralaması.

Uyarıcı Olay (Stimulus Event)	Biliş (Cognition)	Duygu (Feeling)	Davranış (Behaviour)	Etki (Effect)
Tehdit	Tehlike	Korku	Kaçma	Koruma
Ebeveyn kaybı	İzolasyon	Üzüntü	Yardım için ağlama	Destek

2.3.1.1. Duyguların Sınıflandırılması

Duyguların sınıflandırılması, psikoloji ve felsefe literatüründe üzerinde fikir birliğine varılamayan tartışmalı bir konudur. Bazı araştırmacılar duyguları “olumlu” ve “olumsuz” şeklinde iki temel gruba ayırırken bazıları ise “hoşa giden” ve “hoşa gitmeyen” olarak sınıflandırmaktadır. Bunun yanı sıra Ekman'ın temel duygular kuramı, Plutchik'in duygu çarkı modeli ve Russell'ın boyutsal duygu modeli gibi yaklaşımlar, duyguların doğasını açıklamaya yönelik farklı sınıflamalar önermesi açısından önemlidir.

Akarsu (1975:55), duyguların anlam ve kökenleri açısından farklı boyutlara sahip olduğunu öne sürerek duyguları beş temel kategori altında sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma, insanın duygusal, bilişsel ve etik yönlerini göz önünde bulundurmakta ve duyguların bireyin içsel dünyası ile dış dünya arasındaki etkileşimini nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır.

1. Duyusal duygular: Duyu organları aracılığıyla algılanan, bedensel bir noktada hissedilen ve süreli ya da süresiz olabilen duygulardır (*haz, acı, tatmin duygusu*).

2. Temel yaşamsal duygular: Organizmanın hayatta kalmasını sağlayan ve evrimsel süreçte bireyin varoluşunu sürdürebilmesi için gelişmiş olan duyguları içerir (*korku, öfke, neşe*).

3. Özel ruhsal duygular: Bireyin kişisel ve sosyal deneyimlerinden kaynaklanan ve bilişsel süreçlerle şekillenen duygulardır (*üzüntü, kıskançlık*).

4. Kendini ve kendi değerini duyma duygusu: Bireyin kendisiyle olan ilişkisini ve özel benlik algısını belirleyen duygulardır (*özgüven, aşağılık duygusu*).

5. Tinsel duygular: Bireyin estetik, ahlaki ve metafizik deneyimlerinden kaynaklanan derin duygusal yaşantıları anlatan duygulardır (*mutluluk, saygı, ödev duygusu*).

Baymur (1990:74), duyguları üç temel boyutta ele almaktadır. İlk boyut **haz ve elem boyutu** olup duyguların pozitif ya da negatif etkisine göre bir sıralama yapılmasını öngörmektedir. Bu bağlamda en fazla haz veren duygulardan en fazla elem veren duygulara kadar bir ölçeklendirme yapmıştır. İkinci boyut **duyguların şiddeti ve yoğunluğu** açısından değerlendirilmesini içermektedir. Burada duygular, düşük yoğunluktan yüksek yoğunluğa doğru sıralanmaktadır. Örneğin, hafif bir kaygı hissi ile yoğun bir panik durumu arasında bir geçiş söz konusudur. Üçüncü boyut ise **duyguların gevşeklik-gerginlik boyutudur**. Bu boyut, duyguların bireyin psikofizyolojik durumuna etkisini ele almakta ve gerginlik yaratan duygular ile gevşeklik sağlayan duygular arasındaki farkları vurgulamaktadır. Örneğin, beklenti veya endişe gibi duygular bireyde gerginlik oluştururken huzur ve rahatlama gibi duygular gevşeklik yaratan duygular olarak değerlendirilmektedir.

Paul Ekman'ın temel duygular kuramı, insanın doğuştan gelen ve evrensel nitelikte olan belirli duygulara sahip olduğunu öne sürmektedir. Ekman, ilk aşamada **mutluluk, üzüntü, öfke, korku, tiksinti ve şaşkınlık** olmak üzere altı temel duyguyu tanımlamış, ilerleyen aşamalarda ise **küçümseme, utanç, suçluluk ve gurur** gibi ek duyguları da bu modele dâhil etmiştir. Evrenselliğe ilişkin hipotezini test etmek amacıyla farklı kültürel ve coğrafi bağlamlarda saha araştırmaları gerçekleştirmiş, özellikle izole toplumlar üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda bu temel duyguların ve yüz ifadelerinin kültürden bağımsız olarak tanınabilir olduğunu ortaya koymuştur (Ekman, 1999: 45-60).

Lazarus (1991: 826-827), duyguların sınıflandırılması konusunun çeşitli kuramlar çerçevesinde ele alındığını ve bu sınıflamanın tek bir perspektiften yapılmasının türlü zorluklar

barındırdığını belirtmiştir. Ancak bilişsel değerlendirme kuramı bağlamında duyguları dört temel kategori altında incelemiştir:

1. Olumsuz ve engelleyici duygular: *Öfke, kaygı, korku, suçluluk, utanç üzüntü, kıskançlık* gibi duygular bu kategoriye dâhildir. Bu duygular, bireyin bilişsel süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilir ve motivasyonel engeller oluşturabilir.

2. Olumlu ve yapıcı duygular: *Mutluluk, neşe, gurur, minnet ve sevgi* gibi duygular bireyin ruh durumunu destekleyen ve sosyal etkileşimleri güçlendiren duygular olarak değerlendirilmektedir.

3. Sınır duygular: *Umut, memnuniyet, rahatlama, şefkat ve estetik* gibi duygular bu kategoriye girmektedir. Bu duygular hem olumlu hem de olumsuz etkiye sahip olabilmekte ve bireyin içinde bulunduğu bağlama göre farklı etki gösterebilmektedir.

4. Duygusuzluk hâlleri: Bu kategori, belirgin bir duygusal tepkinin olmadığı veya duyguların baskılandığı durumları içermektedir. Lazarus, duygusuzluk durumunun psikolojik nedenlerden kaynaklanabileceğini ve bireyin bilişsel süreçlerine farklı şekillerde etki edebileceğini belirtmektedir.

Goleman (2021: 373), duyguların yalnızca tekil kategoriler hâlinde değil kümeler veya boyutlar bağlamında ele alınması gerektiğini öne sürmektedir. Ona göre, temel duygu kümeleri **öfke, üzüntü, korku, zevk, sevgi, şaşkınlık, iğrenme ve utanç** olarak sıralanabilir. Her bir kümenin merkezinde bir temel duygu yer almakta olup bu temel duygu çevresinde anlamca ilişkili alt duygular şekillenmektedir. Bu bağlamda, duygular yalnızca bireysel ve izole hâlde değil hareketli ve iç içe geçmiş yapılar olarak ele alınmalıdır. Goleman'ın modeline göre duyguların gruplandırılması şu şekildedir:

Öfke: *hiddet, hakaret, içleme, gazap, tükenme, kızma, sinirlenme, kin, alınganlık, düşmanlık, şiddet.*

Üzüntü: *acı, keder, neşesizlik, kasvet, melankoli, kendine acıma, yalnızlık, umutsuzluk.*

Korku: *kaygı, kuruntu, sinirlilik, tasa, hayret, şüphe, vicdan azabı, huzursuzluk, ürkme, dehşet.*

Zevk: *mutluluk, coşku, rahatlama, tatmin, haz, sevinç, eğlenme, gurur, heyecan, aşırı zindelik, kapris.*

Sevgi: *kabul görme, dostluk, güven, iyilik, yakın ilgi, sadakat, hayranlık, muhabbet, aşırı tutkunluk.*

Şaşkınlık: *şok, hayret, afallama, merak.*

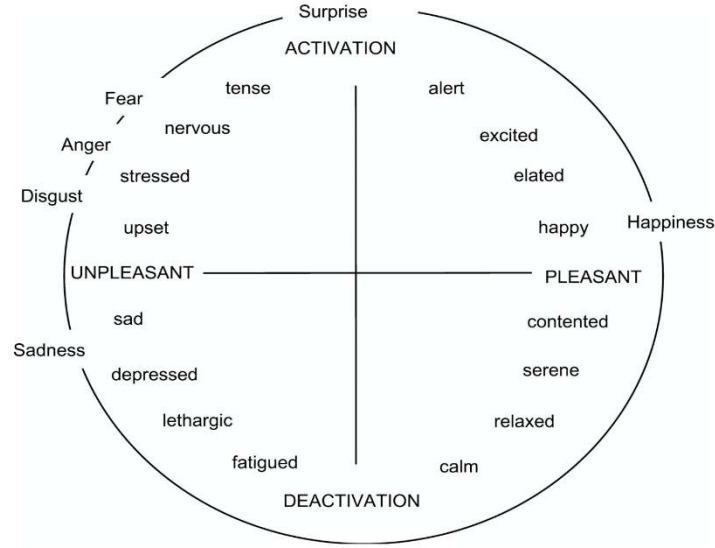
İğrenme: *hor görme, aşağılama, küçümseme, tiksınme, nefret etme, hoşlanmama, itici bulma.*

Utanç: *suçluluk, mahcubiyet, hayal kırıklığı, pişmanlık, küçük düşme, üzölme, çile ve nedamet.*

Goleman'ın duygu modeli, bireyin yaşadığı duygu durumlarının yalnızca biyolojik temellere dayanmadığını aynı zamanda bilişsel süreçler ve toplumsal etkileşimler tarafından da şekillendiğini vurgulamaktadır. Bu sınıflandırma, duyguların sosyal işlevselliğini ve bireyler arası ilişkilerdeki rolünü daha iyi anlamaya katkı sağlamaktadır.

Duygu sınıflandırmaları üzerine yapılan önemli katkılarında biri **eksiklik duygusu** kavramının literatüre kazandırılmasıdır. Bu kavram ilk kez Alfred Adler tarafından ortaya atılmıştır. Adler (2010: 249-258) çalışmalarında duygu kavramı yerine **heyecan** kavramını tercih etmiştir. Ona göre heyecanların bireyin toplumsal yaşamındaki rollerine göre farklı işlevleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Adler, heyecanları **ayırıcı heyecanlar** ve **birleştirici heyecanlar** olmak üzere iki temel kategoriye ayırmıştır. Ayırıcı heyecanlar, bireyin çevresinden ayrışmasına ve bireyselliğini vurgulamasına yol açan *öfke, korku, tiksinti ve kötüye kullanım* gibi duyguları kapsarken birleştirici heyecanlar ise bireyler arasında bağ kurmaya yardımcı olan *sevgi, acıma* ve *utanç* gibi duygulardan oluşmaktadır.

Russell ve Barrett'in Duygu Dairesi Teorisinde, dikey eksen **uyarılma** düzeyi (etken– edilgen), yatay eksen **hoşnutluk–hoşnutsuzluk** düzeyi yer almaktadır. Bu modelde, duygular iki ana boyut üzerinden konumlandırılarak duygusal deneyimlerin daha hareketli ve geçişken bir biçimde ifade edilmesi sağlanmıştır. Duygular bu iki eksenin birleşiminde farklı noktalarda yer almakta ve her bir duygu hem fizyolojik hem de psikolojik düzeyde bireysel farklılıkları yansıtarak içsel ve dışsal motivasyonları tetikleyebilmektedir. Bu teoride birkaç önemli nokta öne çıkmaktadır: 1. Duygular sabit kategorilerde sınıflandırılmak yerine birbirine yakın ve geçişken özellikler gösterir. Bu durum duyguların birbirine dönüşebileceğini belirtir. 2. Duygular etken ve edilgen olarak farklı kategorilere ayrılır. Etken duygular, kişiyi harekete geçirme gibi etkiler yaratırken edilgen duygular, daha içsel ve hareketsiz bir durum ortaya koyar. 3. Hoşluk ve hoşnutsuzluk boyutu, duygu durumlarının pozitif ya da negatif olarak nasıl algılandığını gösterir. Olumlu duygular, kişiyi rahatlatırken olumsuz duygular, bir tehdit algısı yaratır ve kişiyi savunmaya ya da tepki göstermeye yönlendirir (Russell, Barrett, 1999: 805-819).

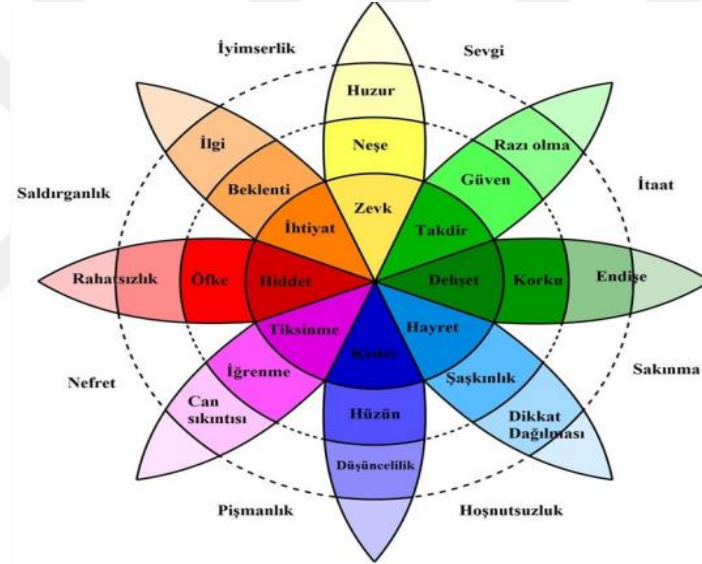
Şekil 2.1. Russell ve Barrett'e göre duygunun döngüsel modeli

Smith ve Kosslyn (2017:332) ise duyguları yalnızca biyolojik temelleriyle değil aynı zamanda bireyin çevresiyle etkileşimi bağlamında ele alarak **yaklaşma ve uzaklaşma duyguları** şeklinde sınıflandırmıştır. Yaklaşma duyguları, bireyin olumlu uyarılara yönelmesini sağlayarak motivasyonu artıran ve sosyal bağları güçlendiren duygulardır. Mutluluk, ilgi ve merak gibi duygular bu kategoriye girer ve bireyin ödüllendirici deneyimlere yönelmesini teşvik eder. Uzaklaşma duyguları ise bireyin tehdit edici veya olumsuz durumlara karşı korunmasını sağlayan korku, tiksinti ve öfke gibi duygulardır. Bu sınıflandırma, duyguların yalnızca içsel bir deneyim olmadığını ortaya koyarken duyguların bilişsel ve işlevsel yönünü vurgulamaktadır.

Duyguların sınıflandırılması ve aralarındaki ilişkilerin anlaşılması amacıyla geliştirilen çeşitli modeller arasında Robert Plutchik'in **Duygu Çarkı** (Emotion Wheel) Modeli önemli bir yer tutmaktadır. Plutchik, duyguların evrimsel bir temele dayandığını ve organizmaların hayatta kalma mekanizmalarının bir parçası olduğunu öne sürmüştür. Ona göre, duygular yalnızca bireyin iç dünyasını yansıtan psikolojik durumlar değil aynı zamanda çevreye uyum sağlamaya yönelik işlevsel mekanizmalardır. Plutchik sekiz temel duyguyu belirlemiş ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamak için **Duygu Çarkı Modeli**'ni geliştirmiştir (Plutchik, 2001: 344- 349).

Plutchik, insanın temel duygularını belirleyerek bunları sekiz ana kategoriye ayırmıştır: **neşe, güven, korku, şaşkınlık, üzüntü, tiksinti, öfke ve beklenti**. Duygu çarkı yalnızca bu sekiz temel duyguyu belirlemekle kalmaz aynı zamanda duyguların birbirleriyle nasıl birleşerek

daha karmaşık duyguları oluşturduğunu da gösterir. Plutchik’e göre duygular farklı yoğunluk seviyelerinde ortaya çıkabilir ve belirli duyguların birleşimi yeni duygusal durumları oluşturabilir. Plutchik’in çark modeli, renk skalasına benzeyen bir yapıdır. Bu modelde duygular yoğunluk seviyelerine göre içten dışa doğru farklı tonlarla gösterilir. Yoğun duygular merkeze doğru koyulaşırken daha hafif duygular dışa doğru açılan halkalarda yer alır. Örneğin; **neşe** yoğunlaştığında **zevke**, zayıfladığında ise **tatmin hissine** dönüşebilir. **Öfke**, aşırı hâle geldiğinde **hiddet**, düşük seviyede ise **sinirlilik** olarak hissedilir. Ayrıca çarktaki duygular zıtlık ilişkisine sahiptir ve neşe-üzüntü, öfke-korku, güven-tiksinti, şaşkınlık-beklenti gibi karşıt kutuplar oluşturmaktadır. Bununla birlikte komşu duyguların birleşimi ara duyguları meydana getirir. Neşe ve güven sevgiyi, öfke ve tiksinti nefret gibi daha kompleks duygusal tepkiler ortaya çıkarır (Plutchik, 2001:344-349). Plutchik’in üç boyutlu duygu çarkı modeli aşağıdaki gibidir:

Şekil 3. Plutchik’in üç boyutlu duygu çarkı modeli

Araştırmacılar temel duyguların sayısı konusunda farklı görüşlere sahiptir. Aşağıdaki tabloda farklı araştırmacıların görüşleri yer almaktadır: (Ortony ve Turner, 1990: 316’dan Türkçeleştirilmiştir.)

Tablo2.9. Ortony ve Turner’ın “Temel Duyguların Listelerinden Bir Seçim”

Kaynak	Temel Duygular	Esası
Arnold (1960)	Öfke (anger), hoşlanmama (aversion), cesaret (courage), hüznün (dejection), arzu (desire), umutsuzluk (despair), korku (fear), nefret (hate), umut (hope), sevgi (love), üzüntü (sadness).	Hareket eğilimleri ile ilişki

Tablo 2.9. (Devamı)

Ekman, Friesen ve Elleworth (1982)	<i>Öfke</i> (anger), <i>nefret</i> (hate), <i>korku</i> (fear), <i>neşe</i> (joy), <i>üzüntü</i> (sadness), <i>sürpriz</i> (surprise).	Evrensel yüz ifadeleri
Frijda (1986)	<i>Arzu</i> (desire), <i>mutluluk</i> (happiness), <i>merak</i> (interest), <i>hayret</i> (surprise), <i>hayranlık</i> (wonder), <i>üzüntü</i> (sorrow).	Eyleme hazır olma biçimi
Gray (1982)	<i>Öfke</i> (anger), <i>dehşet</i> (terror), <i>kaygı</i> (anxiety), <i>neşe</i> (joy).	Fiziksel bağlantı
Izard (1971)	<i>Öfke</i> (anger), <i>küçümseme</i> (contempt), <i>nefret</i> (disgust), <i>sıkıntı</i> (distress), <i>korku</i> (fear), <i>suçluluk</i> (guilt), <i>merak</i> (interest), <i>neşe</i> (joy), <i>utanç</i> (shame), <i>hayret</i> (surprise).	Fiziksel bağlantı
James (1884)	<i>Korku</i> (fear), <i>tasa</i> (grief), <i>sevgi</i> (love), <i>öfke</i> (rage).	Bedensel kalıtım
McDougall (1926)	<i>Öfke</i> (anger), <i>nefret</i> (disgust), <i>haz</i> (elation), <i>korku</i> (fear), <i>bağlılık</i> (subjection), <i>hassaslık</i> (tender-emotion), <i>şaşkınlık</i> (wonder).	İçgüdülerle ilişki
Mowrer (1960)	<i>Acı</i> (pain), <i>zevk</i> (pleasure).	Öğrenilmemiş duygusal durumlar
Oatley ve Johnson, Laird (1987)	<i>Öfke</i> (anger), <i>nefret</i> (disgust), <i>kaygı</i> (anxiety), <i>mutluluk</i> (happiness), <i>üzüntü</i> (sadness)	Önerme içeriği gerektirmez
Panksepp (1982)	<i>Beklenti</i> (expectancy), <i>korku</i> (fear), <i>öfke</i> (rage), <i>panik</i> (panic)	Fiziksel bağlantı
Plutchik (1980)	<i>Kabul</i> (acceptance), <i>öfke</i> (anger), <i>beklenti</i> (anticipation), <i>nefret</i> (disgust), <i>neşe</i> (joy), <i>korku</i> (fear), <i>üzüntü</i> (sadness), <i>hayret</i> (surprise)	Uyarlanabilir biyolojik süreçlerle ilişki
Tomkins (1984)	<i>Öfke</i> (anger), <i>merak</i> (interest), <i>küçümseme</i> (contempt), <i>nefret</i> (disgust), <i>sıkıntı</i> (distress), <i>korku</i> (fear), <i>neşe</i> (joy), <i>utanç</i> (shame), <i>hayret</i> (surprise)	Nöral ateşleme yoğunluğu
Watson (1930)	<i>Korku</i> (fear), <i>sevgi</i> (love), <i>öfke</i> (rage)	Fiziksel bağlantı
Weiner ve Graham (1984)	<i>Mutluluk</i> (happiness), <i>üzüntü</i> (sadness)	Nitelikten bağımsız

Duyguların sınıflandırılması, duygusal deneyimlerin daha iyi anlaşılması ve açıklanması için önemli bir araçtır. Farklı teorik yaklaşımlar, duyguların dinamik, çok boyutlu ve geçişken doğasını vurgulayarak her bir duygunun hem fizyolojik hem de psikolojik düzeyde nasıl işlendiğini ortaya koymaktadır. Bu sınıflandırmalar, bireyin duygusal durumlarını anlamada ve bu durumların insan davranışları üzerindeki etkilerini çözümlemede önemli bir

temel oluşturur. Psikolojik araştırmalarda, duyguların çeşitliliği ve etkileşimi daha derinlemesine incelenmekte bu sayede duygusal süreçlerin evrensel ve bağlamsal yönleri hakkında değerli bilgiler elde edilmektedir.

2.3.2. Duygu Fiilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mental sürecin temel aşamalarından biri olan biliş ve algı süreci, duygu oluşumunda kritik bir rol oynamakta ve duygu sürecinin temelini oluşurmaktadır. Duygu süreci bilişsel, fizyolojik ve davranışsal olmak üzere üç ana boyuttan meydana gelmektedir. Bilişsel süreçlerin etkisiyle şekillenen ve bireyin içsel durumlarını yansıtan öfke, mutluluk, üzüntü, korku gibi zihinsel tepkiler, dilde **duygu fiilleri** olarak adlandırılmaktadır. Literatürde duygu fiillerine yönelik farklı adlandırmalar ve sınıflandırmalar yapılmış olup yabancı kaynaklarda **emotion verbs, sensual verbs, psych verbs, psychological verbs** gibi terimlerin; Türkçe kaynaklarda ise **duygu fiilleri, duygu eylemleri, ruh durumu eylemleri, psikolojik durum fiilleri** gibi ifadelerin kullanıldığı görölmektedir.

Duygu fiilleri, mental fiillerin bir alt dalı olarak ele alınmış ve çoğunlukla anlamsal özellikleri üzerinden incelenmiştir. Croft (1993:55), **psikolojik durum fiilleri (psych verbs)** terimini tercih ederken **emotion verbs** ifadesini de duygu fiillerini karşılamak üzere kullanmıştır. Biber ve arkadaşları (1999:362-363) ise mental fiillerin belirli bir kısmının **duygu (emotion)** ve **tutumları da (attitudes)** kapsadığını ifade etmiş ve '*kork-, nefret et-, sev-*' gibi fiillerle bu görüşlerini örneklendirmiştir. Lock (2005:105-108) ise duygu fiillerini **affection (etki)** terimi ile açıklamış ve bu fiillerin hoşlanma, sevme, özleme, korkma gibi duygusal süreçleri içerdeğini belirtmiştir.

Morley (2000:95), fiilleri anlamsal olarak üç ana süreç içinde değerlendirmiştir: **maddesel (material), zihinsel (mental) ve ilişkisel (relational)**. Bu bağlamda Morley de Biber gibi duygu fiillerini **affection (etkilenme)** başlığı altında incelemiştir. Halliday (2004:208-260), mental süreçlerden birinin duygu süreci (emotive process) olduğunu belirtmiş ve duygu fiillerinin yöneliminin hissetme (feeling) ile ilgili olduğunu vurgulamıştır. Örnek olarak *hayıflan-, hoşlan-, kork-, küçümse-, övün-, pişman ol-, keyfini çıkar-* gibi fiilleri göstermiştir.

L. Johnson ve K. Oatley duyguları anlatan 590 İngilizce kelimenin semantik analizini yaparak bu kelimeleri yedi ana kategoriye ayırmışlardır. Bu kategoriler şunlardır: **genel duygular (generic emotions), temel duygular (basic emotions), duygusal ilişkiler (emotional relations), sebeplere bağlı duygular (caused emotions), duygunun kaynağı ile deneyimleyen arasındaki ilişkiyi ifade eden kelimeler (causatives), duygusal hedefler**

(emotional goals) ve karmaşık duygular (complex emotions). Bu semantik sınıflar, temel duygulara dayalı olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu duygular arasında **mutluluk, üzüntü, korku, öfke** ve **nefret** gibi duygu kategorileri yer almaktadır (Johnson, Oatley, 1987: 96-106). Bu sınıflama, duyguların dildeki temsillerini daha sistematik bir şekilde ele almayı ve farklı duygusal deneyimleri anlamayı amaçlamaktadır.

Duygu fiillerinin semantik ve sentaktik özellikleri üzerine önemli çalışmalardan biri Levin'in *English Verb Classes and Alternations* (1993:188-193) adlı eseridir. Levin, İngilizcedeki fiilleri anlam özelliklerine göre sınıflandırmış ve bu bağlamda duygu fiillerini **psych-verbs (verbs of psychological state)** terimiyle ele almıştır. Levin, duygu fiillerini dört temel gruba ayırmış ve geçişlilik-geçişsizlik özelliklerine göre sınıflandırmıştır:

1. **Eğlendirme fiilleri (Amuse verbs):** *etkile-* (affect), *rahatsız et-* (discomfit), *sevindir-* (delight), *ilgisini çek-* (interest).
2. **Beğenme fiilleri (Admire verbs):** *tap-* (adore), *zevk al-* (enjoy), *özle-* (miss).
3. **Şaşma fiilleri (Marvel verbs):** *önemse-* (mind), *hisset-* (feel), *eğlen-* (revel).
4. **İlgi çekme fiilleri (Appeal verbs):** *şüphelen-* (niggle), *ızdırap ver-* (grate), *cezbet-* (appeal).

Levin duygu fiillerinin temel bileşenlerinin **uyarıcı (stimulus)** ve **deneyimci (experiencer)** olduğunu vurgulamış ve fiilleri bu iki bileşenin ilişkisine göre değerlendirmiştir. Eğlendirme ve beğenme fiilleri genellikle geçişli fiil özelliği gösterirken şaşma ve ilgi çekme fiilleri geçişsiz fiil yapısına sahiptir (Levin, 1993:189).

A.Wierzbicka (1999: 49), *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals* adlı çalışmasında, duygu kavramlarını belirli bilişsel temalara dayalı kategorilere ayırarak incelenmiştir. Ona göre, her bir tema belirli duyguların temelinde yatan bilişsel çerçevelerle doğrudan ilişkilidir. Wierzbicka, dillerin ve kültürlerin farklılıklarına rağmen bireylerin düşüncelerini ve duygularını birbirine bağlayan ortak kelimelere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, belirlediği duygu grupları şu şekildedir:

1. **Olumlu bir olayın gerçekleşmesi:** *Neşe, mutluluk* gibi duygular.
2. **Olumsuz bir olayın meydana gelmesi:** *Üzüntü, keder* gibi duyguları kapsamaktadır.
3. **Olumsuz bir olayın gerçekleşme ihtimali:** *Korku, kaygı* gibi duyguları içermektedir.
4. **İstenmeyen durumlara karşı tepki:** *Öfke, kızgınlık* gibi duyguları kapsamaktadır.
5. **Diğer bireylerle ilişkili duygular:** *Kıskançlık* gibi duygular bu gruba dahildir.

6. Bireyin kendine yönelik duyguları: *Utanç, pişmanlık* gibi duyguları içermektedir.

A. Fábregas ve arkadaşları (2012:163), **duygu fiillerinin (psych verbs)** dil bilimsel sınıflandırmalarında en yaygın yaklaşımlardan birinin, bu fiillerin cümlede üstlendikleri dil bilimsel işlevlerle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Araştırmacılar, bu yöntemin duygu fiillerinin alt gruplarını belirlemek açısından işlevsel bir analiz ortaya koyduğunu vurgulamaktadır. Özellikle Romen dilleri bağlamında, İspanyolca başta olmak üzere, duygu fiillerinin söz dizimsel yapılarına göre kategorize edilebileceğini ileri sürmektedirler.

Türkçede duygu fiilleri üzerine yapılan araştırmalar, dilin farklı dönemleri ve lehçeleriyle ilgili çeşitli kavramlar kullanılarak önemli bir akademik literatür oluşturmuştur. Bu alanda yapılan çalışmalarda duygu fiilleri için **duygu fiilleri, psikolojik durum fiilleri, duygu-seziş fiilleri, etki fiilleri** gibi farklı terimler kullanılmış ve birbirinden farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu fiillerin incelenmesi dil bilimi, psikoloji ve felsefe gibi çeşitli disiplinler arasındaki etkileşimi anlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Duygu fiillerinin sınıflandırılması konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Erdem (2004:942-945) bu fiilleri **etki fiilleri** olarak adlandırmakta ve bu fiillerin, duygu durumları ya da olayların kişiler üzerindeki etkileriyle ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Türkmen Türkçesinden örnekler vererek bu fiilleri açıklamaktadır. Örneğin *beğen-*, *gork-*, *hala-* gibi fiiller bu grupta yer almaktadır.

İbe Akcan (2004:35-45), Türkçedeki duygu fiilleri üzerine yaptığı çalışmasında bu fiiller için **ruh durum eylemleri** terimini kullanmış ve bir fiilin ruh durum eylemi olabilmesi için bazı şartları taşıması gerektiğini belirtmiştir. Akcan'a göre Türkçedeki duygu fiilleri, **deneyimci** ve **konu** olmak üzere iki ana başlık altında incelenebilir. İlk grup deneyimcinin yalın durumda olduğu ve konunun belirtme durumunda yer aldığı fiillerden oluşur. Bu grupta örnek olarak *beğen-*, *sev-*, *özle-* fiilleri verilebilir. İkinci grup ise, deneyimcinin belirtme durumunda olduğu ve konunun yalın durumda olduğu fiillerden oluşur. Bu grupta yer alan fiiller arasında *etkile-*, *kır-* *üz-* gibi fiiller örnek olarak verilebilir. Üçüncü grup ise, deneyimcinin yalın durumda yer aldığı ancak konunun yönelme, çıkma veya bulunma durumunda olduğu fiillerden oluşur. Bu gruba “*darıl-*, *kız-*, *ilgilen-*” gibi fiiller örnek olarak verilebilir. Son olarak dördüncü grupta, deneyimcinin yalın durumda bulunduğu ve konu ögesinin yer almadığı fiiller yer alır. Bu gruba ise “*coş-*, *dalgınlaş-*” gibi fiiller örnek gösterilebilir.

Kazak Türkçesi ve Denizli ağzındaki mental fiiller üzerine çalışma yapan Biray (2007:312-316), bu fiilleri **duygularımızı anlatan fiiller** olarak kategorize etmiş ve örnek olarak *acı-, bez-, coş-, kork-, kız-, sev-* gibi fiiller üzerinde durmuştur.

Yaylagül (2010:100-111) Türkiye Türkçesindeki duygu fiillerini incelediği çalışmasında, duygu fiillerinin mental etkinliğin ikinci aşaması olduğunu ve bu fiillerin etkiyi duyularla alarak tepkiler geliştirdiğini ifade etmiştir. Yaylagül, duygu fiillerini anlamsal açıdan üç, durum grameri açısından ise beş başlıkta incelemiştir. Anlamsal açıdan yaptığı sınıflandırma şunları içermektedir:

1. Bütünsel davranış tepki fiilleri: Bir durum karşısında bireyin ilk anda verdiği tepkilerdir.

2. Olumlu duygu fiilleri: Bireyde hoşnutluk oluşturan duygulardır.

3. Olumsuz duygu fiilleri: Bireyde hoşnutsuzluk ve stres içeren duygulardır.

Durum grameri açısından ise duygu fiillerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Tek istemli fiiller: Bu fiillerde istem deneyimci yani özne konumundadır.

2. Biri seçimli biri zorunlu olmak üzere iki istemli fiiller: Burada zorunlu olan istem deneyimci özne olup seçimli istem ise uyarıcıdır ve özneden sonra yer alır.

3. İki istemli fiiller: Bu tür fiillerde her iki istem de zorunludur; ilk istem deneyimci, ikinci istem ise uyarıcıdır ve genellikle zarf öbeği şeklinde karşımıza çıkar.

4. İki istemli fiiller (Deneyimcinin ikinci öge olduğu durumlar): Burada birinci zorunlu istem uyarıcı, ikinci zorunlu istem ise deneyimcidir ve deneyimci uyarıcıdan sonra yer alır.

5. Özne konumundaki deneyimci cümlede metonimik ilişkiyle yer alır: Bu durumda deneyimcinin bir parçası söylenirken bütünü kastedilir.

Şahin (2012:50), duygu fiillerini ‘mental süreçlerin sonucunda ortaya çıkan **duygu durumlarını ifade eden fiiller** olarak tanımlamaktadır. Türkmen Türkçesinde yaptığı araştırmalarda, bu fiilleri on altı başlık altında ele almış ve çeşitli kategorilere ayırmıştır (2013:343-348). Şahin’in duygu fiilleriyle ilgili sınıflandırması şu şekildedir:

1. Şüphelenme İfade Eden Fiiller: *şübhelen- (şüphelen-), ikircinlen- (tereddüt et-).*

2. Sevgi İfade Eden Fiiller: *söy- (sev-), hala- (kanı kayna-).*

3. Nefret ve Öfke İfade Eden Fiiller: *çiş-, dala-, gaharlan- (kahır et-), gız- (kız-).*

4. Meraklanma İfade Eden Fiiller: *gızıklan- (meraklan-, heveslen-).*

5. Kaygı, Endişe, Telaş İfade Eden Fiiller: *gaygılan- (kaygılan-), zovzulda- (telaşlan-), elevre- (tasalan-).*

6. Korkma, Ürkme, Çekinme İfade Eden Fiiller: *gork- (kork-), tisgin (kork-), dıgla- (irkil-), üyşen-(ürk-), hayık- (kork-).*

7. Şaşırma İfade Eden Fiiller: *çaşır- (kendini kaybet-), çaş- (şaşır-), alcıra- (şaşır-, ne yapacağını bileme-).*

8. Üzüntü İfade Eden Fiiller: *gınan- (yüreği sızla-), nala (inle-), tukatlan- (üzül-), kemsin- (incin-), yan- (acı çek-).*

9. Utanma, Çekinme İfade Eden Fiiller: *utan- (utan-), müynürge (mahcup ol-).*

10. Affetme İfade Eden Fiiller: *bağışla- (affet-).*

11. Coşku İfade Eden Fiiller: *coş- (coş-), şovhunlan- (sevinçle çılgık at-).*

12. Pişmanlık İfade Eden Fiiller: *ökün- (hayıflan-).*

13. Kibirlenme ve Övünme İfade Eden Fiiller: *buysan- (övün-), gomal- (kibirlen-).*

14. Memnuniyetsizlik İfade Eden Fiiller: *zeyren- (sızlan-), cibirde- (dert yan-).*

15. Memnuniyet İfade Eden Fiiller: *begen- (beğen-), şatlan- (sevin-).*

16. Sakinleşme İfade Eden Fiiller: *arkayınlaş- (sakinleş-), köşeş- (rahatla-).*

Fakirullahoğlu (2016), Kırgız Türkçesinde duygu fiilleri üzerine yaptığı semantik sınıflandırmasında duygu fiillerini etimolojik, durum grameri ve sözcüksel anlam bilim bakımından incelemiştir. Kazak Türkçesinde duygu fiilleri üzerine yaptığı çalışmasında ise yine semantik ve etimolojik açıdan bu fiilleri değerlendirmiştir (2022: 991-1016).

Yıldız (2016: 256-328), Eski Uygurcadaki mental fiilleri konu alan çalışmasında duygu fiilleri için **psikolojik durum fiilleri** terimini kullanmış ve bu fiilleri iki ana grupta ele almıştır: Birincisi anlık tepki bildiren fiiller ikincisi ise süreç içerisinde gelişen fiillerdir. Süreç içinde gelişen fiiller ise olumluluk açısından tekrar bir alt sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

Bayraktar (2017: 461), duygu fiillerini mental sürecin ikinci aşaması olarak tanımlamış ve bu fiillerin duyuları alıp buna tepki verme sürecini içerdiğini belirtmiştir. Bayraktar, bu fiiller için **duygu-seziş fiilleri** ifadesini kullanmıştır. Bu tanım, duygu fiillerinin yalnızca psikolojik süreçleri değil aynı zamanda bu süreçlerin birey üzerinde yarattığı etkileri de kapsadığını vurgular.

Soydan (2018), Tarama Sözlüğü'nün ilk iki cildinde geçen duygu fiillerini yapı ve tür açısından incelemiş ve ek almış duygu fiillerinin etimolojik incelemesine yer vermiştir. Soydan'ın bu çalışması Türkçede duygu fiillerinin tarihsel gelişimine katkı sağlamaktadır.

Özeren ve Alan (2018:209) duygu fiillerinin olayların, durumların ve yaşantıların insanların iç dünyasında yarattığı etkiler sonucu ortaya çıktığını ve bu fiillerin zihinsel düzeyde olumlu ya da olumsuz duygu hâllerini ifade ettiğini savunmuşlardır. Onlar, bu fiilleri psikolojik durum fiilleri olarak adlandırmış ve Kırgız Türkçesinde duygu fiillerini dokuz alt başlıkta incelemişlerdir:

1. Kuşku ve şüphe ifade eden fiiller

2. Sevgi ifade eden fiiller

3. Öfkelenme ifade eden fiiller

4. Kaygı, endişe ve telaş ifade eden fiiller

5. Korku ifade eden fiiller

6. Şaşırma ifade eden fiiller

7. Üzüntü ifade eden fiiller

8. Utanma ifade eden fiiller

9. Pişmanlık ifade eden fiiller

İlter (2019), Karahanlı Türkçesindeki duygu fiillerini incelediği çalışmasında fiilleri birincil ve ikincil duygu fiilleri olarak iki gruba ayırmış ve bu fiillerin metaforik kullanımlarını incelemiştir. Bu yaklaşım, duygu fiillerinin dilsel ve kültürel bağlamda nasıl farklı biçimlerde anlam kazandığını anlamada önemli bir yöntemsel katkı sağlamaktadır.

Argunşah ve Boz (2022:194) *15. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde Negatif Temel Duygu Fiilleri* adlı çalışmada geçen negatif duygu fiillerini dört başlık altında incelemişlerdir.

1. Ağlama ifade eden fiiller: *ağla-* (*ağla-*), *giryān ét-* (*birini ağlat-*).

2. Biri tarafından üzülmeye, kırılma veya birini kırma, üzme ifade eden fiiller: *incin-* (*incin*), *hatırın yık-* (*gönlünü kır-*).

3. Keder üzüntü ifade eden fiiller: *dertli ol-* (*dertli ol-*), *gam çek-* (*kaygılan-*).

4. Ses yoluyla oluşan negatif duygu fiilleri: *feryād u fiğān eyle-* (*yüksek sesle feryat et-*), *āh ét-* (*çekilen acıyı ses yoluyla dışa vur-*).

Aksoy (2022), Azerbaycan Türkçesinde duygu fiillerinin anlam bilimsel yapı görünümüne odaklanmış ve bu fiilleri durum grameri bakımından incelemiştir. Bu çalışmada, duygu fiillerinin hem dilin yapısal özellikleri hem de duyguların ifade biçimleri açısından nasıl şekillendiği ele alınmıştır.

Şaş (2023) Türkiye Türkçesinde deyimleşmiş birleşik duygu fiilleri üzerine yaptığı çalışmada, mental süreci betimleyen deyimleşmiş birleşik duygu fiillerini taramış, bu fiilleri olumlu ve olumsuz olarak iki aşamalı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca duygu fiillerinin hangi temel duyguları karşıladığını belirlemiş, bu sayede söz konusu fiillerin duygusal çeşitliliğini gözler önüne sermiştir.

Ataman (2023: 191), duygu fiillerini **anlık tepki fiilleri, olumlu duygu fiilleri ve olumsuz duygu fiilleri** olmak üzere üç alt başlık incelemiş ve yaşam boyunca deneyimlenen birçok olayın iç dünyada uyandırdığı izlenimlere “duygu” adını verdiği önemli bir kavramsal çerçeve oluşturmuştur.

Yaman (2024: 613-625), Derleme Sözlüğü verilerine dayanarak Anadolu ağızlarında yer alan duygu fiillerini incelemiştir. Fiiller; **korku, öfke, sevinç, arzu, şüphe** gibi temel duygu kategorileri çerçevesinde gruplandırılmış ve anlam özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, Anadolu ağızlarının duygu aktarımı bakımından zengin bir söz varlığına sahip olduğunu ve Türkçenin duygusal ifade kapasitesine önemli katkılar ortaya koyduğunu göstermektedir.

Kılınç (2024:497-511), Uygur Türkçesiyle yazılmış Irk Bitig adlı metindeki duygu fiillerini belirlemiş ve bu fiilleri anlam bilimsel ve etimolojik açıdan incelemiştir. Fiiller, olumlu ya da olumsuz duygu değerlerine göre sınıflandırılmış; ayrıca bu fiillerin, fal sonuçlarının iyi ya da kötü olmasındaki rolü değerlendirilmiştir.

Çelikten (2024: 304-315), çalışmada Nihal Atsız’ın “Bozkurtlar” adlı romanında bulunan duygu fiillerini incelemiştir. İncelenen fiiller **olumlu, olumsuz ve nötr** olarak üç kategoriye ayrılmıştır. Özellikle olumsuz duygu fiillerinin yoğunluğuna dikkat çeken Çelikten, bu fiillerin karakterlerin iç dünyasını yansıtmak ve romanın dramatik yapısını güçlendirmek açısından önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır.

Türkçede duygu fiilleri üzerine yapılan bu çalışmalar, dilin zihinsel ve psikolojik yönlerini anlamada önemli katkılar sağlamaktadır. Farklı yazarların yaklaşım ve sınıflandırmaları, duygu fiillerinin anlam, söz dizimsel yapı ve kültürel bağlam açısından ne denli zengin bir konu olduğunu ortaya koymaktadır. Duygu kavramının tanımı, duyguların

sınıflandırılması ve temel duyguların neler olduğu konusundaki bilimsel araştırmalar, dil bağlamında gerçekleştirilen çalışmalarla doğrudan ilişkilidir. Mental fiiller üzerine yapılan incelemelerde de duygu fiilleri farklı kriterlere göre tasnif edilmekte ve çeşitli araştırmacılar tarafından bu sınıflandırmalara dayalı analizler ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada önceki duygu fiili tasnifleri göz önünde bulundurularak Süheyl ü Nev-bahâr'da yer alan duygu fiilleri incelenmiştir.

2.3.4. Süheyl ü Nev-Bahâr'da Duygu Fiilleri

2.3.4.1. Olumlu Duygu Fiilleri

'afv eyle-: Affetmek, bağışlamak.

Naķāşa girü şāh eyü söyledi

Ne kim suçı var idi **'afv eyledi** (143a/4384).

(Şah, Nakkaş'a tekrar iyi davrandı; her ne suçu varsa affetti.)

(göñül) aldur-: Göñül almak, göñül kaptırmak.

Göñül aldurana ne aşşı öğüt

Yoğ işler düzene ne aşşı öğüt (19a/777).

(Göñül kaptırana; olmadık işlere kalkışana öğüdün ne faydası var?)

apıla-: Gönlünü hoş etmek.

Şıgınmışvanın Hakk'a vü bilümi

Қуғанup **apılarvanın** ilümi (141a/4318).

(Allah'a sığınıp halkımın gönlünü hoş etmek için hazırlanacağım.)

avın-: Avunmak, teselli bulmak, rahatlamak.

Henüz ol yazuyıla **avınuram**

Girü göreven diyü sevinürem (14b/626).

(Hâlâ o çizdiğim resim ile avunurum; tekrar onu göreceğim diye sevinirim.)

āzād ol-: Mutlu olmak, mutlulukla dolmak.

Velī yigrek oldur ki sen şād ol

Yola gir ü kayğudan **āzād ol** (19a/771).

(Fakat en iyisi sen yola koyulup kaygıdan kurtularak mutlu ol.)

begen-: Beğenmek, hoşla gitmek.

Ol arayı yavlağ **begendi** nağāş

Varup şāh öninde yire urdı baş (38b/1331).

(Nakkaş, orayı çok beğendi; şaha varıp onun önünde saygıyla eğildi.)

cüş kıl-: Coşmak.

Çü bu şavtı çaldum gönül **kıldı cüş**

Çatunuzda eksüklü oldum ben uş (36a/1254).

(Bu nağmeyi çalınca gönül coştı; sizin huzurunuzda böylelikle kusurlu oldum)

düp eyle-: Sevinçten yüreği atmak, heyecanlanmak.

Sevindi şāh-ı Hāverān işidüp

Yüreği sevinmekden **eylerdi düp** (151a/4627).

(Hāverān şahı bunu işitince sevindi; sevinçten yüreği attı.)

esirge-: Korumak, acımak, merhamet etmek.

Hak Ta'ālā kendü lutfından beni **esirgeyüp**

Anşuzın rūzī kıla ol bī-vefā yāri meğer (39b/1370).

(Ancak Cenâb-ı Hak kendi lutfundan bana merhamet edip o vefasız sevgiliyi ansızın bana nasip eder.)

gönül aldur-: Gönlnü kaptırmak.

Şehet hem ol **aldurmuş** ola **gönül**

İşin 'ışka key virmiş ola gönül (41b/1425).

(Nevbahâr, sana gönlnü kaptırmış olsa aşk için gönlnü hakkıyla verir.)

gönül bağla-: Aşık olmak, gönlnü kaptırmak.

Dīvār nağşına **gönlünü bağladun**

Yüregünü 'ışk odu ile bağladun (14b/538).

(Duvarda bulunan resme gönlnü bağladın; yüreğini aşk ateşiyle dağladın.)

göñül egle-: Gönül eğlendirmek, gönül avutmak.

Çıkup tahta aldı kopuzu ele

Ki **göñlini egleye** bir dem çala (14b/510).

(Bir süre gönlünü eğlendirip çalması için tahta çıkararak kopuzu eline aldı.)

göñlini vir-: Aşık olmak.

Öginde didi bu yigit gördüğü

Kime kim ire **göñlini virdüğü** (31b/1126).

(Zihninden rüyamda gördüğüm, bana âşık olan yiğit budur, dedi.)

göñül yap-: Gönلünü kazanmak, gönلünü almak.

Gücün çün yiter yıkma **yapğıl göñül**

Sözün çün geçer ivme söyle anı (9b/274).

(Gönül yıkma, gücün yetiyorsa gönül yap! Sözün dinleniyorsa acele etmeden söyle, hatırlan!)

güven- : Güvenmek.

Şâh anı görüp **güvenürdi** canı

Dilerdi ki tahta geçüre anı (14a/412).

(Şah onu gördüğünde rahatlardı; onu tahta geçirmeyi isterdi.)

güvenç bul-: Sevinç duymak.

Dilerseñ ki **bulasın** öküş **güvenç**

Gerek kimseden almayasın ilenç (9b/268).

(Dilersen büyük sevinç duyarsın; kimseden beddua almamalısın.)

hayrân kal-: Hayran kalmak, beğenmek.

Hemîn çâre oldur ki fermân olup

İşine vü şun'ına **hayrân kalup** (2b/36).

(Onun buyruğı olan işine ve sanatına hayran kalmak tek çaredir.)

heves it-: Heveslendirmek, heves etmek.

Sebeb bu iş uğraduğı yine ol

Kim **itdi heves** gitmege Çin'e ol (17a/719)

(Bu şeyin sebebi tekrar karşılaştığı o durumdur; Çin'e gitmesini heveslendiren kimdir!)

hoş ol- (1) : Memnun olmak, mutlu olmak.

Hoş çü irişdüm tapuğa yüzünî gördüm

Hem göresiven yine ne kim Tangrı buyurdı (56a/1806).

(Senin huzuruna varıp yüzünü gördüğüm için mutluyum; hem seni tekrar görmem için Allah emretti.)

hoş ol- (2): İlgi duymak, hoşlanmak.

Süheyl ile **hoş olmuş** idi başı

Dahı tıldı 'ışk ile içi taşsı (37b/1300).

(Nevbahâr, Süheyl'e ilgi duymaya başladı; içi dışı aşk ile doldu.)

hurûş kıı- Coşmak, coşkulu olmak.

Getürdi aña virdi dârû-yı nûş

Ögi geldi başladı **kıldı hurûş** (14b/535).

(Şarabı getirip ona verdi; akli yerine gelince coştı.)

kanı kayna- Çok sevinmek.

Atası yine şundı öpdı anı

Çü **kaynar** idi tamarında **kanı** (174a/5308).

(Babası tekrar uzandı ve onu öptü; (babası onu gördüğü için) çok seviniyordu)

kaygu git- Kaygılanmamak, üzölmemek.

Çü tıldı toköz ay [u] geldi haber

Ki Tangrı saña virdi **kaygun gider** (13b/404).

(Dokuz ay dolunca Allah ona erkek bir çocuk verdi; üzölme diye haber geldi.)

kıvan- Sevinmek.

Bu şādılığıla güle oynayu

Kıvandı inen gönli oldu eyü (173b/5282).

(Bu sevinçle güle oynaya çok sevindi ve gönli huzur buldu)

merhamet kıl-: Merhamet etme, acımak, şefkat göstermek.

Günüm şöyle geçdi eger biledün

Taşa kaluban **merhamet kıladuñ** (59a/1887).

(Günümün nasıl geçtiğini bilseydin hayret edip bana merhamet ederdin.)

mes'ud ol-: Mesut olmak, mutlu olmak.

Kişi Tangrı'dan yaña tutsa yüzi

Olur t̄ali'i sa'd 'mes'ud özi (182a/5583).

(Kişi Allah'a yüzünü çevirirse talihi kutlu ve kendisi ise mesut olur.)

meyl it-: Gönül vermek.

Yemen şahınuñ oğlıdur bu Süheyl

Ki nā-gāh benüm 'ışkuma **itdi meyl** (165a/5033).

(Süheyl Yemen şahının oğludur ki bu ansızın benim aşkıma gönül verdi.)

müşerref tut-: Şereflendirmek, şeref duymak.

Var olğıl ki **tutduñ müşerref** beni

Ölürsem unutmıyavan ben seni (57a/1841).

(Sen beni çok şereflendirdin. Ölürsem seni unutmıyacağım.)

müştaḳ (bol-): Arzu duymak, istekli olmak, özlem duymak.

Yanımdan hîç ayrılmadı Cebre'ıl

Ki **müştaḳ** idi görmege bunca yıl (5b/125).

(Bunca yıl onu görmeye özlem duyduğu için Cebrâil onun yanından hiç ayrılmadı.)

ög-: Övmek.

Ben ol kişi hulkın nitesi **ögem**

Ki hiç kimseden dimeye ben yigem (16a/208).

(Ben o kişinin huyunu ne şekilde öveyim ki ben hiç kimseden daha iyiyim diye söylemez.)

ögle-: Özlemek.

Her ohtın yüzün görmegi **ögleym**

Bakam şürete gönlümü egleyem (14b/624).

(Her ne vakit onun yüzünü özlersem çizdiğim resme bakıp gönlümü avuturum.)

rahm kıl-: Merhamet etmek.

Fürkat odı yakdı beni vü kalmadı şabrum

Esirge beni **rahm kıl** iy hür-i cinānum (46a/1551).

(Ayrılık ateşi beni yaktı ve dayanacak gücüm kalmadı ey cennetimin kızı bana merhamet et.)

şabūr (bol-): Sabırlı olmak.

Semī'un mücībün halīmün **şabūr**

Refī'un rakībün kerīmün ğafūr (4a/12).

(İşiten, ona yalvaranların isteklerine cevap veren, nezaket sahibi (olmak), çok sabırlı olan, yücelten, görüp gözetten, cömert ve günahları affedendir.)

şafā bul-: Mutlu olmak, huzur bulmak, gönül şenliğine sahip olmak.

Meger kim şefā'at kıla Muştafā

Ki **bula** kıyāmetde gönlüm **şafā** (7a/165).

(Ancak Hz. Muhammed'in şefaatiyle gönlüm kıyamet günü safa bulur.)

sev-: Sevmek, muhabbet duymak.

Ebū-bekr-i Şiddīk andan 'Ömer

Buları **sevüp** kişi rahmet umar (6b/146).

(Ebū-bekr-i Şiddik ve ondan sonra Ömer, insan bu kişileri sevip bunlardan rahmet umar.)

sevin-: Sevinmek.

Gelüp şāha muştıladılar anı

Çün işitdi inen **sevindi** canı (13b/402).

(Padişaha gelip onun müjdesini verdiler; bunu işitince canı rahatladı.)

sevindür-: Sevindirmek.

Nite kim **sevindürdi** üste beni

Sevindüre Hâk rahmetinden anı (153a/4698).

(Beni bu durumda sevindirdiği gibi Allah da onu rahmetinden sevindirsin.)

seviş-: Karşılıklı sevinmek.

Süheyl ile nite **sevişdüğini**

Şoñ ucı kaçuban sivişdüğini (125b/3875).

(Süheyl ile nasıl birbirlerini sevdiklerini, sonunda kimseye görünmeden nasıl kaçtıklarını (anlattı).)

sitâyişle-: Övmek.

Ne dirsem nakâşlar anı işledi

Çü şâh gördi beni **sitâyişledi** (14b/610).

(Ne söylediysem diğer ressamı onu yaptı. Şah bu durumu görünce beni övdü.)

şâd ol-: Sevinmek, mutlu olmak.

Çü tahta çıkup virdi ol 'adl ü dâd

Hâlâyık anı görüben **oldı şâd** (14b/438).

(O, tahta çıkınca adalet dağıttı; insanlar onu görüp sevindi.)

şâd tut-: Sevinmek.

Süheyl'e gelüp gönlini **tutdı şâd**

Ne sözler ki söylendidi tutdı yâd (159a/4873).

(Nakkaş, Süheyl'e gelip onun gönlini sevindirdi; ne sözler söylemişti ki Nevbahâr hatırladı.)

şâdıllık kıl-: Sevinmek, mutlu olmak.

İkisin dañı gördi vü bildidi

Hemân lahza hoş **şâdıllık kıldıdı** (151a/4623).

(O, ikisini de gördü ve tanıdı; o anda çok sevinmişti.)

şâzılık it-: Neşelenmek, mutlu olmak.

Şaçu saçdılar **şāzılık itdiler**

Muṭī 'oldılar aña yüz tıtdılar (117b/3600).

(İhsanda bulunup neşelendiler; ona itaat edip yöneldiler.)

ṭayan-: Güvenmek.

Ġariblık odıyıla yanmış idi

Yüzinüñ şuyına **ṭayanmış** idi (147b/4518).

(Gurbet ateşiyle yanmıştı; şeref ve haysiyetine güvenmişti.)

terahḥum kıl-: Merhamet etmek, acımak.

Unıdılmaya ḥalk içinde adum

Terahḥum kıla bilüşüm ü yadum (183b/5626).

(Halk içinde adım unutulmaz; tanıdığım ve tanımadığım herkes bana merhamet eder.)

ümiz vir-: Ümit vermek.

Ol **ümizi virmesedi** cānuma

Ecel bellü şuşadıdı ḳanuma (15a/661).

(O, canıma ümit vermeseydi açık bir şekilde ecel kanıma susamıştı.)

zevḳ bul-: Hoşnut olmak.

Bölük bölük ü şaf şaf u cavḳ cavḳ

Feriştehler andan **bulurlardı zevḳ** (6a/134).

(Bölük bölük, saf saf ve küme küme melekler ondan hoşnut olurlardı.)

zevḳ eyle-: Neşelenmek.

Bugün Çīn ilindesin uşda hele

Gül oyna vü **zevḳ eyle** bizüm ile (36a/1258).

(İşte, bugün Çin ülkesindesin. Haydi, gül, eğlen, bizimle neşelen!)

zevḳ it-: Eğlenmek.

Yiyüp içüp ol gice **zevḳ itdiler**

Güneş ḳalḥıcaḳ tıruban gitdiler (38a/1326).

(O gece yiyip içip eğlendiler; güneş doğunca kalkıp gittiler.)

2.3.4.2. Olumsuz Duygu Fiilleri

acı-: Acıtmak, incitmek.

Bu şuyıla hem iri ola tenüm

Yüregümi **acıtmağıl** iy canum (107b/3283).

(Hem bu su ile benim de sertleşir; ey canım, beni incitme!)

āh eyle-: Üzölmek.

Tanışdı kim oğlını şāh eyleye

Anı düşmān işidüp **āh eyleye** (14a/418).

(Oğlunu şah yapmak için düşmanları duyup üzülsün diye ona danıştı.)

ar-: Yorulmak, yorgun düşmek.

Düriş ola kim bulasın çāre sen

Cihān için **armayuban** ara sen (14b/570).

(Dünya içinde yorgun düşene kadar çabalayıp çare bulmalısın.)

'ār ol-: Utanmak.

Kişinün çü 'aklı vü **'ār ola**

Gerek dili vü dīni arı ola (9a/246).

(Kişinin aklı ve utanma duygusu olunca dili ve dini de saf olmalı.)

'āşī ol-: İsyankâr olmak.

Ne hāşıl kişiden ki **'āşī ola**

Ŧamudan nitesi hālāşı bula (4b/101).

(İsyankâr olanın kazancı ne olacak ki, cehennemden başka kurtuluşu yok.)

āvāre ol-: Perişan olmak.

Sen **āvāre olasın** u ben diri

Ölüm yigrek ola baña āhiri (16b/704).

(Sen perişan olacaksın ve ben yaşayacağım; sonunda ölüm bana daha iyi olur.)

ayah dire-: Ayak diremek, inat etmek.

Ayah diredüm önegülik idüp

Yola girdüm atam atından gidüp (118a/3615).

(Dik kafalılık yapıp inat ettim; babamın yanından gidip yola koyuldum.)

ayın-: Korkmak, çekinmek.

Bilürü direk eyleyüp āyīne

Oturur idi şöyle kim **ayına** (104a/3175)

(Kaytas, gözyaşlarını yüzüne direk (sütun) yapıp (sürekli ağlayıp) korku içerisinde otururdu.)

az-: Azmak, sapkınlığa düşmek.

Eger iki yüz yıl dürişüp yazam

Anu bir gözünü yazınca **azam** (15b/672).

(İki yüzyıl çabalayıp onun sadece bir gözünü resmetseydim sapkınlığa düşerdim.)

baruı ora-: Cierini parçalamak.

Nite oldu vü nicesi uğradu

Ki gördüm seni **barumı oradu** (125a/3867).

(Nasıl oldu ve ne suretle buraya uğradın ki seni gördüm, cierimi parçaladın.)

belā art-: Sıkıntı çekmek.

İşüm ço **belā artma** u gizlemek

Degül eksügüm artma u gözlemek (185a/5662).

(İşim çok sıkıntı çekerek bunu gizlemektir; eksiimi arttırıp onu gözetmek değildir.)

biz-: Usanmak, bezmek, bıkmak.

Velī 'ış 'alun düzenin bozar

Anı iş iden kişi işden **bizer** (74b/2326).

(Fakat aş akıl salığını bozar; aşı iş edinen kişi işten bıkar.)

bizārlı ol-: Usanmak, bıkmak.

Çabaladı itdi öküş zārılığ

Cānından hem **olmışdı bīzārılığ** (143a/4390).

(Çabaladı ve hayli bağırp çağırıp ağladı; hem canından da usanmıştı.)

bögür-: Çok üzölmek.

Ṭurup zār zār ağlayu gitdiler

Bögürdiler ü çok fiğān itdiler (178a/5429).

(İnleye inleye ağlayarak kalkıp gittiler; acıyla feryat ettiler ve çok inlediler.)

buş-: Öfkelenmek, kızmak.

Kimün uşşı var ise hīç dınmaya

Ṭarīhmaya **buşmaya** incinmeye (2b/37).

(Kimin akli varsa hiç aldırmasın, sıkılmasın, öfkelenmesin, incinmesin.)

cānından uşan-: Bıkmak, canından usanmak.

Anası kayudan oda yandıdı

Atası ho **cānından uşandıdı** (17a/715).

(Anası kaygıdan ateşlerde yanıyordu; babası bile canından usanmıştı.)

endişe eyle-: Endişelenmek, kaygılanmak.

Söz işiden **endişe eyler** olur

Ağa lāyık iş pīşe eyler olur (11a/325).

(Söz dinleyen kişi endişelenir ve (öğüde) uygun bir şekilde iş yapmayı alışkanlık hâline getirir.)

eymen-: Çekinmek, korkmak, ürkmek.

Hīç **eymenme** di toğrusını bağa

Ve ger dimez iseñ ki bu iş ağa (90a/2772).

(Hiç korkmadan bana doğruyu söyle! Bu durumu, doğru bir şekilde anlatmazsan...)

fahr eyle-: Böbürlenmek, övünmek.

Çü 'ilm ola ton olmasa sehldür

Ki ton ile **fahır eylemek** cehldür (7b/194).

(Kişide ilim olması gerekir, elbise olmasa da olur çünkü giyim kuşam iüle böbürlenmek cahilliktir.)

göñül incit- Gönlnü kırmak, gönlnü incitmek.

Pes **incitme** zinhâr **göñülleri**

İçüñi taşuñ bigi tutğıl arı (9b/269).

(Öyle ise sakın gönülleri incitme; içini dışın gibi saf, temiz tut!)

göñül yıķ- Gönül yıkmak, gönlnü kırmak.

Gücün çün yiter **yıķma** yapğıl **göñül**

Sözün çün geçer ivme söyle ağı (9b/274).

(Gönül yıķma, gücün yetiyorsa gönül yap! Sözün dinleniyorsa acele etmeden söyle, hatırlan!)

('ıřķ ile)göyne- (1): (Ařķ ile) yanmak, küle dönmek, acı çekmek.

Ne güler idi vü ne oynar idi

Düni günü **'ıřķ ile göyner** idi (14b/565).

(Ne güler ne oynardı; gece gündüz aşķ ile yanardı.)

göyne- (2): Tasalanmak.

Niçe **göyneven** yaşdan u kırudan

Nite kim kebāb oddan u kıordan (185a/5659).

(Boşuna neden tasalanayım, ateş ve korla kebab gibi olayım.)

göyün- İçi yanmak.

Uyurken tuş oldu yüzine gözüm

İñen hūb imiř **göyüñedi** özüm (79a/2444).

(O uyurken gözüm yüzüne ilişti; o, oldukça hoş olduğı için içim yandı.)

gözden kıan dökül- Çok üzölmek, feryat etmek.

Oğul diyü **dökerdi gözden kıanı**

Atar idi oda bulursa canı (14b/567).

(Oğul deyince kanlı yaşlar akıttırdı; bir ateş bulursa canını oraya atardı.)

ğuşşasını yi-: Acısını çekmek, kaygılanmak.

Kaçan çıkup atam tonını giye

Anıhtarının **ğuşşasını yiye** (14b/477).

(Ne vakit babam hamamdan çıkıp elbiseyi giyerse, anahtarını kaybetmenin acısını çeker.)

harāb eyle- (mec.): Perişan etmek.

Maşsüdü buyıdı ki beni **eyleye harāb**

Ayrık dahı neseneyiçün yayı kûrmadı (42a/1434).

(Asıl amacı beni perişan etmektir; başka bir şey için dahi yayı çekmedi.)

hacil kıl-: Mahcup etmek, mahcup olmak.

Dahı bedreler virdi Mısrı kızıl

Kerem gösterüp **kıldı** bizi **hacil** (31a/117).

(Ayrıca içinde Mısır altını bulunan keseler verdi; bunları bize lütufta bulunarak bizi mahcup etti.)

hâtırın incid-: Gönlünü incitmek.

Ne âdem ola kim kişi **hâtırın**

Bugün **incidüben** utana yarın (4b/97).

(Hangi insan, bir kişinin gönlünü bugün incitirse yarın utanmalıdır.)

hışm eyle-: Öfkelenmek, hiddetlenmek, kızmak.

Kimesneyle **eylese hışm** u küsü

Be-cid şöyle tûrur ki kalburda şu (62b/1983).

(Aşk, kime kızıp darılırsa suyun kalburda durmayıp hemen akması gibi o da akar gider.)

incin-: İncinmek.

Kimün uşşı var ise hîç dınmaya

Tarihmaya buşmaya **incinmeye** (2b/37).

(Kimin akli varsa hiç aldırmasın, sıkılmasın, öfkelenmesin, incinmesin.)

incit-: İncitmek, kalbini kırmak.

Ger **incitmiş** olsaı düzeltmek gerek

Peşimān olup tevbe itmek gerek (4b/95).

(Birini incitmişsen bu durumu düzeltmek; (bu durumdan) pişman olup tövbe etmek gerekir.)

ķahı-: Kızmak, öfkelenmek.

Öğüt virdi birkaç u didi daıı

Dimezven ki sen tāli'üne **ķahı** (45b/1522).

(Birkaç öğüt verdi ve sen talihine öfkelen demiyorum ki dedi.)

ķahır (bol-): Üzölmek.

Bulımaz yirinde vü inen **ķahır**

Şorar taşrağı hādimini oıır (14b/521).

(Anahtarları yerinde bulamayınca çok üzölür; dışarıdakilere sorar, hizmetkârını çağırır.)

ķahr eyle-: Helāk etmek.

Bilürsin ki Nemrūd'ı **ķahr eyledi**

Aıa tatlu dirliğı zehr eyledi (4a/80).

(Nemrūd'u helak etti, ona tatlı hayatı zehir etti.)

ķakı-: Öfkelenmek, kızmak, hiddetlenmek.

ķakıyup yavu kıılmağıl bilünı

Yalan söze öğretnegil dilünı (9b/275).

(Öfkelenip aklını kaybetme! Dilini yalan söz söylemeye alıştırma!)

ķan ağla-: Kan ağlamak, çok üzölmek.

Belā gizlemek yig ki düşmān bile

Kışınūı **ķan ağladuğına** güle (185a/5663).

(Belayı gizlemek daha iyidir; çünkü kişinin düşmanı bunu bildiğı takdirde onun kan ağlamasına güler.)

ķarar-: Dertlenmek, kederlenmek.

Bulmazvanın ķandadur Nev-bahār

ķararmıř gōñül nice dutsun ķarār (153b/4710).

(Nevbahār'ın nerede olduğunu bulamıyorum; kederlenmiş gōñül nasıl huzur bulsun!)

ķarart (d)-: Dertlendirmek.

Ağardur saķalı kızardur gözi

ķarardur gōñüli şarardur yüzi (138a/4234).

(Kaygı; saķalı ağartır, gözü kızartır, gōnlü karartır ve yüzü sarartır.)

(canı) ķaya gel-: Canına yetmek, bezmek, bıkmak, endişeye kapılmak.

Nice baķsa ya şu görür yā ķaya

Ya ho mīře top **geldi cānı ķaya** (95b/2933).

(Hangi tarafa bakarsa baksın ya su görür ya da kayalık; büsbütün meşe ağaķları da olunca endişeye kapıldı.)

ķaya getür-: Bezdirmek, usandırmak, tasaya salmak, kaygılandırmak.

Uzatmışdı şöyle fesāda elin

Ki **ķaya getürmiř** idi Ćin ilin (76b/2370).

(Elini öyle bir fitneye sokmuřtu ki Ćin ülkesini kaygıya salmıřtı.)

ķayğuya bat-: Hüzünlenmek.

Melül oldu **ķayğuya batdı** yine

Dōřeginün üstine yatdı yine (23a/877).

(Tekrar çok endişelenip hüzünlenir ve yatağının üzerine yatar.)

ķayğuya vir-: Sıkıntıya girmek, sıkıntıya sokma.

Naķāř didi **ķayğuya virme** canuğ

Dürişgil ki sağlığa ire tenün (15b/674).

(Nakkaş, canını sıkıntıya sokma; gayret et ki vücudun sağlığına kavuşsun, dedi.)

ķayır-: Sakınmak, çekinmek, kaygılanmak.

Görürler ki gitmiş gemi anda yoh

'Acebledi Tālīs **ķayırdı** çoĥ (105b/3217).

(Geminin gittiğini, orada olmadığını görürler; Tālīs çok şaşırıp kaygılandı.)

ķayur- (1): Çekinmek, sıkılmak.

Ķayurmaya taĥlardan u mīşeden

Uşanmaya zaĥmetden endişeden (164a/5009).

(Daĥlardan ve meşe ormanından çekinmeyip sıkıntıdan ve endişeden usanmayacak.)

ķayur- (2): Kaygılanmak, tasalanmak.

Baķup gördi Ćīn'din yaņa ķopdı toz

Ķayurdı kıızıl yaņağı oldu boz (82b/2546).

(Çin tarafına bakınca tozun kalktığını gördü ve kaygılandığı için kıızıl yanakları boz renge büründü.)

keykirde-: Endişe etmek, sızlanmak.

Ķayurmayup uğrı yola ķaydıdı

Nite aņa **keykirdemek** ķayd idi (69b/1282).

(Çekinmeden yanlış yola saptığından onun için endişelenmek ayak bağıydı.)

ķına-: Kınamak, ayıplamak.

Yigenümi daĥı **ķınamışvanın**

Degül nesneyi hem şınamışvanın (11b/345).

(Yeğenimi de kınamışım; bu bir şey değil üstelik onu sinamışım.)

ķırıl-: Kırılmak, heder olmak, helak olmak.

Bola kim bu iş ola tedbır ile

Şavaş ķarılırsa çeri **ķırıla** (88a/2704).

(Bu işte tedbirli olmamız gerekir; aksi hâlde savaş şiddetli olursa birçok asker helak olur.)

ķız-: Kızmak, öfkelenmek.

Ķazam ben daĥı niçeme kim **ķızam**

Biş on erce dürişeven çün kızam (61b/1962).

(Kız olsam da kızdığım da ben de beş on erkek gücünde çabalayıp tünel kazarım.)

kibr (eyle-): Kibirlenmek, böbürlenmek.

Hasedden ırak ol [u] kinden şakın

Dağı **kibre** vü buhle varma yakın (9b/266).

(Kıskançlıktan uzak dur ve kinden sakın! Böbürlenmeye ve cimriliğe yakın durma!)

ķocın-: Korkmak, çekinmek.

ķocınur yacanur cānıdur 'azīz

ķamusına her nite kim siz ü biz (2b/27).

(Sizin, bizim bütün herkesin korkup çekindiği can azizdir.)

ķorķ- Korkmak.

Şu 'akreb ki hem zaķm birkaç urur

Bayık **ķorķuban** cānını kaçurur (2a/26).

(Şu akrep birkaç defa vurarak yara oluşturur; kuşkusuz korkunca o canını kurtarır.)

ķorķuya düş-: Korkuya kapılmak.

Eger kaçsadı **düşüben ķorķuya**

İrişmeyedi rene vü ķoķıya (8b/184).

(Kişi, korkuya kapılıp kaçsaydı, rene ve korkuya erişmezdi.)

ķüs-: Küşmek.

Didi iy baba cānı noldı şaķa

Ki **ķüsmiş** bigi söylemezsin baķa (179b/5500).

(Ey canım babam sana ne oldu ki bana küsmüş gibi konuşmuyorsun, dedi.)

melāmet ol-: Ayıplanmak.

Ve ger ni **melāmet olursın** şara

Kişi 'ışķ işin şanma kim başara (59a/1892).

(Bunları yapmazsan şehirde ayıplanırsın. İnsanın, aşkın üstesinden geleceğini zannetme!)

melûl ol-: Hüzünlenmek.

İşitdi atası vü **oldı melûl**

Gözi yaş toluban didi iy oğul (18b/764).

(Babası bunları duyup hüzünlendi; gözü yaş ile dolarak ey oğul, dedi.)

özi göyne-: İçi yanmak.

Çü nakkâş anı gördi **göynüp özi**

Açup ağzını dökdi tatlu sözi (14b/639).

(Nakkaş, onu gördü ve içi yanarak ağzını açıp tatlı sözleri söyledi.)

peşîman ol-: Pişman olmak. Pişmanlık duymak.

Ger incitmiş olsañ düzeltmek gerek

Peşîmân olup tevbe itmek gerek (4b/95).

(Birini incitmişsen bu durumu düzeltmek; (bu durumdan) pişman olup tövbe etmek gerekir.)

renc eyle-: Sıkıntı, eziyet çekmek.

Dirîgâ bu taht u bu mâl u bu genc

Ki dirdi dedelerümüz yidi **renc** (13b/393).

(Dedelerimizin sıkıntı çekerek topladığı bu hazine, mal ve tahta eyvahlar olsun!)

ruh(u) kızar-: Utanmak, yüzü kızarmak.

Eger yaya olam yâ atum aruh

Kızardımazam şâh katında **ruh** (185a/5667).

(Yaya olsam veya atım zayıf hâlde olsa şahın huzurunda yüzümü kızartamam.)

tağla-: Dağlamak, aşk ateşiyle yanmak, acı çekmek.

Dîvâr nakşına göñlüñi bağladun

Yüregüñi 'ışk odu ile **tağladun** (14b/538).

(Duvarda bulunan resme gönlini bağladın; yüreğini aşk ateşiyle dağladın.)

tırıh-: Daralmak, içi sıkılmak, müteessir olmak.

Kimün uşşı var ise hîç dınmaya

Țarîhmaya buşmaya incinmeye. (2b/37).

(Kimin akli varsa hiç aldırmasın, sıkılmasın, öfkelenmesin, incinmesin.)

tebāh it-: Perişan etmek, perişan olmak.

Ve ger ni işüm aña irdi i şāh

Ki nā-gāh **idem** kendüzümi **tebāh** (14b/571).

(Ey şah! Şayet işim ona rastlamazsa ansızın kendimi perişan ederim.)

tekebbürlik: Böbürlenme, kibirlenme.

Tekebbürlige virmeyügör boyun

Anuñ odı virür yile yüz şuyın (63a/1998).

(Böbürlenmeye boyun eğme! Böbürlenmenin ateşi, şerefini yok eder.)

Țudağı Țurı-: Çok korkmak.

Çü Țaytās ol heybete baḥdıdı

Țudağı Țurıdı yaşı aḥdıdı (166a/5073).

(Țaytās o heybete bakınca çok korktu ve gözyaşları aktı.)

uşan (1) -: Usanmak, bıkmak.

Țayurmaya taḡlardan u mīşeden

Uşanmaya zaḥmetden endişeden (164a/5009).

(Daḡlardan ve meşe ormanından çekinmeyip sıkıntıdan ve endişeden usanmayacak.)

utan-: Utanmak, hicap duymak.

Ne ādem ola kim kişi ḥātırın

Bugün incidüben **utana** yarın (4b/97).

(Hangi insan, bir kişinin gönlünü bugün incitirse yarın utanmalıdır.)

utandur-: Utandırmak.

Ola kim senün sımaya sözüñi

Gele vü **utandurmaya** yüzüñi (27b/1013).

(Belki sözünü yerine getirip gelir ve yüzünü utandırmaz)

ümîzi üz-: Ümidi kırılmak, hayal kırıklığına uğramak.

Yaluñuzca tağda vü taşda gezüp

Gücümü dükedüp **ümîzüm üzüp** (164b/5026).

(Tek başıma ıssız yerlerde gezip gücüm tükenerek ümidim kırıldı.)

ürk-: Ürmek, korkmak.

Olıcağ ne şınur u ne uşanur

Ne incinür **ürker** ü ne üşenür (134b/4138).

(...ne kırar ne de parçalar ne incinir, korkar ne de rahatsız olur.)

üşen-: Üzülmek, kahrolmak, sıkılmak, rahatsız olmak tedirgin olmak.

Ki **üşenmeñüz** dinç ü fâriğ oluñ

Velî işlü işüñüzi key bilüñ (181b/5561).

(Üzülmeyin, sakın ve rahat olun! Fakat işi olan kişiler işinizi iyi bilin!),

vâlih kal- : Keder ve hüznle aklı gitmek, şaşkırmak, hayrete kalmak.

Kul anı görüp **kalmış** idi **vâlih**

Mecâli yoğıdı ki diyeydi ih (127b/3942).

(Hizmetkâr o resmi görünce şaşakalmıştı; kuvveti kalmamıştı ki ih, desin.)

yabāna gît- (mec) : Heder olmak.

Hevāya uyup **yabāna gîtmegil**

Hevāya uyan tizcek olur hacîl (10b/313).

(Nefsine kapılıp heder olma; nefesine uyan kişinin yüzü hemen kızarır.)

yacan-/ yacın- : Çekinmek, sakınmak.

Kocınur **yacanur** cānıdur 'azîz

Kamusına her nite kim siz ü biz (2b/27).

(Sizin, bizim bütün herkesin korkup çekindiği can azizdir.)

yas ol-: Yasa bürünmek, yas tutmak.

Atası ulu pādīšāhdur bugün

Çü bu gitdi aña **yas oldu** düğün (31a/1109).

(Onun babası bugün yüce bir padişah'tır; şehzade ondan ayrılınca onun eğlencesi yasa büründü.)

yirin-: Kederlenmek, mahzun olmak, üzülmek.

Dögündi delim ü urundı öküş

Yine tālī'ine **yirindi** öküş (179b/5499).

(Çok dövündü; tekrar talihine çok üzüldü.)

yüregi tağla(n)-: Yüreği dağlanmak, çok üzülmek, kahrolmak.

Bunı didi vü kan yaşın ağladı

Gelincük bigi **yüregin tağladı** (63b/2010).

(Kanlı gözyaşı dökerek bu söyledi; gelincik gibi yüreğini dağladı.)

yüregi figār eyle-: Yüreği yaralanmak. acı çekmek.

Bunı didi vü ağladı ol nigār

Şehün **eyledi yüregini figār** (14b/572).

(O sevgili bunu söyleyerek ağladı; şahın yüreğini yaraladı.)

yüregü yar-: Yüreği parçalanmak.

Ki yatmış durur h̄aste vü bī-ķarār

Ol itdükce āh **yüregümi yarar** (14b/587).

(Oğlum hasta ve rahatsız bir şekilde yatmış, āh ettikçe yüreğimi parçalar.)

yüz kızart-: Mahçup olmak.

'Arabca bir adı anuḡdur müdām

Kişinüḡ **yüzini kızardur** müdām (145a/4442).

(İçkinin Arapçadaki bir adı müdâmdır (devamlıdır); insanı hep mahçup eder.)

zehresi yarıl-: Korkudan ödü patlamak, çok korkmak.

Yarıldı kaya **zehresi** korhudan

Belinledi Aşhāb-ı Kehf uyhudan (180a/5510).

(Korkudan kayanın ödü patladı; Ashab-ı Kehf uykudan korku ile sıçradı.)

2.3.4.3. Hem Olumlu Hem Olumsuz Duygu Fiilleri

‘aceble-: Şaşırmak.

'Aceblediler ol yiyesileri

Şu döşekleri vü giyesileri (21b/842).

(O yiyeceklerle, döşeklere ve giysilere çok şaşırdılar.)

alın-: Kaygılanmak, kuşkulananmak.

Kapısında kûsı çalınmaz mıdı

Çamu düşmān anda **alınmaz** mıdı (112b/3452).

(Kapısında kôs çalınmaz mıydı? Bütün düşman ondan kaygılanmaz mıydı?)

ayın bayın ol-: Şaşıp kalmak.

Bunı gördiler nā-gāh aşlanlayın

Mişede vü **oldılar ayın bayın** (97a/2968).

(Bunu meşeliklerde ansızın aslan gibi görünce çok şaşırdılar.)

endik-: Şaşırmak, şaşakalmak.

Şāh **endikdi** vü hīç sözi kalmadı

Cevābın nite viresin bilmedi (70a/2187).

(Şah bu duruma şaşırp ona söyleyecek hiçbir şey bulmadı. Ona cevabını nasıl vereceğini bilmedi.)

eñü yañu ol-: Şaşırmak.

Üninden sarāy içi tıldı yañu

Kim işitdise **oldı eñü yañu** (49b/1639).

(Sarayın içi onun sesiyle yankılandı ve sesini kim işittiyse şaşkına uğradı.)

şas-: Şaşırmak.

Ve lîkin benüm şindi **şaşdı** bilüm

Uzatmağa sözi kışadur dilüm (151b/4645).

(Fakat şimdi ben bildiğimi şaşırdım; sözü uzatmam, dilim kısadır.)

tañla-: Hayret etmek, şaşırmak.

Bahār olıcağ **tañla** gözünı aç

Çalap rahmetin tañla yüzüne saç (3b/62).

(Bahar olunca hayret ederek gözünü aç! Allah'ın rahmetini hayranlıkla yüzüne saç!)

tañ dur-: Hayret etmek, şaşırmak.

Kamu cānluya ol virür āleti

İñen **tañ durur** aña bu hāleti (2a/21).

(Bütün canlıları donatan odur. Anlayıp düşünen için bu durum çok hayret vericidir.)

uşan-: (2) Şüphe etmek, kuşkulanmak.

Seni gönderem bizden uşanmağıl

Ben işbu sözümnden döne şanmağıl (141a/4327).

(Seni göndereyim; bizden şüphe etme ve benim bu sözümnden döneceğimi düşünme!)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dil, insan zihninin düşünsel üretimini somutlaştıran, iletişimi mümkün kılan ve bireyin kendini ifade etmesini sağlayan en temel araçtır. Düşüncenin şekillenmesi, sistemleştirilmesi ve aktarılması süreçleri büyük ölçüde dil aracılığıyla gerçekleşir. Bu nedenle, dil ve düşünce arasında çift yönlü ve işlevsel bir ilişki söz konusudur. İnsan yalnızca dış dünyayı algılamakla kalmaz, aynı zamanda bu algıları anlamlandırarak düşünceler üretir. Bu soyutlama sürecinde dil, yalnızca bir ifade vasıtası değil, aynı zamanda düşünceyi oluşturan ve dönüştüren bir yapı olarak işlev görür.

Fiiller, dilsel ifadelerin en temel taşıyıcılarından biri olarak yalnızca eylem veya durumu bildirmekle kalmaz aynı zamanda öznenin iç dünyası, tutumu, bakış açısı ve zihinsel süreçleri hakkında da doğrudan ipuçları verir. Özellikle mental fiiller, bireyin dünyayı nasıl algıladığını, yaşantılarını nasıl değerlendirdiğini ve duygusal tepkilerinin nasıl şekillendiğini anlamamıza imkân tanıyan önemli bir anlamsal kategoridir. Bu fiiller; algı, idrak ve duygu boyutlarıyla bireyin bilişsel süreçlerini yansıttıkları için hem dil bilimsel hem de edebî çözümlemelerde merkezî bir konuma sahiptir.

Süheyl ü Nev-bahâr üzerine bu yapılan inceleme, mental fiillerin yalnızca nicel olarak değil, aynı zamanda nitelik bakımından da dikkat çekici bir çeşitlilik sergilediğini göstermiştir. Eserde toplam 249 mental fiil tespit edilmiş; bunların 43'ü algı, 66'sı idrak ve 140'ı duygu fiili olarak sınıflandırılmıştır. Bu dağılım anlatının zihinsel bir zeminde kurulduğunu ve karakterlerin içsel çözümlemelerine ağırlık verildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle algı fiilleri içerisinde görme fiillerinin sayıca baskın oluşu mesnevinin olay örgüsünde görsel algının belirleyici olduğunu göstermektedir. Karakterlerin çevrelerine, karşılaştıkları olaylara ve diğer kişilerle olan ilişkilerine dair ifadelerin çoğunlukla gözlemlere dayalı olması, görme duyusunun metindeki merkezî konumunu açıkça ortaya koyar. Görme yalnızca fiziksel bir algı değil, aynı zamanda anlama, fark etme içerdiğinden, bu fiiller eserin hem açık hem de kapalı anlamlarını inşa etmektedir. Özellikle tasavvufî anlatı geleneğinde görme, hakikati idrak etmenin sembolü olarak kullanılır, bu bağlamda Süheyl ü Nev-bahâr'daki görme fiilleri de çoğu zaman metaforik düzlemde işlev kazanmakta, karakterlerin ruhsal ve zihinsel dönüşümünü ifade etmektedir. Buna karşılık, koku alma fiillerinin eserde son derece sınırlı düzeyde yer alması algı alanları arasında belirgin bir hiyerarşi bulunduğu işaret etmektedir. Koku duyusu hem fizyolojik hem de kültürel bağlamda diğer duylara kıyasla daha az dile getirilen bir algı türüdür. Özellikle klasik edebiyat geleneğinde koku, genellikle güzellik, letafet, bahar ve cennet imgeleriyle ilişkilendirilir; ancak doğrudan koku alma fiillerine dayalı anlatım oldukça sınırlıdır. Süheyl ü

Nev-bahâr'da da bu eğilim devam etmekte, görsel ve kavramsal tasvirlerin ön planda olduğu bir yapı içerisinde koku duyusu yalnızca tamamlayıcı bir işlev üstlenmektedir. Bu durum, eserin tematik önceliklerinin görsellik üzerine kurulu olduğunu ve karakterlerin yaşantılarının daha çok gözlem ve zihinsel tasavvur yoluyla ifade edildiğini göstermektedir. Koku alma fiillerinin azlığı, yalnızca bir dil tercihi değil, aynı zamanda dönemin kültürel algı düzenine işaret eden anlamlı bir göstergedir.

İdrak fiillerine bakıldığında, karakterlerin yaşadıkları olayları yalnızca duyu düzeyinde değil, düşünsel düzeyde değerlendirdikleri açıkça görülmektedir. Düşün-, bil-, anla-, hatırla- gibi fiiller aracılığıyla karakterlerin iç monologları, çelişkileri, sorgulamaları ve farkındalık süreçleri ifade edilmektedir. Bu fiiller, anlatının yüzeyindeki olay örgüsünden çok, karakterlerin zihinlerinde gerçekleşen içsel dönüşümün anlatılmasına imkân tanımaktadır. Eserde yer alan 66 idrak fiilinin büyük çoğunluğu, karakterlerin kendilerini ve çevrelerini anlama sürecine dahil olduklarını ortaya koymaktadır. Bu fiiller aynı zamanda metnin felsefi ve tasavvufi katmanlarını da derinleştirmekte; bireyin dünyevi olaylar karşısındaki tavrını ruhsal bir olgunlaşma süreciyle ilişkilendirmektedir. Özellikle Süheyl'in aşk deneyimi üzerinden gelişen ruhsal yolculuğu, bu fiiller aracılığıyla kavramsal bir gelişim çizgisi hâlinde okura aktarılmaktadır. Aşkın sıradan bir duygulanımdan öte, bireyin kendini tanıması ve hakikati kavramasıyla ilişkili olduğu yönündeki anlatı dokusu, idrak fiillerinin çok yönlü kullanımıyla vurgulanmaktadır.

Duygu fiilleri ise eserin genel atmosferini belirleyen en güçlü göstergeler arasında yer almaktadır. Tespit edilen 140 duygu fiilinin 82'sinin olumsuz duyguları ifade etmesi, eserde melankoli, özlem, hüzn, hayal kırıklığı gibi temaların baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Üzül-, ağla-, pişman ol-, acı çek- gibi fiiller yalnızca bireysel duygulanımları değil, aynı zamanda aşkın ruhsal ağırlığını ve karakterlerin içsel çöküş anlarını da dile getirmektedir. Bu fiiller metnin dramatik yapısını pekiştirmekte, okuyucunun karakterlerle duygusal bir bağ kurmasını kolaylaştırmaktadır. Olumlu duygu fiilleri ise sınırlı sayıda yer almakta, çoğu zaman geçici sevinç, ümide kapılma ya da mutluluğun kısa süreli yaşandığı anlarda kullanılmaktadır. Bu durum, eserin genel duygusal tonunun karamsar ve dramatik bir çerçevede şekillendiğini göstermektedir. Duygu fiillerinin bağlama göre taşıdığı anlam değerlerinin farklılıkları ise anlatının zenginliğini ve anlam katmanlarını çoğaltan önemli bir unsurdur.

Sonuç olarak, Süheyl ü Nev-bahâr'da yer alan mental fiiller; karakterlerin zihinsel işleyişlerini, algı dünyalarını ve duygusal tepkilerini görünür kılan, anlatının bilişsel yönünü derinleştiren temel yapı taşlarıdır. Görme fiillerinin yoğunluğu, olayların betimsel düzlemde

kurulduğunu; idrak fiillerinin çeşitliliği, karakterlerin düşünsel derinliğe sahip olduğunu; duygu fiillerinin baskın olumsuzluğu ise eserin genel tematik yapısının melankolik bir atmosfere sahip bulunduğunu göstermektedir.

Bu veriler ışığında, mental fiillerin çok katmanlı anlatım olanakları sunduğu ve metnin yalnızca biçimsel değil, anlam dünyasını da yapılandığı açıkça görülmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı mesnevilerin mental fiil kullanımı açısından karşılaştırılması hem zihinsel eğilimlerin tarihsel seyri hem de edebî geleneklerin anlatı stratejileri bakımından önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca mental fiillerin bağlam içindeki söz dizimsel ve edimsel işlevleriyle birlikte anlatıcı bakış açısıyla ilişkilendirilmesi, klasik metinlerin daha kapsamlı ve disiplinlerarası bir yaklaşımla değerlendirilmesine imkân tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Adalı, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya.
- Adler, A. (2010). *İnsanı Tanıma Sanatı*. Kâmuran Şipal (Çev.). İstanbul: Say.
- Ahmed, S. (2014). *Duyguların Kültürel Politikası*. İstanbul: Sel.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Altundaş, U. (2023). Tuvaca Görme Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 38, 7-25.
- Argunşah, M., Boz, F. (2022). 15. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde Negatif Temel Duygu Fiilleri. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 8(17), 208-225.
- Arnold, M. B. (1960). *Emotion and Personality*. New York: Columbia University Press.
- Aslan, B. (2024). Dîvânu Lûgati't-Türk'te Duyu Fiilleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 20-30.
- Aşcı, M. (2024). Muînü'l Mürid'de Yer Alan Mental Fiiller. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 13(4), 1246-1282.
- Ataman, H. A. (2023). Yûnus Emre Dîvânı'nda Mental Fiiller. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (76), 179-216.
- Aydoğmuş, E. (2021). Özbek Türkçesinde Mental Fiiller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 135-151.
- Banarlı, N.S. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (Cilt 1). İstanbul: MEB.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Barutçu Özönder, S. (1993). Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi. *Türk Gramerinin Sorunları I-II* (22-23 Ekim 1993). Ankara: Türk Dil Kurumu, 168-176.
- Baymur, F. (1990). *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap.
- Bayraktar, F. S. (2017). Bulgarca Sözlüğünde Yer Alan Türkçe Mental Fiiller Üzerine. *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiri Kitabı* (25-28 Eylül 2017). Ankara: Bilkent Üniversitesi, 458-466.
- Beyitoğlu, Y. K. (2021). Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'unda Mental Fiiller. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(3), 1521-1534.

- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., Finegan, E. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Bilgegil, M. K. (2014). *Türkçe Dil Bilgisi*. Ankara: Salkımsöğüt.
- Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azerbaycan Türkçesinde Mental Fiiller*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Bilgin Aksoy, G. (2022). Azerbaycan Türkçesinde Duygu Fiillerinin Anlam Bilimsel Yapı Görünümleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 72-87.
- Biray, N. (2007). Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Hâldeki Benzer İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (6-7-8-Eylül 2006) Bildiriler II*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, 307–314.
- Booth, James R. ve Hall, William S. (1995). Development of the Understanding of the Polysemous Meanings of the Mental-state Verb Know. *Cognitive Development*, 10, 529 549.
- Boz, F. (2022). *15. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde Mental Fiiller*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Ciğa, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-bahâr (Metin- Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi /Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. England: Cambridge University Press.
- Cook, W. A. (1979). *Case Grammar:Development Of The Matrix Model (1970- 1978)*. Washington: Georgetown University Press.
- Croft, W. (1993). Case Marking and The Semantics of Mental Verbs. J. Pustejovsky (Ed.), *Semantics and The Lexicon* (55-72). Dordrecht: Kluwer Academic Publisher.
- Cüceloğlu, D. (2019). *İnsan ve Davranışı*. Remzi.
- Çelik, T. (2021). *Risale-i Kudsiyye 'de Mental Fiiller ve Dizin*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kastamonu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

- Çelikten, E.K. (2024). Hüseyin Nihal Atsız'da Duygu Fiilleri: "Bozkurtlar" Adlı Eser Örneği. *The Journal of Social Sciences*, 11 (73), 298-318.
- Darwin, C. (2009). *The Expressions of the Emotions in Man and Animals*. England: Cambridge University Press.
- Demir, A. (2015). Platon'da İdea-Tikel İlişkisi: Episteme vs Doksa. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2, 285-300.
- Demirbaş, M. (2021). Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemleri. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları*, 2(2), 25-49.
- Descartes, R. (2015). *Duygular ya da Ruh Hâlleri*. Çiğdem Dürüşken (Çev.). İstanbul: Alfa.
- Dilâçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 83-145. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dilçin, C. (1991). *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr: İnceleme- Metin- Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Dixon, R. M. (1991). *A New Approach to English Grammar, on Semantic Principles*. Oxford: Clarendon Press.
- Dizdaroğlu, H. (1963). *Türkçede Fiiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Doğan, L., Erdin, C. (2021). Gagavuz Türkçesinde Mental Fiiller. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 9(2), 191-221.
- Dolati Darabadi, M. (2018). Nehcü'l Feradis'te Mental Fiiller. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 85-113.
- Ece, S. (2003). *Bekayi, Mensur Süheyl ü Nevbahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*. İstanbul: Aktif.
- Ediskun, H. (2005). *Türk Dil bilgisi*. İstanbul: Remzi.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- Ekman, P. (1999). *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. New York: Times Books.
- Ekşioğlu, S., Karadağ, F. N. (2021). Kitābu Evsāfi Mesācidi'ş-Şerife'deki Mental Fiiller Üzerine Bir İnceleme. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2(2), 94-109.
- Enç, M. (1990). *Ruh Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: A.Ü.

- Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin “İstem”e Göre Anlam Değişmeleri. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 939-949.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Fábregas, A., Marín, R., McNally L. (2012). From Psych Verbs to Nouns. V. Demonte, L. McNally (Ed.), *Telicity, Change, and State: A Cross-Categorical View of Event Structure* (162-184). Oxford: Oxford University Press.
- Fakirullahoğlu, M. A. İ. (2016). *Kırgız Türkçesinde Duygu Fiilleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, İstanbul.
- Frijda, N. H. (1986). *The Emotions*. England: Cambridge University Press
- Gencan, T. N. (1979). *Dil bilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül.
- Gibson, J. J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton, Mifflin and Company.
- Givon, T. (2001). *Syntax: An Introduction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Goatly, A. (1997). *The Language of Metaphors*. New York: Routledge.
- Goleman, D. (2021). *Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Daha Önemlidir?* Banu Seçkin Yüksel (Çev.). İstanbul: Varlık.
- Gökmenoğlu, E. (2022). *Kutadgu Bilig'de Duyu Fiilleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Göz, K. (2018). İbn Sînâ Düşüncesinde Ortak Duyu (Hiss-i Müşterek) Kavramı. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 305-329.
- Gray, J. A. (1982). *The Neuropsychology of Anxiety*. Oxford: Oxford University Press.
- Gunnarsdóttir, Á. B. (2013). Conceptual Metaphors in Perception Verbs: A Comparative Analysis in English and Icelandic. *Universty of Iceland School of Humanities Department of English*, 3-42.
- Guyton, A.C., Hall, J.E. (2013). *Tıbbi Fizyoloji*. A. Yıldırım (Çev.). İstanbul: Nobel Tıp.

- Güngör, O. C. (2021). Dede Korkut Hikâyeleri'nde Mental Fiiller. H. Tokyürek, B. Bekar (Ed.), *Doğumunun 60. Yılında Nevzat Özkan Armağanı Ediyä Yazıka* (s. 409-443). Ankara: Nobel Bilimsel.
- Gülensoy, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Halliday, M.A.K. (1990). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Foreign Language Teaching and Research Press.
- Halliday, M.A.K. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Foreign Language Teaching and Research Press.
- Hatipoğlu, V. (1972). *Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Heine, B., Kuteva, T. (2007). *The Genesis of Grammar: A Reconstruction*. Oxford: Oxford University Press.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe Temel Dil Bilgisi*. Ankara: Engin Yayınları.
- Hirik, Erkan (2017). Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 41, 53-74.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ibarretxe-Antuñano, B. I. (1999). *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study*. (Thesis Doctor). University of Edinburgh, Edinburgh.
- Izard, C. E. (1971). *The Face of Emotion*. New York: Appleton-Century Crofts.
- İbe Akcan, P. (2004). Türkçe Ruh Durumu Eylemleri İçin Bir Sınıflama Önerisi. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1/1, 35-45.
- İlter, E. (2019). *Karahanlı Türkçesinde Duygu Fiilleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü /Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/ Türk Dili Bilim Dalı, Ankara.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- <https://www.oed.com/?tl=true>. Erişim tarihi: 05.12.2024
- https://www.oed.com/dictionary/etymological-dictionary_n. Erişim tarihi: 05.12.2024

<https://islamansiklopedisi.org.tr/hoca-mesud>. Erişim tarihi: 12.01.2025

<https://lugatim.com/s/idrak>. Erişim tarihi: 12.01.2025

Kalkan, N. (2016). Başkurt Türkçesinde Mental Fiiller. *Actual Problems of Turkic Studies*, 177-186.

Kamchybekova, Kyial (2010). *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü  ağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.

Karadağ, F.N. (2023). *Eski Anadolu Türkçesinde Mental Fiiller*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı AnaBilim Dalı, Rize.

Karadağ Toprak, F. (2021). Tuvacada Semantik Bir Kategori Olarak İdrak Fiilleri: Eski Türkçe ile Karşılaştırılmalı Olarak. Orhon'dan Lena Kıyılarına Türkçe. *Geçmişten Günümüze Türk Dili  ğrenci  alıştayı Bildirileri* (22 Mart 2021). İstanbul: Kesit, 85-100.

Karadeniz, Y. (2023).  zbek Destanlarında Algı Fiilleri. *Akademik Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 713-726.

Karahasanoğlu, Y. (2022). *Yakut (Saha) Türkçesinde Duyu Fiilleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Kenny, A. (2003). *Action, Emotion and Will*. London: Routledge.

Kılıçoğlu, A. (2021). *Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinin Eş Dizimliliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Samsun.

Kılınç, E. (2024). İrk Bitig'de Duygu Fiilleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 495-514.

Kuyma, E. (2023). Mukaddimetü'l-Edeb'de Duyu Fiilleri ve Semantik Rol Yapıları. *Dil Araştırmaları*, 32: 75-90

Koç, K. (2024). Yeni Uygur Türkçesinde Mental Fiiller. *The Journal of Academic Social Science*, 152, 155-163.

Koptagel İlal, G. (1991). *Tıpsal Psikoloji. Tıpta Davranış Bilimleri* (3. Baskı). Ankara: Güneş.

- Korhonen, A., Briscoe, T. (2004). Extended Lexical-Semantic Classification of English Verbs. *Proceedings of the HLT-NAACL Workshop on Computational Lexical Semantics (2-7 Mayıs 2004)*. Boston: Association for Computational Linguistics, 38-45.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Köknel, Ö., Özügürlü, K. (1983). *Tıpta Ruhbilim*. İstanbul: Taş.
- Kuliyev, G. K. (1998). *Semantika Glagola v Tyukskih Yazıkah*. Bakü: ELM.
- Lazarus, R. S. (1991). Progress on a Cognitive-Motivational-Relational Theory of Emotion. *American Psychologist*, 46 (8), 819-834.
- Levin, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lock, G. (2005). *Functional English Grammar*. England: Cambridge University Press.
- Longacre, R. E. (1976). *An Anatomy of Speech Notions*. Lisse: Peter de Ridder Press.
- Lundberg, G. A., Clarence, C. S., Otto, N. L. (1980). *Sosyoloji*. Özer Ozankaya (Çev.). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği.
- Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R., Sitarenios, G. (2001). Emotional Intelligence as a Standard Intelligence. *Emotion*, 1 (3), 232-242.
- McDougall, W. (1926). *An Introduction to Social Psychology*. London: Batoche.
- Montgomery, D. (2002). Mental Verbs and Semantic Development. *Journal of Cognition and Development*, 3(4), 357-384.
- Morgan, C. T. (2017). *Psikolojiye Giriş*. Sirel Karakaş, Rükzan Eski (Çev.). Konya: Eğitim.
- Morley, G. D. (2000). *Syntax in Functional Grammar*. London: Continuum Wellington House.
- Mowrer, O. H. (1960). *Learning Theory and Behavior*. New York: Wiley.
- Murçak, C. (2023). *Yaşar Kemal'in Romanlarında Mental Fiiller*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı AnaBilim Dalı, Samsun.
- Oatley, K., Johnson-Laird, P. N. (1987). Towards a Cognitive Theory of Emotions. *Cognition & Emotion*, 1, 29-50.

- Okay, Ş. D. (2022). *Hüseyin Nihal Atsız 'ın Ruh Adam Romanında Mental Fiillerin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Ortony, A., Turner, T. J. (1990). What's Basic About Basic Emotions?. *Psychological Review*, 97 (3), 315-331.
- Özeren, M., Alan, İ. (2018). Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, 203-224.
- Özkan Kurt, F. (2020). *Batı Türkçesinde Algı Fiilleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Panksepp, J. (1982). Toward a General Psychobiological Theory of Emotions. *The Behavioral and Brain Sciences*, 5, 407-467.
- Papafragou, A., Cassidy, K., Gleitman, L. (2007). When We Think About Thinking: The Acquisition of Belief Verbs. *Cognition*, 105, 125-165.
- Plutchik, R. (1980). A General Psychoevolutionary Theory of Emotion. *Emotion Theory, Research, and Experience*, 3-33.
- Plutchik, R. (2001). The Nature of Emotions. *American Scientist*, 89, 344-350.
- Russell, J. A., Barrett, L. F. (1999). Core Affect, Prototypical Emotional Episodes, and Other Things Called Emotion: Dissecting the elephant. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(5), 805-819.
- Sandalyeci, S. (2023). *Çağatay Türkçesinde Mental Fiiller: Ali Şir Nevâyî Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türk Dili Bilim Dalı, Edirne.
- Schiffman, L.G., L.L. Kanuk. (2002). *Consumer Behavior*. (7. Baskı). New Jersey: Prentice Hall International Inc.
- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede Mental Fiiller*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türk Dili ve Edebiyatı Programı, Trabzon.
- Shatz, M., Welmann, H., Silber, S. (1983). The Acquisition of Mental Verbs: A Systematic Investigation of the First Reference to Mental State. *Cognition*, 14, 301-321.
- Smith, C. (1991). *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer.

- Smith, E. E., Kosslyn, S. M. (2017). *Bilişsel Psikoloji Zihin ve Beyin*. Muzaffer Şahin (Çev.). Ankara: Nobel Akademik.
- Soydan, S. (2018). Tarama Sözlüğünün İlk İki Cildindeki Duygu Fiilleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 13 (5), 471-493.
- Soydan, S. (2020). Lisânü't-Tayr'da İdrak Fiilleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 64, 1-20
- Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. England: Cambridge University Press.
- Şahin, S. (2012). *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Şahin, S. (2013). Eski Türkçede Duygu Fiilleri. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı II (17-19 Mayıs 2013)*. Bosna Hersek: International Burch University, 341-349.
- Şaş, A. K. (2023). Türkiye Türkçesinde Deyimleşmiş Birleşik Duygu Fiilleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 602-631.
- Şaş, A.K. ve İşler, H. (2025). Süheyl ü Nevbahâr'daki Mental Fiiller Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(1), 63-82.
- Tanalp, R. (1975). *Duyu Fizyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi.
- Tepeli, Y. (1999). *Mensur Süheyl ü Nevbahar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Tomasello M. (2003). *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tomkins, S. S. (1984). Affect theory. K. R. Scherer (Ed.), *Approaches to Emotion* (163-195). Hillsdale Erlbaum: Psychology Press.
- Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkdil, Y. (2013). *Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Van Valin, R. D. (2001). *An Introduction to Syntax*. England: Cambridge University Press.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil.

- Vendler, Z. (1974). Verbs and Times. *Linguistics in Philosophy*, 97-121.
- Viberg, A. (1983). The Verbs of perception: A Typological Study. B. Butterworth, B. Comrie, Östen Dahl (Ed.), *Explanations for language universals* (123-162). Almany: De Gruyter Mouton.
- Viberg, A. (2015). Sensation, Perception and Cognition, Swedish in a Typological Contrastive Perspective. *Functions of Language*, 22(1), 96-131.
- Vural, H., Böler, T. (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Kesit.
- Watson, J. B. (1930). *Behaviorism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Weiner, B., Graham, S. (1984). An Attributional Approach to Emotional Development. E. Izard, J. Kagan, R. B. Zajonc (Ed.), *Emotions, Cognition, and Behavior* (167-191). England: Cambridge University Press.
- Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Language and Cultures: Diversity and Universals*. England: Cambridge University Press.
- William, J. (1884). What is an Emotion? *Mind*, 9 (34), 188-205.
- Whorf, B.L. (1956). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings*. Cambridge: Technology Press of Massachusetts Institute of Technology.
- Yaman, H. (2024). Derleme Sözlüğü Bağlamında Anadolu Ağızlarında Duygu Fiilleri. *Uluslararası Dil Edebiyat Ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 610-628.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 17-51.
- Yaylagül, Ö. (2010). Türkiye Türkçesinde Duygu Fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 100-111.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı/ Türk Dili Bilim Dalı, Ankara.

EKLER

EK 1. Süheyl ü Nev-bahâr'da Tespit Edilen Mental Fiiller

EK 2. Grafikler

EK-1 Süheyl ü Nev-bahâr'da Tespit Edilen Mental Fiiller

ALGI FİİLLERİ					
Görme Fiilleri	İşitme Fiilleri	Tat Alma Fiilleri	Koku Alma Fiilleri	Dokunma Fiilleri	
				Deri Duyumu	İç Duyum
ara- bağ-/ bağ- bahadır- bakın- gör- görin-/ görün- göster- göze- gözet- gözle- gözük-/ gözük- teferrüc id- temâşâ it-	diñle- diñü diñ- dın- esle- girme- işid- işitdür- kulağ ko- kulağ ur- sem' sözünj işit- tuy-	ţad (t)-/ ţatma-	koğ- koğıt- tüz- yiyle-	bas- deg- degür- doğın- dokın- gölgelen- ilin- toğun- tokın-	ac- acığ- azıhlan- dil damağ kırı- sancıl- sanç- sıñ- şuşa- toyin-
İDRAK FİİLLERİ					
alda- añıl- añla- añlan- añma- aşıkâre kııl- azdur- 'azm eyle- barış- murâdına irgür- oқы-	başar- bayla- bil- (1) bil- (2) bilime- bilin- bili tağıl- cezm eyle- cüst (eyle-) sağışla- şan-	çayla- debert (d)- dile- duş ā eyle- dükenle- düş gör- farğ it- fâş (it-) tedbîr it- te'emmül kııl- tefahhuş kııl-	fehm it- feragat et- ferâmüş it- fikre bat- fikre düş- fıkr (it-) gözet-	gümân ol- hayâl gör- icâzet vir- inan- inandur- inanma-	ittifâk eyle- kabûl it- karâr it- karâr tut- (dut-) kavza- kıyas eyle-

oku- öginde dir- ögi düş- öglen- ögren- öğret- şağ-	şay- seç- seçil- şına- şınan- siz- şükr kıl-	terk ura- unıt- unıtma- us- yād tut- yañıl- yañılma- yor-			
---	--	--	--	--	--

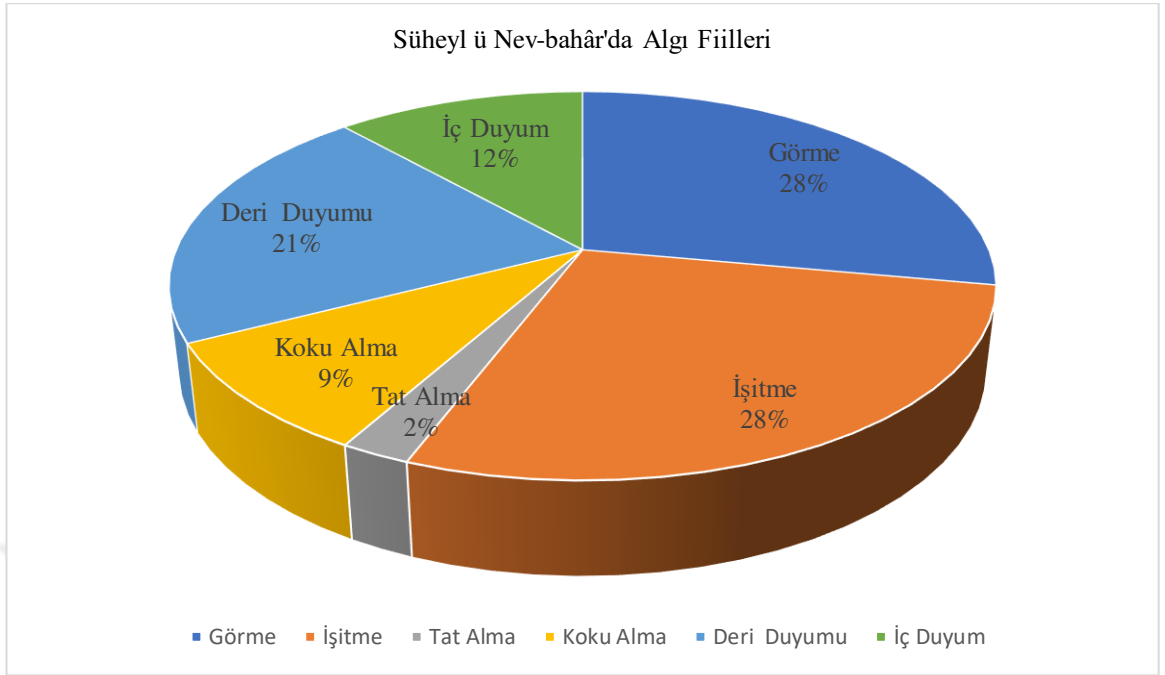
DUYGU FİİLLERİ

Olumlu Duygu Fiilleri		Olumsuz Duygu Fiilleri			Olumlu/Olumsuz Duygu Fiilleri
‘afv eyle- (göñül) aldur- apıla- avın- āzād ol- begen- cüş kıl- düp eyle- esirge- göñül aldur- göñül bağla- göñül egle- göñlini vir- göñül yap- güven- güvenç bul- müştāk (bol)- ög- ögle- rahm kıl- şabūr (bol-) şafā bul- şenā kıl- sev- sevin- sevindür- seviş-	hayrān kal- heves it- hoş ol- (1) hoş ol- (2) hurūş kıl- kanı kayna- kaygu git- kıvan- merhamet kıl- mes‘ūd ol- meyl it- müşerref tut- şād ol- şād tut- şādılık kıl- şāzılık it- tayan- terahhum kıl- ümīz vir- zevk bul- zevk eyle- zevk it-	acıt- āh eyle- ar- ‘ār ol- ‘āşī ol- āvāre ol- ayağ dire- ayın- az- bağruñı toğra- belā tart- biz- bīzārılığ ol- böğür- buş- cānından uşan- kına- kırıl- kız- kibr eyle- kocın- korğ- korkuya düş- küs- melāmet ol- melül ol- özi göyne- peşīman ol-	endişe eyle- eymen- fahır eyle- ğırīv eyle- göñül incit- göñül yık- göyne- (1) göyne- (2) göyün- gözden kan dökül- guşşasını yi- harāb eyle- hacil kıl- hātırın incid- hışm eyle- incin- tağla- tarıñ- tebāh it- tekebbürlik tudağı kırı- uşan (1) - utan- utandur- ümīzi üz- ürk- üşen-	incit- kağı- kağır (bol-) kahr eyle- kağı- kan ağla- karar- karart (d)- (canı) kaya gel- kaya getir- kayguya bat- kayguya vir- kayır- kayur- (1) kayur- (2) keykirde- yacan- yacın- yas ol- yirin- yüregi tağla(n)- yüregi figār eyle- yüregü yar- yüz kızart- zehresi yarıl-	‘aceble- alın- ayın bayın ol- endik- eñü yañu ol- şaş- tañla- tañ dur- uşan (2)-

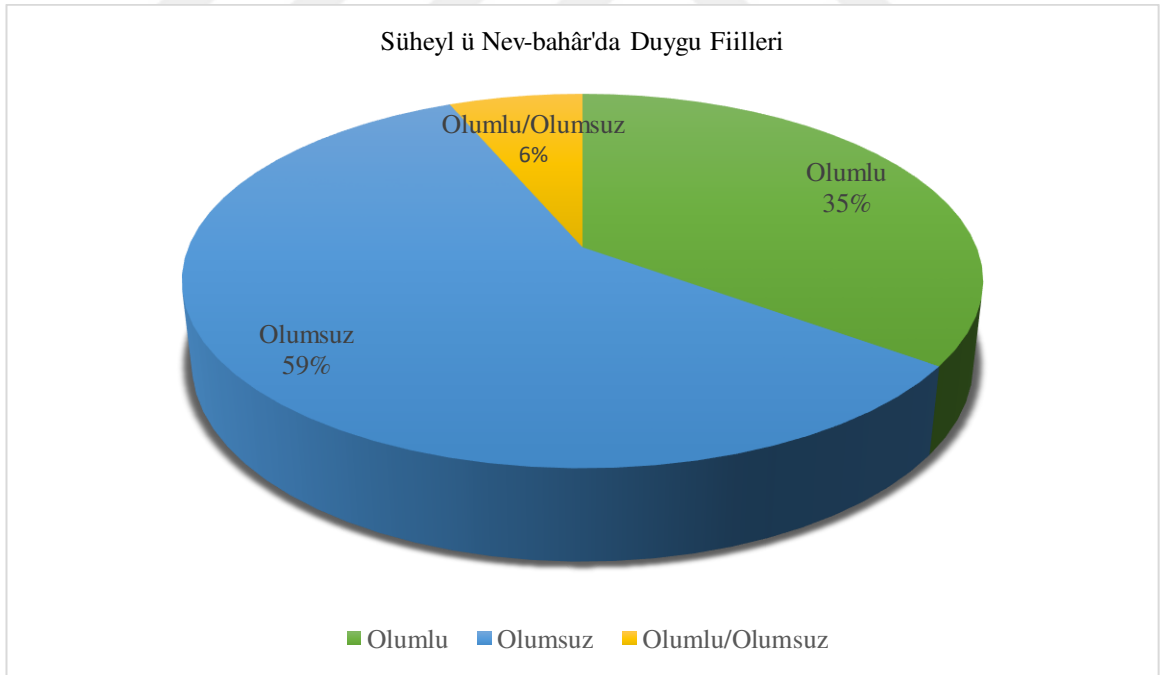
sitāyişle-		renc eyle- ruḥ(u) kızar-	vālih al- yabāna git-		
------------	--	-----------------------------	---------------------------	--	--

EK-2. Grafikler

Grafik 1. Süheyl ü Nev-bahâr'da Algı Fiillerinin Yüzdelik Dağılımı

Grafik 2. Süheyl ü Nev-bahâr'da Duygu Fiillerinin Anlamlarına Göre Yüzdelik Dağılımı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, SOYADI: Hacer İŞLER

Eğitim Durumu

Lisans : Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı

Yüksek Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yayınlar

Şaş, A.K., İşler, H. (2025). Süheyl ü Nev-bahâr'daki Mental Fiiller Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(1), 63-82.